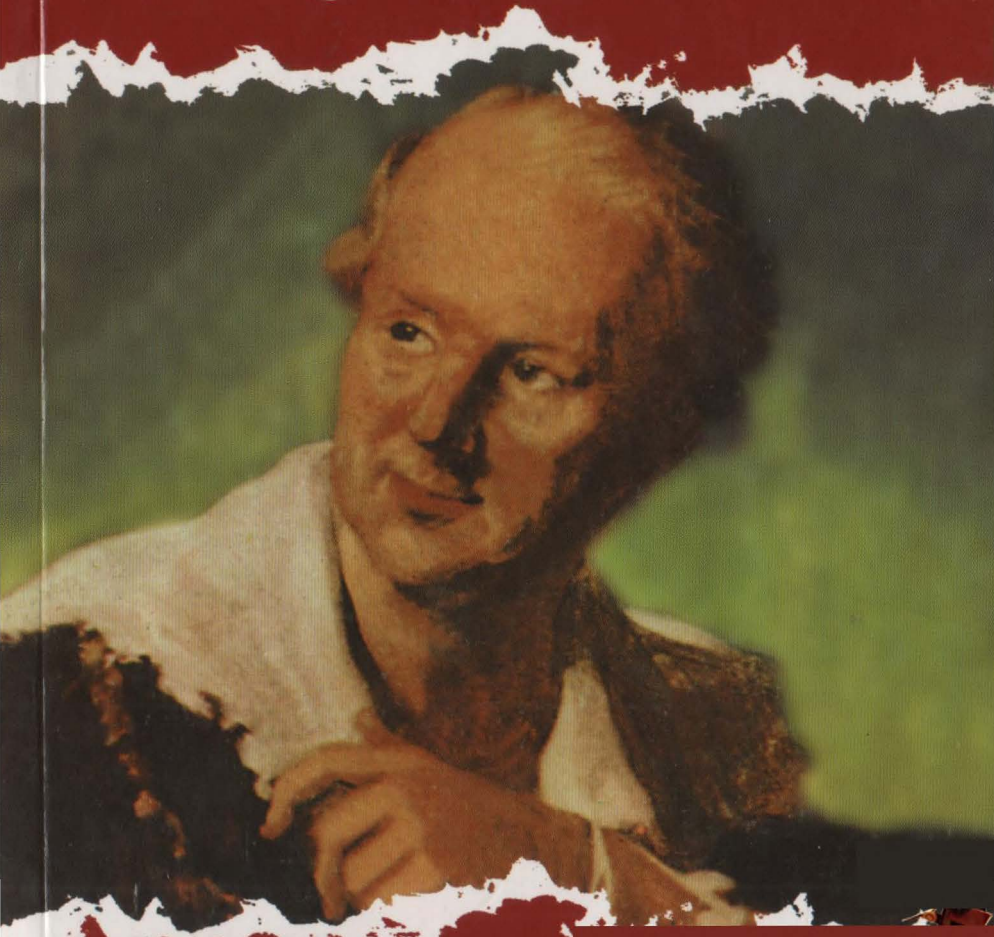
DIDEROT

RAMEAU'NUN YEĞENİ

ENGİN YAYINCILIK

Denis Diderot

RAMEAU'NUN YEĞENİ

Türkçesi: Adnan Cemgil

ENGİN YAYINCILIK PAZARLAMA VE MATBAACILIK SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
İstiklal Caddesi Gazeteci Erol Dernek Sk. Erman İş Hanı No: 5/3 Beyoğlu/İST. Tel: (0212) 244 08 44-243 57 63

DÜNYA KLASİKLERİ DİZİSİ

LE NEVEU DE RAMEAU

Fransızca metinden dilimize çeviren
ADNAN CEMGİL

Birinci Baskı: 1991
İkinci Baskı: 2006
Üçüncü Baskı: 2008

ISBN
975-379-296-6

Yayın Yönetmeni
Ahmet Yalçın Engin
Dizgi ve Sayfa Düzeni
Engin Yayıncılık: Ayşegül İnce
Kapak Resmi
Louis-Michel van loo
Kapak Tasarım
Ayşegül İnce
Redaksiyon
Ergül Karakaya
Montaj
Engin Yayıncılık
Baskı Cilt
Engin Matbaacılık
Topkapı / İstanbul Tel: 0212 612 05 53

ON SEKİZİNCİ YÜZYIL
"AYDINLIK YÜZYILI"

Diderot'nun yaşam ve felsefesini, sanatsal ve siyasal anlayışını kavrayabilmek için içinde doğup büyüdüğü XVIII. yüzyıl Fransa'sının, "aydınlık yüzyılı"nın toplumsal koşullarını bilmemizde yarar var.

Bunun için Fransa'nın bu yüzyıldaki sosyal ve siyasal yapısına göz gezdirelim.

KRALLIK (MONARCHIE)

Fransa'da krallık rejimi en parlak ve güçlü dönemine XIV. Louis'nin krallığı (1643-1715) zamanında erişmişti. "Güneş Kral'ın" despotluk rejiminin en büyük destekçisi de Katolik kilisesiydi. Kralın, yeryüzünde Tanrı'nın vekili olduğu uydurmasını yayarak halk yığınlarının körü körüne boyun eğmesini sağlamaya çalışıyordu.

Bu anlayışı, Katolik kilisesinin en yüksek düzeydeki papazlarından, vaazcı ve yazar Bossuet (1627-1724) en kesin çizgilerle dile getirmiştir. **La politique tirée de l'Ecriture sainte** *(Kutsal kitaptan alınma siyaset) adlı kitabında, krala karşı gelmenin Tanrı'ya karşı gelmek olduğunu ileri sürüyordu. Bu anlayışa göre kral, adaletin kaynağıdır, tüm yasama ve yürütme gücü onun tekelindedir; despotun kendisi "Devlet*

Ben'im" özdeyişiyle özetlenmiştir bunu.

Yirmi iki yaşında krallık tacını giyen XIV. Louis, Mazarin'in ölümünden sonra, "bundan böyle başbakan da ben olacağım" diyerek devleti tekelden yönetmeye koyuldu. Bütün iç ve dış politika sorunlarıyla doğrudan kendisi uğraşıyordu. Bu işlerinde, buyruğundaki sekreterlerden ve uzman danışmanlardan yararlanmaktaydı. Yüksek soylular sınıfı çok zengin ve renkli bir yaşam sürmekteydi. Bu dönemdeki savaşlarda parlak zaferlerle birlikte, ağır bozgunlara uğranıldı. Kral güzel sanatların ve bilimlerin koruyucusu görünüyordu ama en küçük özgür düşünce acımasızca eziliyordu. Protestanların kalan son hakları da ellerinden alındı.

Kralın parlak, eğlenceli, göz kamaştırıcı bir yaşam tutkusu hazineye felaket doğuracak yükler getiriyordu. Versailles Sarayı'nın yeniden düzene sokulması 500.000.000 altına mal olmuş, bu yoldaki ezici işlerde 10.000 kişi ölmüştü.

Böylece XIV. Louis'nin, 54 yıl sürdürdüğü despotluk rejiminin ardında tükenmiş, bitmiş bir ülke kalmıştı.

Onun ölümü üzerine kral olan XV. Louis beş yaşındaydı. Devlet işlerini küçük kralın amcası Philippe d'Orléans naip olarak yürütmeye başladı.

Artık krallık rejimi derin iç çelişkilerle sarsılıyordu. Bu durum, toplumsal yaşamda kendini farklı biçimlerde gösteriyordu. Bu çelişkiler, sonunda, monarşi kılıfına bürünmüş feodal rejimle Halk kesimi (Tiers Etat) arasındaki uzlaşmaz çatışmalara vardı.

Türdeş olmamakla birlikte, ekonomik bakımdan en güçlü katman olan burjuvazi başta olmak üzere kent halkının (işçiler, zanaatkârlar), köylülerin oluşturduğu halk kesimi; rahiplerle soyluların oluşturduğu ayrıcalıklı sınıflara karşı birleşmişlerdi.

Kral naibi, entrikacı bir adamdı, bir yandan eski kökenli aristokrasiye hoş görünürken, bir yandan da özgür fikirli bir adam gibi satıyordu kendini. XIV. Louis'nin, bütün yetkilerini askıya aldığı Parlamento'ya yeniden haklarını kazandırdı.

Yüksek yargıçların oluşturduğu bu kurumlar, bütün on sekizinci yüzyıl boyunca mutlakiyetçi krallığa karşıydılar. Ne var ki bu tutumlarıyla özgürlükçü gibi görünen bu kurumlar her türlü yenilik hareketine de karşıydılar.

1723'te taç giyen XV. Louis, zayıf karakterli bir insandı. Onun krallık dönemi, on sekizinci yüzyılın en çalkantılı dönemine rastlar. İçte ve dışta gerilemeler, çöküntüler birbirini izledi. Avusturya hanedanı savaşında Fransa zafer kazanmıştı ama 1748'de kendisine yarar sağlamayan bir barış anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Hemen ardından Yedi Yıl Savaşı'nın da bozgunu ülkeyi ağır yükümlülükler altına sokan Paris Anlaşması geldi (1763). Bir yandan da, İngiltere'nin güçlenmesiyle Fransa, Hindistan'ı ve Kanada'yı elden çıkardı.

XV. Louis'nin krallık dönemi, toplumsal çelişkilerin, karşıtlıkların keskinleştiği bir dönem oldu. Fransa bir yandan dış ilişkilerinde güçsüzleşirken, mutlakiyetçi karakterini korumak isteyen krallık, gittikçe zayıflamaktaydı. Ayrıcalıklı sınıflar, üstünlüklerini elden bırakmamak için her yola başvururken halk kesiminin öncüsü olan burjuvazi, ekonomik olarak gittikçe güçlenmekteydi. Bunun yanı sıra kentlerin yoksul halkı büsbütün yoksulluğa düşerken, köylüler açlığın pençesinde kıvranırken, varlıklılar, kral ve çevresindeki aristokrasi çürümüş bir sefahat yaşamı sürdürüyordu. XV. Louis, çevresine topladığı "yoldan çıkmışlar" denilen hovardalarla, vur patlasın çal oynasın zevk ve eğlence yaşamına dalmıştı.

XV. Louis kişiliksiz iktidarıyla, krallık rejimini büsbütün

itibardan düşürdü. Ölümü (1774), Fransa'da hiçbir yankı uyandırmadı. Cenaze töreni pek sönük geçmişti.

XV. Louis'nin ölümünden sonra yerine geçen XVI. Louis'nin krallığı Fransa'da çalkantıların, sosyal çatışmaların, çelişkilerin daha da keskinleştiği, devrimle sona eren bir döneme rastlar.

Bu dönemde ekonomik gücü gittikçe artan burjuvazi siyasal yaşamda da varlığını kabul ettirmek istiyordu. Bir yandan da feodal ilişkiler ve mutlakiyetçi krallığın geleneksel tutucu yönetimi, lonca örgütü, burjuva sınıfının atılımlarına engeldi. Aslında kişiliksiz bir kral olan XVI. Louis, kimi uzman danışmanların etkisiyle bazı reformlar yapmak gereğini duymuştu. Bu amaçla Robert Turgot'yu maliye bakanlığına getirdi.

Burjuva çevrelerinin güvenini kazanmış, fizyokratların öğretisini benimsemiş olan Turgot, "kapitalist üretim konusunda sistemli bir anlayışı" savunuyordu. Bu anlayışla vergi alma işlerinde yenilikler getirdi. Halkın çok yakındığı yol yapımı angaryası yerine, mal ya da para ile ödeme yöntemini koydu.

Turgot uygulamaya başladığı bu reform yüzünden yüksek konumdaki papazlar ile soyluları karşısına aldı. Bu program onların birçok ayrıcalıklarına ters düşmekteydi. Bundan başka, çalışma yaşamını özgürlüğe kavuşturma yolundaki girişimleri de loncaların düşman kesilmesine yol açmıştı.

Geleneksel gerici güçler el ele vererek krala baskı yaptılar ve Turgot'nun maliye bakanlığından uzaklaştırılmasını sağladılar.

Ne var ki, ekonomik gücü gittikçe artan burjuvazi siyasal haklarını elde etme yolunda, yazarları ve ideologları aracılığıyla yaydığı ilerici düşünceler Halk kesiminin (Tiers Etat) öteki iki katmanını, kentlerin yoksul insanları (işçiler, zanaat-

çılar, küçük esnaf) ve köylüleri, krallık rejimine, feodal düzene, papazların yasakçı sömürücülüğüne karşı her gün biraz daha başkaldırmaya kışkırtıyordu.

Bütün bu kaynaşmalar karşısında tahtının sallanmakta olduğunu hisseden kral ve onun baskıcı hükümeti yazarları, filozofları zindanlara attırıyordu. Devrime yakın yıllarda Bastille, insan almaz olmuştu.

Fransa'daki siyasal yapının, yani krallık rejiminin tüm kurumlarına da kısa bir göz atmak gerekir. Bu rejimin işleyişinde rol oynayan iki kurum vardı: "Genel Meclisler (Etats Généraux) ve Parlamento.

PARLAMENTO (PARLEMENT):

Bugün demokrasiyle yönetilen ülkelerdeki "Millet Meclisi" anlamındaki "parlamento"dan tamamıyla farklıdır.

Fransa monarşisinde "Parlement" kralların, önemli siyasal konuları tartışmaları için topladıkları kuruluşlardı. Bunlarda çağrılı olan yüksek konumlu papazlarla, aristokratlar yer alırdı.

XIII. yüzyılda kurulan bu kurum, sonraları yüksek yargıçlar kuruluna dönüştü. Kurulun başlıca görevi, kralın fermanlarını, yürürlüğe koymak istediği kararname ve yasalarını gözden geçirip yazılı metin haline koymaktı. Bu arada "Uyarı hakkı"nın (droit de romontrance) kullanarak, sakıncalı gördüğü yasa ve kararları geri çevirerek bunlar üzerine eleştirilerini söyleyerek kralın dikkatini çekerdi. Zamanla "Parlamento" bu hakkı, krala karşı kullanarak siyasal rol oynamak istemiştir.

Özellikle Paris Parlamentosu, XVIII. yüzyılda ilerici düşünürlerin de etkisiyle gittikçe canlı ve mutlakiyetçi krallığa karşı çıkan bir etkinlik göstermiştir. Paris Parlamentosu, ile-

riliğin can düşmanı cizvit tarikatına şiddetle saldırarak bunların ortadan kaldırılmasını sağlamıştı.

Böyle olmakla birlikte yeni düşünceleri benimsemiş görünen bu kurum yüksek bürokratların bir kastı haline gelerek ayrıcalıklarının tehlikeye düşeceği kaygısıyla her türlü yenilikçi reforma karşı çıkmıştı.

Paris Parlamentosu krala cephe alarak, "Etats Généraux'ların" toplanmasını sağlamakla kendi mezarını kazmış oldu. Kendisine destek umduğu bu "Genel Meclis"teki Halk kesimi (Tiers Etat) temsilcilerinin sayısının azaltılmasına çabaladığı için halkın gözünden düştü. 1789'dan sonra Kurucu Meclis'e düşmanca bir tutuma girdiği için Devrim hükümeti "Parlamento"yu kapattı.

GENEL MECLİSLER (ETATS GÉNÉRAUX)

Fransa'da, krallığın eski evrelerinde, kralın ancak kendi toprakları üzerinde yasama hakkı vardı. Feodal beyler de kendi topraklarında kendi yasalarını uyguluyorlardı.

Kral zaman zaman onların toprakları üzerinde de kendi yasalarını uygulayabilmek için soylularla (Noblesse) yüksek konumdaki papazları bir araya getiren bir meclis toplardı.

XIV. yüzyılda kral Güzel Philippe (Philippe le Bel) bu meclise soyluların ve yüksek papazların yanı sıra ayrıcalıklı kentlerin temsilcilerini de çağırdı. Toplumun üç sınıfının da katılmasıyla bu meclis "Etats Généraux" (Genel Meclisler) adını aldı. Zamanla bu kurumlar temsili meclisler niteliğini kazandı.

Etats Généraux'yu oluşturan üç sınıf temsilcileri, "Cahier de doléance" (Yakınma dilekçesi) adı verilen dilekçeler hazırlayarak krala sunardı. Bunlarda yakınmalarını, isteklerini dile getirirlerdi. Devrim'in hemen öncesinde toplanan

Etats Généraux'nun düzenlediği "Cahier de doléance" devrimin programı niteliğindeydi. Bu toplantı da "Tiers Etat" (Halk kesimi) çoğunluğu ele alarak tutucu rahiplerle aristokratları uzaklaştırdı. Bununla birlikte papazlarla soyluların bir bölümü de burjuvaların öncülüğündeki halka katılarak krala karşı birleştiler.

Devrimin patlak vermesinden beş gün önce (9 Temmuz 1789) toplanan son Etats Généraux, kendisini "Kurucu Meclis" (Assembée Constituante) olarak ilan etti.

SOSYAL SINIFLAR

Fransa'da on sekizinci yüzyılda 23 milyonluk nüfus içinde yaşam koşulları ve hakları bakımından üç ayrı sınıf vardı:

RAHİPLER (CLERGÉ):

Yüksek papazlardan, keşişlerden, rahiplerden ve köy papazlarından oluşan bu sınıftakilerin sayısı bütün nüfus içinde 120.000 kadardı. Bu sınıf da kendi içinde toplumsal ve ekonomik bakımdan birbirinden ayrı katmanlara ayrılmaktaydı. Katolik kilisesinin üst konumlarında papazların, toplumsal, yargısal bakımdan ayrıcalıkları ve bağışıklıkları vardı. Toprak mülkiyetine dayanan büyük bir ekonomik güce sahiptiler. Ülke topraklarının % 10'u bunların elindeydi. Yıllık gelirleri de 80-100 milyon altını buluyordu. Ayrıca tarım ürünlerinden aldıkları ondalık (dime) tutarı da 120 milyon altın kadardı.

Üretime hiçbir katkısı olmayan bu asalak yüksek papazlar katmanının özel yönetimi ve mahkemeleri vardı. Feodal krallık rejiminin destekçisi olan bu küme, sömürü ve baskı rejiminin sürmesini sağlamak, halk yığınlarını uyutmak için dini araç olarak kullanmaktaydı.

İşte, on sekizinci yüzyıl boyunca feodal krallık rejimine karşı çıkan ilerici düşünürler, eski rejimin en büyük destekçisi olan Katolik kilisesinin bu kodamanlarına bütün güçleriyle saldırmışlardı.

Alt düzeydeki papaz ve din görevlileri, halktan gelme kişilerdi: köy papazları, manastır keşişleri gibi. Filozofların yaydıkları ilerici düşüncelerin etkisinde kalan bu yoksul papazların çoğu 1789'da Bastille'i yıkan baldırı çıplaklara katılmışlardı. Bunlar halkın istek ve umutlarını paylaşmışlardı. Dinsel inançlarından başka hiçbir hukuksal siyasal ilişkiyle bağlı olmadıkları yüksek papazlara kin duyarlardı. Devrim sırasında onlardan ayrılarak hukuksal dönüşümlerin gerçekleşmesinde rol oynamışlardır.

SOYLULAR (NOBLESSE)

İkinci ayrıcalıklı sınıfı soylular oluşturmuştu. Toplumda rahiplerin yanı sıra ekonomi, vergi, adalet bakımından ayrıcalıklara sahiptiler. Topraklarını işleyen köylülerin ürünleri üzerinden vergi alırlardı. Soylular da türdeş değildi, kendi içinde karşıt kümelere ayrılırdı. Toprağı olmayan soylular vardı. Saray soyluları (aristokratlar) 4000 aile kadardı. Versailles'da kralın çevresinde yaşar, kraldan maaş alır, kral adına vergi toplar, hiçbir üretim işinde çalışmaz, zevk ve eğlence içinde bir yaşantı sürerlerdi. Pek büyük harcamalara giriştikleri için, tefeci burjuvalara borçlanırlardı. Zamanla para üstünlüğüyle bu burjuvalar da bir çeşit para aristokrasisi oluşturmuşlardı.

Taşra soylularının yaşantıları aristokratlarınkinden farklıydı. Çiftliklerindeki köylüler arasında yaşayan bu senyörlerin ekonomik durumları gittikçe güçleşiyordu. Soyluluk geleneği gereği iş yapmadıkları için, yarıcı olarak çalıştırdıkları köylülerden aldıkları paylarla yaşıyorlardı. Hayat pahalılığı

arttıkça da yoksullaşıyorlardı. Saray soylularına, zengin burjuvalara diş bileyen bu toprak sahipleri, daha çok çıkar sağlamak için köylüler üzerinde gittikçe artan bir baskı sürdürmekteydiler.

Bir de bürokrat soylular (Noblesse de robe) vardı. Bunlar daha XVI. yüzyılda oluşan bir kümeydi. XVIII. yüzyılda devlet yönetiminin üst konumlarında yer almışlardır. Krallıkla çelişki halinde olmakla birlikte, katmanlarının ayrıcalıklarına sımsıkı bağlıydılar ve her türlü reforma karşıydılar. XVIII. yüzyıldaki ileri düşünürler, bu tutucu kümeyi şiddetle eleştirmişlerdir.

Soylular, sınıfının, çıkarları ayrı da olsa bütün katmanları, gittikçe yitirdikleri ekonomik ve sosyal güçlerini yeniden kazanmak için toplum içinde gericiliği, gelenekçiliği savunuyor, her türlü yenileşmenin karşısına dikiliyorlardı. Böylece tüm halk kesimini (Tiers Etat) karşılarına almışlardı. Özellikle bu soylular sınıfı, feodal haklarına dayanarak, burjuvazinin gelişmesine engel olmaktaydılar. Bu soyluların sürdürdükleri feodal üretim koşulları, gittikçe güçlenen ve büyüyen üretim güçlerinin önüne set çektiği için yıkılıp tarih sahnesinden silinecekti.

HALK KESİMİ (Tiers Etat)

Yukarıda sözü edilen sayıları sınırlı, ayrıcalıklı sınıfların dışında kalan nüfusun çoğunluğu halk kesimini oluşturuyordu; bunlar üreticilerin tümüdür. Bu sınıf da türdeş değildir, kendi içinde kümelere ayrılır. Aslında, ayrıcalıklılardan ayrı ve onlara karşı oldukları için birleşmiş olan bu küme bütünleşmiş bir sosyal sınıf oluşturmaz. Bu kümeden olan çalışanlar ve üreticiler, ayrıcalıklı kümelerin varlığını sürdürmek için ağır vergiler, angaryalar altında ezilmekteydi; ekonomik üstünlüğe sahip olanlar yani bu kümenin bir grubu olan bur-

juvalar ise siyasal haklardan yoksundular.

Bu toplum kesiti (Tiers Etat) de kendi içinde üç bölüme ayrılmıştır.

A) Burjuvalar:

a) Bu grubun en üst konumunda para babaları (financiers) vardı: vergi mültezimleri (fermiers généraux), ordu müteahhitleri, bankerler. Bunlar, devlet borçlanmasından, krallık rejiminin sonlarında kurulan hisseli şirketlerden büyük zenginlikler elde etmişlerdi; soyluluk unvanları (kont, marki, baron) satın alarak bir tür para aristokrasisi oluşturdular. Vergilerin ağırlığı yüzünden halk bunlardan nefret ediyordu.

b) Ticaret burjuvazisi: En çok liman kentlerinde gelişti. Dış satım ve dış alım yoluyla zenginliklerini arttırdılar. Ayrıca köle ticareti de büyük gelir sağlıyordu. Burjuvazinin bu bölümü feodaliteye karşı meşrutiyetçi krallığı tutuyordu. İleride, devrimden sonra Cumhuriyetçilere karşı savaş açan kralcı partiyi (Girondins) oluşturan bu kesimdir. Ticaret burjuvazisi, elde ettiği zenginlikle yoksul düşen toprak ağalarının topraklarını satın alıyor, yeni doğan sanayiye parasal destek sağlıyordu.

c) Burjuvazinin bir kanadını da serbest meslek sahipleri (avukatlar, noterler, hekimler, yazarlar) oluşturmaktaydı. Bunlar, rahat bir yaşam sağlayacak kadar gelir elde ettikleri gibi, toplumda saygınlık da kazanmışlardı. Devrim öncesinde, eski rejimin iki büyük dayanağı olan yüksek konumdaki papazların ve soyluların ayrıcalıklarına şiddetle saldırıyor ve devrimci düşünceleri halk yığınları arasında yayıyorlardı. Bunlar, burjuvazinin en aydın kümesini meydana getirmişlerdi. Başta hukukçular olmak üzere, Devrim'in ileri gelen öncüleri bunlar arasından çıkmıştır.

Devrim'i zafere ulaştırdıktan sonra, bu uğurda kan döken halkın özverisi pahasına siyasal iktidarı ele geçiren burjuvazi, sadece kendi bencil çıkarlarını düşünmüş, ilan ettiği "İnsan Hakları"nı hiçe sayarak, halk yığınlarını ezen baskı yasaları çıkartmıştır.

B) Halk kesimi

Halk kesimi (Tiers Etat)nin en büyük bölümlerinden birini oluşturan kentlerde yaşayan halktır. Zanaâtkarlar küçük satıcılar ile birlikte işçiler bu kesimdedir.

a) İşçiler: *Bu dönemde henüz bilinçli ve örgütlü bir işçi sınıfından söz edilemez. İşçilerin çoğunluğu, loncalarda (Corporation) çırak ve kalfa olarak çalışan zanaâtkârlardı. Bu işçiler yaşama ve çalışma koşullarının ağırlığından yakınıyorlardı; günde 16 saat çalışan bu emekçilere ancak ölmeyecek kadar bir olanak sağlayan bir gündelik verilirdi. Krallık hükümeti bu işçileri, patronlara boyun eğdirmek için tüzükler düzenlerdi. Çıraklar, kalfalar ve imalathane işçileri çeşitli bahanelerle ağır cezalara çarptırılıyordu. Bu işçiler birkaç kez başkaldırdılarsa da, siyasal bir yönetime ve örgüte sahip değillerdi, burjuvazinin izinden gidiyorlardı. Yine sınıf bilinci ve birlik olmadığı için zaman zaman giriştikleri grevler başarısızlıkla sonuçlanıyordu. İşçilerin yanı sıra, dükkâncılar ve serbest çalışan zanaatçılar ağır vergiler altında eziliyor, dolaylı vergilerin kalkmasını istiyorlardı.*

b) Köylüler: *On sekizinci yüzyılda krallık döneminde nüfusun dörtte üçü köylerde yaşıyordu. Bu küme halk kesimi içinde de çoğunluktaydı. Bunlar da yaşam koşulları bakımından katmanlara ayrılmıştı. Kölelik daha önce kaldırılmış olmakla birlikte kimi bölgelerde senyörlerin topraklarına bağlı (serf) köylüler vardı. Bunların sayısı bir milyonu buluyordu. Özgür köylülerin çoğu, gündelikçi ırgatlardı.*

Sayıları gittikçe artarak bir kırsal proletaryayı oluşturmuşlardı. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru, ağır vergiler ve feodal baskılar yüzünden mülklerini yitiren küçük toprak sahiplerinin katılmasıyla bu küme gittikçe büyüyordu.

Yüksek konumdaki papazlarla soylular topraklarını kendileri işlemeyerek yarıcıya ya da kiracıya verirlerdi.

Krallığın ve senyörlerin yüklediği ağır vergiler yüzünden sömürülen köylü yığınları arasında birlik doğmuştu: Mahalle Meclisleri, yardım sandıkları gibi. Bunlarda yönetsel ve siyasal bir örgütlenme vardı. Köyün kamusal topraklarını ortaklaşa işleten bu topraksız köylüler, bireysel toprak mülkiyetine karşıydılar. İşte bu sosyal bunalım ortasında kırsal bölgelerde, Devrim için için oluştu ve patlak verdi.

Para babaları ulusal toprakları, küçük toprak sahiplerinin arazisini satın alarak, gerçekten bir kırsal burjuvaziyi meydana getirdiler.

Eski rejim sonunda köy ve köylü sorunu büyük bir önem kazanmıştı. Tarımdaki geleneksel yöntemler verimi düşürüyordu. Bunun yanı sıra krallığın, aristokratların papazların, feodal beylerin sömürüsü köylülerin büyük bir bölümünü kara bir yoksulluğun içine atmıştı. Açlık, bulaşıcı hastalıklar ürkütücü bir ölçüye varmıştı. Serserilik ve dilencilik almış yürümüştü. Kendiliğinden bir yenileşme ve ilerleme programını gerçekleştirememekle birlikte köylü yığınları, halk kesiminin öteki katmanlarıyla birlikte Devrim'in gerçekleşmesinde büyük rol oynamışlardı.

TİCARET VE SANAYİ

XVIII. yüzyıl sonlarında ekonomi karmaşık bir çeşitlilik *gösterir.*

Kentlerde gittikçe büyüyen ve güçlenen ticaret burjuvazisi, ekonomik yaşamda birinci planda rol oynamaya başlamıştı: Özellikle dış satım alanında ticaret gittikçe gelişiyordu. Dış satım geliri 1720'de 100 milyon altın iken, 1776'da 300 milyon altına yükselmiştir. Bu yolla zenginleşen burjuvazi krala borç para veriyordu. Bu paraların toplamı 1776'da 106 milyon altını bulmuştu. XVIII. yüzyılda Fransa'nın dış satımındaki artışı şu tablo belirgin biçimde göstermektedir (milyon altın olarak).

	1714	1785
Tarımsal Mallar	**36**	**93**
Sanayi Malları	**45**	**123**
Amerika kolonilerindeki ürünler	**16**	**165**
Asya kolonilerindeki ürünler	**2**	**4**
Transit Ticareti	**6**	**40**(*)

Sanayi alanında da buna koşut bir gelişme görülmektedir. Fabrika üretimi başlamadan önce sanayi üretiminde dağınık manufaktür (imalathane) denilen sistem uygulanıyordu. Buna göre zengin tüccarlar, zanaatçılara hammadde ve üretim aracı sağlayarak, bunların elde ettikleri ürünleri satın almaktaydılar. Ayrıca köylerde de el tezgâhları çoğalmıştı. Giderek imalathaneler (manufactures) kuruldu. Daha büyük yatırımlarla bunların ardından fabrikalar çalışmaya başladı. Özellikle çelik sanayi, ağaç kömürünün yerine maden kömürü kul-

(*) Histoire de la France, des origines à 1789, (A. Mangred...) Edition du progrès, 1978, s. 367.

lanılmasıyla gelişti. Bu arada maden ocakları işletmeleri de kapitalistlerin eline geçti. Bunlar arasında 4000 işçi çalıştıran kumpanyalar da vardı.

Dış satım ticaretinin gelişmesi sonucu gemi yapımı sanayii de büyük bir ilerleme göstermişti: 1754'te 3640 tonluk 14 gemi suya indirilmişken, 1756'da 16 gemi (3722 tonluk), 1763'te 22 gemi (5240 ton).

Böylece Fransa'da on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında İngiltere ve Hollanda'nın ardından sanayi devrimi gerçekleşiyordu. Bilimsel araştırmaların, güzel sanatlar alanındaki yaratışların yanı sıra teknolojiye de büyük bir önem verilmekteydi. Aydınlık yüzyılındaki önde gelen fikir adamlarının başlıca isteklerinden biri de gerçekten yararlı ve uygulamada etkin olan yöntem ve teknikleri araştırmaktır. Böylece kol emeğinin yükünü hafifletmek, insanların zahmetlerini azaltmak isteniyordu. Bu insanca isteklerin altında, ekonomiye egemen olan kapitalist sınıfın üretimi arttırma gereksinmesi de yatıyordu.

BİLİMDEKİ GELİŞMELER

On sekizinci yüzyılda Fransa'da, özellikle matematik ve pozitif bilimler alanında büyük gelişmeler ve buluşlar gerçekleşti: d`Alembert (1717-1783), Lagrange (1736-1813) matematik, Lavoisier (1743-1794) kimya, Laplace (1749-1827) matematik, astronomi, Réaumur (1683-1757) fizik, Buffon (1746-1829) doğa bilimleri, Lamarck (1746-1829) biyoloji, evrim kuramı, Coulomb (1736-1806) fizik alanlarında, bilim tarihinde yer eden önemli başarılar sağladılar.

Pozitif bilimlere olan ilgi, XVIII. yüzyılda yalnız meslekten bilim adamlarının işi olarak kalmamıştı. Montesquieu, Voltaire, Diderot gibi düşünürler bilimsel araştırmalara girişmişlerdi. Bunun yanı sıra salonlarını düşünürlere, sanatçılara

açan o dönemin aydın kadınlarından, evlerinde laboratuvar kuran ve deneyler yapanlar da vardı.

FİLOZOFLAR

On sekizinci yüzyıla "Aydınlık Yüzyılı" sanını kazandıran tüm ilerlemeleri, yenilikleri, felsefe, bilim ve edebiyat alanındaki yapıtlarında en belirgin ve parlak bir nitelikte dile getirenler, anlatanlar filozoflardır. Bunların ilk safında yer alanlar: Montesquieu, Voltaire, Diderot, Jean-Jacques Rousseau, Condorcet, d'Holbach, Helvetius, Condillac, Mably, Morellet'dir.

Bu düşünürler klasik anlamda bir felsefe sistemi kurmuş değillerdi. Ayrı ayrı yapıtlarında doğa ve toplum sorunlarını incelemiş, bunlara çözüm aramışlardı. Bu çalışmalarda salt soyut düşünce sınırlarını da aşarak, içinde yaşadıkları çağın, toplumun sorunlarını da büyük bir canlılıkla ele almışlar; aklın üstünlüğünü boş inançlara, özgürlüğü despotluğa, insan haklarını feodal baskılara karşı canla başla savunmuşlar, için için oluşmakta olan bir yeni çağın düşünce alanında öncüleri, habercileri olmuşlardı.

On sekizinci yüzyıl düşünürlerinin bilim ve felsefe anlayışları daha önceki yüzyıllardaki filozofların çalışmalarından kaynaklanır.

Bu düşünürlerin özelliklerinin başında "inceleme" araştırma "eleştiri" eğilim gelir. Bunun kaynağı Rönesans'a kadar uzanır. Rabelais (1494-1553) ve Montaigne (1533-1592) edinilmiş düşünceleri, katılaşmış töre ve gelenekleri gerçeği araştırma sevgisine dayanan bir eleştiri süzgecinden geçirmişlerdir.

İngiliz filozofu Francis Bacon (1561-1626), "Novum organum" adlı yapıtında deneye ve deneyime, hakikati bulma-

da birinci planda yer veren düşünceleriyle; akla dayanan inceleme ve araştırma yöntemi ile geleneksel dogmaları eleştiren Descartes (1596-1650), din dogmalarını yadsıyarak İncil'i eleştirel bir incelemeden geçiren, aklın geleneklere üstünlüğünü savunan Spinoza (1632-1677) on sekizinci yüzyıl düşünürlerinin doğa ve insan üzerindeki düşünceleri üzerinde derin etkiler yapmışlardı.

EDEBİYAT-GÜZEL SANATLAR

XVIII. yüzyılı niteleyen bilimsel düşünce tutkusu, dönemin edebiyatı üzerinde de etkisiz kalmamıştır. O dönemin edebiyat yapıtlarında, pozitif bilimler tutkusunun izleri görülür. Bununla birlikte XVIII. yüzyılda akla verilen onurun yanı sıra duygulara da büyük önem veriliyordu. Ama duygular, geçmiş yüzyıllardaki, özellikle klasik edebiyattaki, insan üstü kahramanların abartmalı ihtirasları değil, gerçek yaşamdaki gerçek insanların sevgileri, umutları, acılarıdır. Bu açıdan, daha sonraki dönemde boy gösteren realizm ve romantizm akımlarının kaynağını XVIII. yüzyıl edebiyat yapıtlarında aramak gerekir. Bu yüzyılda roman ve öykü türlerinin yanı sıra dram ve komedi alanında da baş yapıtlar yaratılmıştır.

KOMEDİ

LESAGE (1668-1747): Turcaret - Le Diable boilteux (Topal Şeytan), Gil Blas.

MARIVEAUX (1688-1763): Le jeu de l'amour et de hasard (Aşk ve Dastlantı Oyunu)

BEAUMARCHAIS (1732-1799): Le barbier de Séville (Sevil Berberi), Le Mariage de Figaro (Figaro'nun Düğünü).

DRAM

Diderot, klasik trajediye karşı yeni bir tiyatro oyunu çığırı açtı. Klasik tiyatrodaki (XVII yy.) kahramanlıkları ya da aristokratların yaşamını konu alan oyunlar yerine, dram adını verdiği bu türün kuramını De la Poésie dramatique (Dram şanatı üzerine) adlı yapıtında geliştirdi. Buna göre, bu türün konusu sıradan insanlar, insanların, burjuvaların günlük yaşamlarıdır. Diderot, bu kuramı uygulamak üzere iki oyun yazdı: Le Fils noturel (Piç), Le Päre de Famille (Aile Babası).

Arkadaşı SEDAINE (1719-1797), bu türde daha başka birkaç yapıt verdi. Bunların en ünlüsü: "Le Philosophe sans le savoir" (Bilmeden Filozof Olan Adam).

ROMAN

XVIII. yy.da roman türünde çok sayıda yapıt yazılmıştır. Bunlardan başlıcaları:

VOLTAIRE *(1694-1778): Candide ou l'optimisme (Saf Oğlan ya da İyimserlik).*

DIDEROT: *La Religieuse (Rahibe), Jacques le fataliste et son maütre (Kaderci Jacques ile Efendisi), Le Neveu de Rameau (Rameau'nun Yeğeni)*

L'ABBE PREVOST *(1697- 1763) Manon Lescaut*

J. J. ROUSSEAU *(1712-1778) La Nauvelle Héloise (Yeni Héloise), Emile (Emil).*

BERNARDIN de SAINT-PIERRE *(1737-1814) Paul et Virginie (Pol ve Virjin).*

RESTIF de la BRETONNE *(1734-1806): Le Paysan pırvırti (Sapık Köylü), La Vie de mon Päre (Babamın Yaşamı).*

CHODERLOS de LACLOS: *(1741-1803) Les Liaisons dangereuses (Tehlikeli İlişkiler).*

ŞİİR

XVIII. yy.da André Chénier dışında önemli bir şair gelmemiştir. Adını duyurabilmiş olanlardan birkaçı!

J. B. ROUSSEAU *(1671-1741): Cirée*

LE FRANC de POMPIGNAN *(1709-1784) La Résurrection des morts (Ölülerin Yeniden Dirilişi).*

DELILLE *(1738-1813): Charme de l'automne (Sonbaharın Çekiciliği).*

ANDRE CHENIER *(1762-1794): Bütün bunlar arasında duygularının yüceliği, sanatının özgünlüğüyle daha sonraki yüzyıllara kadar ününü korumuştur.*

Les Bucoliques (Çoban Türküleri) La Paix des Champs (Kırların Dinginliği) La jeune Captive (Tutsak Genç Kadın).

1789 Büyük Fransız Devrimi sırasında, Paris sokaklarındaki kavgalara karışmış olan André Chénier sonradan jakobenlere karşı çıktığı ve Kral XVI. Louis'yi savunduğu için hapse atılmıştı. Yukarda adı geçen şiirini aradaki bir genç kadından esinlenerek yazdı. 31 yaşında giyotinde idam edildi.

GÖRSEL SANATLAR

Görsel sanatlarda da yüzyılın temel anlayışının izleri görülür. Mimarlık alanında XIV. Louis döneminin anıtsal yapıtlarının yerine zarif, güzel köşkler yapıldı. Resimde Watteau'nun tablolarında şiirsel bir hava görülür. Boucher ve Fragonard, zamanın zevk ve eğlenceye düşkün insanlarının eği-

limini yansıtan ince ve havai bir şehvete bürünen resimler yapıyorlardı. Joseph Vernet ve Hubert Robert romantizm öncesi duygulara yer vermişlerdi yapıtlarında. David'in tablolarında görkemli bir üslup egemendi. Marat'nın Ölümü tablosuyla daha sonra devrime olan bağlılığını gösterir. Greuz'de ahlaksal derin duyguların yansıması sezilir. Chardin, ev içlerini betimleyen tablolarında, aristokratların cafcaflı yaşantısının yerine, sade bir yaşama isteğini dile getirir. Heykel alanında, Hudon'un büstlerinde gerçekçi bir anlayış egemendir. Falconnet de klasik üslup görkemine, canlılık ve hareket kazandırmıştır.

Düşünce yaşamının bütün alanlarında olduğu gibi, derece ayrımlarıyla edebiyat ve güzel sanatlarda da burjuva dünya görüşünün yansıması göze çarpar.

MÜZİK

XVIII. yüzyılda Fransa'da Floransa'lılarla Lully'nin başlattıkları opera, opera-komik, bale müziği gösterileri büyük ilerleme kazanmıştı. Lully, Rameau, Mehul, Gossec, Cherubini gibi kompozitörler çeşitli, canlı yapıtlar yarattılar. Bunlardan Gossec, 1789 devrimcilerini coşturan **"14 Temmuz Marşı", "Özgürlük İçin"** *adlı şarkıları besteledi. Mehul de Bastille'in yıkılışının beşinci yıl dönümünde ünlü "Chant du Départ"ı yazdı.*

Fransa'da on sekizinci yüzyılın sonunda müzik, dünyayı çalkalandıran devrimci kişiliğin uyanışını dile getirdi.(*)

(*) Romain Rolland, Musiciens d'Autrefois, Lib. Hachette Paris 1949, s. 75.

SALONLAR, KULÜPLER, KAHVELER:

Yeni düşüncelerin odağı olmuştu. O dönemin, Madam Geoffrin, Matmazel, de l'Espinasse gibi kültürlü, varlıklı kadınları konaklarının salonlarını yazarlara, sanatçılara açıyorlardı. Buralarda coşkun konuşmalar oluyor, yeni düşünceler ortaya atılıyor, Katolik kilisesinin gerici tutumu, krallığın despotluğu eleştiriliyordu. Ayrıca bu salonların sahipleri yazarlara, sanatçılara yardımda bulunurlardı. Madam Geoffrin Encyclopédie'nin hazırlanışında Diderot'ya destek olmuştu. Matmazel de l'Espinasse'ın salonlarından hiç eksik olmayanlardan biri olan Diderot, Entretient'lerden (Konuşmalar) birini ona ayırmıştı.

İngiltere'deki örneklerine göre kurulan kulüpler de Devrim sırasında ve sonrasında, Fransa'nın siyasal yaşamında büyük rol oynamıştır. Bu kulüplere yalnız erkekler gelirdi.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan kahveler, on sekizinci yüzyılda gelişti ve çoğaldı. Buraya gelenler, birbirlerine olaylar üzerine haber verirler, düşünce alışverişinde bulunurlardı. Bunlar arasında satranç oyuncularının yeri olan **Régence** *ve David'in kahvelerini Diderot üne kavuşturdu.* **Café Procope** *da ünlü aydınların buluşma yerlerindendi.*

Görülüyor ki, "Aydınlık Yüzyılı" nın yazarları, düşünürleri, sanatçıları fildişi kuleye kapanmış yalnız kişiler değil, içinde yaşadıkları ortamın nabzını her an yoklayan gerçekçi insanlardı.

BİBLİYOGRAFYA

Server Tanilli - Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlığın Tarihine Giriş - C IV. I. Bas. Say Yayınevi, İstanbul 1989

A. Manfred... - Histoire de la France des origines Ö 1789 ed. du Progräs - Moscou, 1978

A. Lagard, L. Michard - XVIII. Siäcle ed. Bozdas, Paris 1965

Encyclopédie Universelle: t. 5. Histoire ed. Marabout, Belgique 1962

DENIS DIDEROT

1713 - 1784

GENÇLİĞİ, ÖĞRENİMİ

XVIII. yüzyıl Fransız filozoflarının en ilericisi olan Diderot, 1 Ekim 1713'te Langres'da doğdu. Babası bu şehirde bir bıçakçı dükkânı işletiyordu. Buna göre, materyalist okulun öncüsü, bir küçük burjuva çevresi içinde doğup, büyümüştür. Gerek eğilimlerinde, gerek kişisel alışkanlıklarında bu çevrenin izlerini taşır. Aile yaşantısıyla ansiklopedistlerin içinde halka en yakın olanı odur. Bununla birlikte Diderot'nun babası hali vakti yerinde bir insandı. Ölümünden sonra çocuklarına bıraktığı mirastan Denis'nin payına iki yüz bin frank kadar bir para düşmüştü.

Diderot'nun babası, çocuklarını yüksek sosyeteye eriştirmek için büyük bir istek duymaktaydı. Oysa o zamanlar, bu çeşit isteklere kendini kaptıran küçük burjuvalar için toplumda üstün bir konum edinmenin tek yolu vardı: oğlan çocukları papaz olarak yetiştirmek, kızları da evlendirmeyerek zen-

gin bir manastıra yerleştirmek. Diderot'nun babası bu yoldan yürüyerek büyük oğlu Denis ile küçüğü Didier'yi Langres'daki cizvit kolejine verdi ve kızlarından birini de bir manastıra soktu. Daha sonraları Diderot, La Religieuse adlı romanında bu kızların başına gelenleri anlatır. Didier, Langres Katedrali'nin saygın bir papazı oldu. Fransız papaz sınıfı onu her zaman Denis'ye örnek göstermiş ve çatmak için yararlanmıştır. Önceleri Denis de papaz olmayı istemişti. Hırslı bir çocuktu. Okulda Latincede, matematikte büyük başarı gösterdi. İlk yıl sonunda bir sürü ödül aldı. Fakat Latince ile Yunancadan bıkmıştı. Papaz olmak istemediğini söyleyince babası ile arasında şu konuşma geçti:

"Okula gitmeyeceğim" dedi. Babası:

"Demek bıçakçı olmak istiyorsun?"

"Hem de nasıl!" diye yanıt verdi, Denis.

"Öyleyse yarın saat altıda dükkâna inersin."(*)

Dükkânda üç dört gün, bir sürü usturayı ve bıçağı berbat etti ve işi bıraktı. Ama babası onu papaz yapmaktan vazgeçmemişti. Kafasının ortasındaki saçları usturayla kazıdılar. Bu, papazlığa atılan ilk adımdı. Daha on üç yaşındaydı. Artık ona: "Papaz efendi" diyorlardı. Cübbe, papaz takkesi giyiyordu. Pazar günleri kilise korosuna katılıyordu.

On beş yaşındayken, dayısı Vigneron ona "Papazlar Meclisi"ndeki üyeliğini bırakıyor, ama Ruhani meclis kabul etmiyor. Böylece Denis, dayısının mallarından yararlanamıyor.

Bu sırada Denis keşiş olmak istedi, ölünceye kadar yoksul

(*) André Billy, Diderot'nun Hayatı, (Türkçesi Sabiha Rıfat) M.Eğ.Bk. yayınlarından, İstanbul, 1949, s. 14.

kalmaya yemin etmek istiyordu. Oruç tutuyor, kıldan bir kuşağa sarınıyor, ot yatakta yatıyordu. Ama bu mistik bunalım çok sürmedi.

PARİS'TE

Birçok danışmalardan sonra, babası Denis'yi Paris'e göndermeye karar verdi. Öğrenimini burada sürdürecekti.

Diderot, cizvitlerin okulunda değil, üniversiteye bağlı Harcourt Koleji'nde okudu. Burada aralarında La Mettrie'nin de bulunduğu birçok ünlü kişiyi tanıdı. Matematik ve fizikte büyük başarı gösterdi. 1732'de maütre äs arts sanıyla okulu bitirdi. Böylece Latince, Yunanca ve felsefe okutmak yetkisini kazanmış oluyordu.

Babasının hoşnutsuzluğuna aldırış etmeden hiçbir zaman papaz olmayacağını söylüyordu. Babası çaresiz boyun eğip oğluna bir iş aramak zorunda kaldı ve hemşerilerinden bir noterin yanına yerleştirdi. Fakat delikanlı işinden çok, o sıralarda kibar çevrelerde ve bilginler arasında moda olan İngilizceye çalışıyordu. İşte bu sıralarda Hobbes'u, Locke'u ve Newton'u incelemeye koyuldu.

Öte yandan babası onu sıkıştırıyor, papazlığa değilse bile saygınlık kazandıran belli bir işe girmeye zorluyordu. Kızı Madam de Vandeul'ün yazdığına göre, Diderot babasına "adam öldürmeye niyeti olmadığı için hekim olmak istemediğini, noterliğin de çok incelikleri olan güç bir meslek olduğunu, avukatlığı gönül hoşluğuyla kabul edebileceğini fakat bütün ömrü boyunca hep başkalarının işleriyle uğraşmaktan fena halde tiksindiğini" söylemişti.

Bunun üzerine babası sorunu kökünden çözmek üzere Denis'ye bir ültimatom gönderdi. Langres'a dönmesini, Paris'te kalırsa artık kendisine para göndermeyeceğini bildiriyordu.

Oğlu, bu ikinci yolu seçti ve Paris'te kaldı. Bu olay 1733-1734 sıralarında olmuştur. Artık Diderot için başıboş ve avare bir artist yaşayışı başlamıştı.

Bir tavan arasında oturuyordu. Bu tavan arasının kapısı belirli bir işi olmayan evsiz barksız dostlara her zaman açıktı. Sırtında eski püskü bir elbiseyle dolaşır dururdu.

Babası kararında inat etti ve hiç para göndermedi. Annesi, on yıl içinde üç kez para göndermişti. Diderot, önce matematik, daha sonraları İngilizce dersleri vererek kıt kanaat yaşıyor, şuna buna bir mektup, bir yazı yazıyor, kimilerine söylev, kimilerine de vaaz örneği düzenliyordu. Örneğin Tanrı buyruğunu Amerika yerlilerine duyurmak isteyen bir misyonere vaaz örnekleri yazmıştı. Daha düzenli bir yaşama ancak 1741'de kavuşabildi. Bu sırada sonradan karısı olan Antoinette Champion adlı fakir, kendi halinde bir genç kızla tanışmıştı. O zaman Antoinette küçük bir çamaşırcı dükkânı işleten anasıyla birlikte oturuyordu. Kısa bir süre sonra genç adam kızı istedi. İkisi de bir yandan kızın anasının, bir yandan da oğlanın babasının karşı koymalarıyla karşılaştılar. Sonunda 6 Kasım 1743'te gizlice evlendiler.

Tutuklanması

Fransa'da siyasal durum özellikle 1749 temmuzuyla ağustosu arasında çok gerginleşmişti. İşte o zaman hükümet büyük çapta baskı önlemlerine başvurmaya karar verdi. Bastille ve Vincennes zindanları birçok yazar, edebiyatçı, bilgin dahası jansenist papazıyla doldu taştı. Diderot da, **"Sır Saklamayan Mücevherler", "Körler Hakkında Mektup"** *ve* **"Beyaz Kuş"** *adlı kitapları yüzünden kovuşturmaya uğradı. Onu 1749 yılının 24. temmuzunda tutukladılar.*

Diderot zindanda yirmi sekiz gün kaldı. Kont d'Argenson'un yardımıyla özgürlüğüne kavuştuktan sonra önünde

yeni ve uzun bir dönem açılıyordu: Bundan sonra felsefe ve edebiyat konularındaki yapıtlarını yaratacak, Encyclopédie'nin çalışmalarına verecekti kendini.

Dostlukları

Diderot ile Rousseau 1741'de tanışmışlardı. Ama onların asıl 1746 ile 1749 yılları arasında sıkı fıkı olduklarını, sık sık küçük bir meyhanede baş başa verip ateşli tartışmalara daldıklarını görüyoruz. Bu dostça konuşmalara karışan üçüncü arkadaş Abbé de Condillac'dı.

Üçü de İngiliz felsefesinden, özellikle Locke'un felsefesinden söz ediyorlardı. Her biri amprizmi ve sansüalizmi kendisini ilgilendiren alana uygulamaya çalışıyordu: Diderot, hiç olmazsa, ilk zamanlarda teolojiye, Condillac psikolojiye ve bilgi kuramına, Rousseau da sosyal sorumluluklara ve eğitime. Bu grupta en geniş bilgi ve görüşe sahip olan Diderot idi. Condillac'a ünlü Traité des sensations adlı yapıtının ana düşüncesini veren o olduğu gibi, Rousseau da, Dijon akademisine sunduğu ünlü yapıtını ondan esinlenerek hazırlamıştı.

Fakat üç arkadaşın yürüdükleri fikir yolu gittikçe birbirinden ayrıldı. Her ne kadar Condillac, duyumla algının özdeşliği fikrini atarak Locke felsefesini aşmış ise de, kendisini bir türlü fenomenizmden(*) kurtaramamıştı. Rousseau da hiçbir zaman sansüalist bir deizm(**) anlayışından kurtulamamıştı. İçlerinde daha ileri gidebilen, yalnız Diderot oldu. Üç arkadaşın dostlukları da gevşemeye yüz tutmuş, eski sohbetler sona ermişti. 1758'de birden bir bozuşma Diderot ile Rousseau'yu ayırdı.

İçine kapanık, uzlaşmaz bir insan olan Rousseau'nun tersine Diderot'nun sıcakkanlı, sevecen, çok konuşmayı seven

(*) Bir olgular bütününün incelenmesi. Yalnız olaylara bağlanmak, bir düşünce sistemine varamamak. (Çev.)

(**)Tanrı'nın varlığını kabul etmekle bir dine bağlı olmamak. (Çev.)

bir kişiliği vardı. O, bu nitelikleriyle, o dönemin belli başlı salonlarında, fikir ve sanat çevrelerinde aranır, sevilirdi.

Dost çevrelerinin başında Baron d'Holbach'ın Grandval şatosundaki toplantılar gelir. Materyalistlerin en atakların-dan olan d'Holbach'la dostlukları kesintisiz sürmüştür. Onun evindeki gevezelik, oyun, müzik partileri ve felsefe tartışmalarının birbiri ardından yapıldığı toplantılarda Diderot, Grimm, Marmontel, Duclos, Sedain, abbé Raynal, abbé Galiani gibi yazar ve düşünürlerle de dostluklar kurmuştur.

Ayrıca Madam d'Epinay'in, Matmazel de Lespinasse'ın salonlarındaki toplantılara coşkulu renkli konuşması ile büyük bir canlılık katardı.

Kişiliği

"..... Diderot ..... açık sözlüydü, tutkulu ve coşkuluydu. Dostu olduğuna inandığı kimseler karşısında -bunlar her zaman ona dost olmasalar da- coşardı. Gücünü yitirdiği yaşlılık günlerinde bile tapındığı kadınların alımlılığı ve güzelliği karşısında, bilim ve gerçek karşısında, her çeşidiyle sanat karşısında, özellikle erdem karşısında -onu uygulayacak gücü olmasa da- coşkuya kapılırdı; tutkundu bunlara. İyilik etmeyi severdi.

Bu yolda bol bol öğüt verir, önerilerde bulunur, tatlı diller döker, çıkarını düşünmeksizin iyilik yapardı. Yargılarında aşırı giderdi. İhtiyatsızdı. Cömertlikte çılgınlığa varırdı. Bütün bu özelliklerinden ötürü sömürülürdü. Bunu da bilmez değildi; öyleyken kızmaz, sesini çıkarmazdı. Bu, onun büyüklüğünün belirtilerinden biri ve yaşamındaki mutsuzluklarından bazılarının görünür sebebiydi. Düşüncelerine katılmadığı zaman bile insanın ona aşırı yakınlık duyması da bundandı."(*)

(*) André Cresson, DIDEROT, yaşamı, felsefesi, eserleri, seçmeler, (Türkçesi: Asım Bezirci) Birinci basım: Oluş yayınevi, 1965; İkinci basım: DE yayınevi, İstanbul, s. 25.

YAPITLARI

Çeviriler

1743'ten sonra yazılarından daha düzenlice para gelmeye başlamıştı. İngilizceden üç ciltlik bir "Yunan Tarihi" çevirdi. Ardından iki arkadaşıyla birlikte Buffon'un önsözünü yazdığı altı ciltlik bir tıp sözlüğü çevirmeye başladı. Diderot'nun kafasında büyük bir ansiklopedik sözlük çıkarmak düşüncesi bu işi yaparken tomurcuklanmış olmalıdır. Felsefe konusunda, geleneklerle çok az ilişkisi olan düşünceleri de o günlerde oluşmaya başlamıştı. Ama, yine de Diderot'yu daha başlangıcında devrimci bir düşünür olarak göstermek gerçeğe aykırıdır. "Aydınlık çağı" denilen XVIII. yüzyılın ortalarında, siyasal yaşamın nabzı şiddetle vurmaya başlamıştı. Bu, kendisini en çok Katolik kilisesinin teolojisine yöneltilen yıkıcı eleştirilerle açığa vuruyordu. Aslında bu eleştiriler baskıcı krallık rejiminin hukuksal ve siyasal temeline yönelikti.

Özellikle bu eleştirinin Fransa'da pek büyük etkileri olmuştur. İşte Diderot fikir hayatına bu noktadan başlamış bulunuyordu.

Diderot 1745'te, İngiliz ahlakçısı Shaftesbury'nin **Characteristics of men, manneres, opinions** *adlı yapıtını* **Essai sur le mérite et la vertu** *(Üstün nitelik ve erdem üzerine deneme) adıyla Fransızcaya çevirdi. Bu kitabı, Langres şehrinin kilise çevrelerinde önemli bir kişi konumuna gelmiş olan papaz kar-*

deşine armağan etmişti. Armağan için yazdığı satırlarda düşünce bağımsızlığıyla dinin bağdaşmayacağını ve erdemli olmak için dindar olmanın yetmediğini söylüyordu. İşte Diderot'nun düşüncelerinin geliştiğini görüyoruz. Bu görüşü, papaz kardeşinin çileden çıkmasına ve ağabeyine "sen ahlaksızlık uçurumuna yuvarlanmışsın" diye çullanmasına neden oldu.

Felsefe

Diderot, felsefe alanındaki düşüncelerini bir sistem, bir doktrin halinde oluşturmuş değil. Düşünceleri akıcı, çoğu kez çelişik görünümlü, tutarsız gibi. Bununla birlikte, ayrı ayrı yazılarına serpilmiş bulunan felsefe görüşünde bir bütünlük görülür. Diderot'nun paradoks yapmaktan hoşlanması da, masa başı eleştirmenlerce havailik gibi görünmüş, ona filozofluğu yakıştırmalarına engel olmuştur.

Ona göre akılcılığın başlıca niteliği şüpheciliktir. Filozof olarak gerçeği araştırmak istediğini söyler. Filozof, geleneklere bağlı inançlardan şüphe edendir.

Diderot, felsefesinin başlıca ereği olarak insan ve doğa ilişkilerini almıştır. Bunun yanı sıra, devrimci bir anlayışla, dinin özellikle Hıristiyanlığın dogmaları üzerinde düşünmüş ve bütün bunları çağının akılcı anlayışı ışığı altında ve bilimsel bir görüşle incelemiştir. Bu araştırma ve incelemelerinde, deizmden ateizme geçtiğini görüyoruz. Bu da, Diderot'nun düşünce yapısındaki bütünselliği, katıksız bir materyalist oluşunu gösterir. O böylece, çağındaki düşünürler arasında devrim öncesinde en ilerici düşünür olduğunu kanıtlamış bulunuyor. Oysa Voltaire ve Rousseau "doğa dini" anlayışına bağlı kaldılar.

Diderot'nun materyalizmi madde ile hareketin birliği prensibine dayanır. Ona göre, "gerek cisimler, gerekse cisimlerin en küçük parçaları birbirini çekerler. Evrende her şey hareket ve çabalayış halindedir" diye açıklıyor bu düşüncesini.

Diderot, insanı doğanın bir parçası olarak düşünür ve onu, doğaüstü bir yaratık olarak görmez. Bu bakımdan bedenle zihin, daha belirgin bir deyişle, beyinle zihin arasındaki derin ilişkiyi belirler.

Organik varlıklar da küçücük parçalardan yapılmıştır. Bunlar hücrelerdir. Hayvanlardaki bilinç de bu parçaların hareketliliğinden doğmaktadır.

Diderot, Lamarck ve Darwin'den önce canlıların evrimi yasasını sezmiş, bunu açıklamıştır. Bu anlayışla, organik varlıklarla organik olmayanların özdeşliğini kanıtlamak istemiştir. Ona göre hayvan, bitki ve taş arasında temelli bir ayrılık yoktur. İlkel durumdan daha yüksek türlere doğru bir evrim gerçekleşmiştir. Bu bakımdan, dinlerin, varlıkların en son durumlarındaki gibi yaratılmış oldukları görüşünü reddeder.

Diderot'nun felsefesi çok ciddi bir bilim kültürüne dayanır. Diderot hem fizikçi, hem de matematikçidir. Ayrıca FİZYOLOJİNİN TEMEL BİLGİLERİ adlı bir çalışması da var. Böyle olduğu için olayların "niçin"i ile değil "nasıl"ı ile uğraşır. Diderot'nun felsefesi, doğanın gözlemlenmesine, elde edilen bilgilerin eleştirel bir düşünce ile ve de deneyle doğrulanması ilkesine dayanır. O, bu bakımdan, Bacon'un, Newton'un izinden gitmiştir. (Diderot, felsefe konusundaki düşüncelerini, başlıca aşağıda gösterilen yapıtlarda işlemiş ve geliştirmiştir.)

Pensées Philosophiques, *1746 (Filozofça düşünceler, Türkçesi: İsa Öztürk. 1. Basım: Çan Yayınları 1963, 2. Basım: De yayınları İstanbul 1984). Bu yapıtında düşünür, henüz deisttir. Ama kör inançları eleştirir, aklın üstünlüğünü savunur. Hıristiyan geleneklerindeki mucize, kilisenin yanılmazlığı gibi inançlara saldırır.*

De la Suffisance de la Religion Naturelle, *1747. (Doğal dinin yeterliği üstüne)*

Lettres sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient, 1749

(Görenlerin yararına körler hakkında mektup, Türkçesi: Adnan Cemgil, 1. Basım: M. Eğ. Bk. Klasikler serisi: 1945. 2. Basım: Sosyal Yayınlar, 1984) Diderot, ilk kez bu kitabında materyalist felsefeyi savunur.

Lettres sur les sourds-muets *à l'usage de ceux qui entendent et parlent, 1751. (İşitenler ve konuşanlar yararına sağır ve dilsizler hakkında mektup).*

Pensées sur l'interprétation de la nature, *1754. (Doğanın yorumlanması üstüne düşünceler) de doğa-insan ilişkileri incelenir. Lamarck ve Darwin'in geliştirdikleri evrim teorisinin sezgisi yer alır.*

Principes philosophiques sur la matiäre et le mouvement, *1756. (Madde ve hareket üstüne felsefe ilkeleri).*

Entretien entre d'Alembert et Diderot *1769, (d'Alembert ile Diderot arasında konuşma).*

Suite de l'entrien *(Geçen konuşmanın sonu).*

Le Rêve de d'Alembert *(d'Alembert'in rüyası).*

Entretien entre Abbé Barthelemy et Diderot *(Abbé Barthelemy ile Diderot arasında konuşma).*

Entretien entre un philosphe et La Maréchale de *xxx (Bir filozof ile La Marıchale de xxx arasında konuşma). (Türkçesi: Adnan Cemgil), 1. Basım: Konuşmalar. M.Eğ.B. Yayınları 1946. 2. Basım: Felsefe Konuşmaları, 1969 Remzi Kitabevi, 3. Basım: Felsefe Konuşmaları, Sosyal Yayınlar 1984.*

Bilimsel Konularda:

Mémoires sur differents sujets de mathématiques *(1748) (Çeşitli matematik konuları üzerine bildiriler).*

Réflexions sur une difficulté proposée contre la manière dont les Newtoniens expliquent la cohésion des corps et les autres phénomänes qui s'en repportent, *1761. (Newtonculann cisimlerin yapısındaki molekül bağlantısını ve buna ilişkin fenomenleri açıklama tarzlarına karşı önerilen bir itiraz üzerine düşünceler).*

Eléments de physiologie, *1775'te yayınlandı. (Fizyolojinin temel bilgileri).*

Konuşmacı

Konuşmayı çok severdi ve çok güzel konuşurdu Diderot. Dudaklarından değil, bir çağlayan parıltısıyla soluğundan fışkırırdı sözleri. Canlı bir müziğin en hafif ve en yüksek perdelerinde gezinir gibiydi sesi. Mimikler, jestler, fıkralar, en umulmadık buluşlar, havaice şakaların yanı sıra, çok derin düşüncelerin kaynaştığı konuşması büyülüyordu dinleyenleri.

Diderot'nun yazarlığı da böyleydi. Konuşur gibi yazardı. Nasıl savrukça, duyduğu gibi düşündüğü gibi konuşuyorsa dil kurallarına, üslup düzgünlüğüne aldırış etmeden yazardı. Yazılarında Voltaire'in, Rousseau'nun düzenli olma, işlenmiş bir üslupla yazma titizliği yoktu hiç. Ama, tıpkı konuşmasındaki gibi sözcükleri, tümceleri coşkunun, içtenliğin ateşiyle dopdoluydu. Yapıtlarının çoğu dialog biçimindedir.

Yazılarındaki bu kişisellik kalemini oynattığı her türde, fıkralarında, öykülerinde, romanlarında, felsefe denemelerinde de belirgindi.

Her yanıyla Aydınlık Yüzyılı'nın en büyük temsilcisi olan bu büyük adam üne, pohpohlanmaya önem vermezdi hiç. Yazılarının birçoğu ölümünden sonra yayınlandı. Başkaları için de kendisinden hiç söz etmeden çeşitli şeyler yazardı. Kızılderilileri Hıristiyan yapmaya giden keşişlere vaazlardan, belir-

li konularda inceleme yazılarına kadar. Bu ara da, kendisine düşman olan bir soyludan birkaç altın koparmak isteyen bir gence kendisini yeren bir taşlama yazmıştı.

Yazılarındaki bütün dalgalanmaların, çelişkilerin, çeşitliliklerin temelinde Diderot'nun gerçekçiliği göze çarpar. Romanları, öyküleri ve oyunları gerçekçi bir nitelik taşır. O, daha önceki yüzyıl klasiklerin yazılarındaki özentiden, yüceleştirme çabasından uzaktır. Diderot "canlı bir dikkatle maddesel gerçekle, kişilerin bedenleri ve davranışlarıyla gerçek ayrıntılarla ilgilenir..... Ne var ki, bu gerçeklik çok kişiseldir. Kesin çizgili karakterlere, başkalarına benzemeyen bireylerin anlatımına düşkün olan Diderot, hiçbir zaman gerçeklikle bayağılığı birbirine karıştırmaz. Onun gerçekçiliği hiçbir zaman güncel gerçeğin yavan bir kopyası olmamıştır. Ergin bir sanatçı sezgisiyle çarpıcı ve anlamlı çizgileri bulur ve bunları son derece renkli bir dille değerlendirir"(*)

Öyküleri

Les bijoux indiscrets, *1748. (Sır Tutmayan Mücevherler). Bu uzun öyküde (nouvelle) doğulu bir sultan ile gözdesi arasındaki aşk serüveni anlatılır. Yazar, bunların kişiliklerinde, Kral Louis XV. ile metresi Madam de Pompadour'u taşlar. Yer yer açık saçık sahnelerle sürer bu öykü. Bu yapıtta Diderot, tiyatro ve operada yapılması gereken yeniliklere, "eskiler, yeniler kavgası" na değinir, hukuk, ekonomi ve felsefe konularındaki düşüncelerini de sergilemekten geri kalmaz. Lessing, bu öyküden esinlenerek "Dramaturgie de Hambourg" adlı yapıtını yazmıştı.*

Ceci n'est pas un conte, *1773. (Bu Bir Öykü Değildir). Diyalog biçiminde yazılan bu öyküde bir aşk serüveni anlatılır. Mutsuzlukla sonuçlanır bu kitapta anlatılan iki aşk. Diderot, burada gerçek bir olayın tanığı gibi gösterir kendisini.*

(*) A. Lagard-L. Michard. XVIII SIECLE, Ed-Bordas, Paris 1966 s. 204-205.

Bazı eleştirmenler Stendhal ile Merimée'nin, anlatımdaki duygusallıktan uzaklık, yansız karakter çizgileriyle Diderot'nun etkisinde kaldıklarını ileri sürerler.

Les deux amis de Bourbonne, *(1773). (Bourbonne'lu İki Arkadaş) Bu öyküsünde Diderot, iki yoksul arkadaşın, acıklı serüvenini anlatır. Aslında, canlı, çevik üslubunu yansıtan bu yapıtta öykü sanatı üzerindeki estetik anlayışını sergiler. Goethe'ye göre "Buorbonne'lu iki arkadaş" Schiller'in "Haydutlar" adlı piyesine örnek olmuştur.*

Romanları

La Religieuse *(1860) Rahibe(*) Diderot, daha çok uzun öykü (nouvelle) türünde birçok yapıt vermiştir. Diderot, bu uydurma mektubu uzatarak Fransız edebiyatında özel bir yeri olan nefis bir roman çıkartır: Bu yapıt, Katolikliğin, dinsel bağnazlığın insanlık dışı törelerine, yöneltilmiş acımasız bir taşlamadır.*

Diderot, romanının baş kişisi Suzanne'ın uğradığı işkenceleri anlatırken, genç yaşında bir manastıra kapatılan kız kardeşini ve onun gibi özgürlükleri elinden alınan genç kızların öcünü de almıştır. Bu bakımdan "Rahibe" özgürlüğe coşkulu bir övgüdür de.

Taş duvarlar arasına kapatılmış kadınların acıklı yaşamını eşsiz tablolarda çizen Diderot, erkeksiz ve sevgisiz yaşayan kadınların içine düştükleri cinsel bunalımları ve sapıklıkları da çağdaş psikiyatrinin konusu olan histeriyi de ince tahlillerle anlatır.

(*) Rahibe - 1. Basım: (Türkçesi: Ahmet Sahir - 1910) 2. Basım: (T. Adnan Cemgil) Okat Yayınevi, 1965 3. Basım: (T.A.C.) DE yayınevi - 1984, İstanbul. 4. Basım: Engin Yayıncılık 1990, İstanbul.

(**)Rameau'nun Yeğeni (Türkçesi: Adnan Cemgil) Birinci Basını: M.Eğ. Bk. Yayınları, Ankara, 1946. İkinci Basım: Yazko Yayınları, İstanbul 1982. Eklerle Yeni Basım: Engin Yayıncılık, 1991 İstanbul.

Le Neveu de Rameau, *(Rameau'nun Yeğeni)*[**] *Uzun bir diyalog olan bu yapıt dünya edebiyatının canlılığından, tazeliğinden hiç yitirmeyen sayılı sanat ürünlerindendir. Bu nefis diyalogda Diderot, Rameau'nun yeğeninin ağzından toplumsal eşitsizliklere ve insanların bencilce davranışlarına keskin taşlamalar yöneltir.* **Le Neveu de Rameau'***nun ilginç bir öyküsü var: bu yapıt, Diderot'nun ölümünden sonra da yıllarca bilinmeden kaldı. İlkin, Almanya'da Schiller özgün metnin bir kopyasını rastlantıyla ele geçirmişti. Kitabı derin bir hazla okuduktan sonra Geothe'ye verdi. O da büyük bir coşkuyla okuduğu bu çok güzel kitabı Almancaya çevirdi. İşte Diderot'nun yapıtı ilk kez 1805'te* **Rameaus Neffe** *adıyla Almanya'da yayınlandı. Sans ve Saint Genies adlı iki Fransız yazarı -Almancadan Fransızcaya çevirip- özgün metin olduğunu ileri sürerek 1821'de yayınlattılar. 1895'te, Comédie Française kitaplığında görevli Georges Monval, Seine nehri kıyısındaki bir bouquiniste'in (işportalı-kitapçı) tezgâhında Diderot'nun el yazısıyla asıl metni buldu. O zamandan beri yayınlanan bu metindir.*

Alman düşünürlerinden ve sanatçılarından daha birçoğu "Rameau'nun Yeğeni"ne büyük bir ilgi ve beğeni duymuşlardı: Lessing, Schlegel, Hegel gibi. Geothe, Schiller'e şöyle yazmıştı: "Bu diyalog, Fransız edebiyatının tam orta yerinde bir bomba gibi patladı. Dağılan parçaların nelere çarptığını ve meydana getirdiği sarsıntıyı kestirmek için son derece dikkatli olmak gerek."[*] *Hegel de* **Die Phanomenologie des Geistes** *(Zihnin Fenomenolojisi) adlı kitabında "Rameau'nun Yeğeni" üzerinde durarak, yapıtın müziğe ilişkin bölümlerini felsefe açısından değerlendirmişti. Marx, bu kitabı Engels'e gönderirken, eklediği notta "Bu eşsiz anayapıtı büyük bir hazla okuyacaksın" diyordu.*

Alman kültür çevrelerinin "Rameau'nun Yeğeni"ne ilgisi-

(**)Elisabeth de Fontenay. Diderot ou le matérialisme enchenté. Ed. Bernard Grasset, aris, 1981 s. 211.

nin günümüzde de sürdüğünü görüyoruz: Prof. Dr. Kurt Raeck'in Goethe çevirisinden uyarladığı diyalog-oyun, 7 mayıs 1973 günü, İstanbul Türk-Alman Kültür Merkezi'nce Işık Lisesi'nde sergilendi. "Ben" (Diderot) rolünü Renaissance Theatre Berlin aktörlerinden O.E. Hasse "O" (Rameau) rolünü Peter Mosbacher oynadılar.

Jacques le Fataliste et son maître, *1773 (Kaderci Jacques ile Efendisi).*(*)

Bu romanda Jacques'la efendisi yazarın icat ettiği ve keyfince ve kendi dilediği gibi konuşturduğu dahası onların ağzından konuştuğu tipler.

Romanda etiyle kanıyla gerçek kişiler ikinci derecedeki insanlardır, halktan adamlar, halkın ta kendisidir bunlar. Kitaba adını veren iki ahbap çavuşun serüvenlerle dolu yolculuklarında rastladıkları, söyleştikleri bazen de döğüştükleri kişiler. Böylece "..... halkı kitaplara sokan o **(Diderot)** *olmuştur. Gerçi ondan önce de söz eden olmuştur halktan. Ama önemsiz bir şey gibi, ya da alaylı bir biçimde. Diderot, yeryüzünün en görkemli edebiyatının kapılarını ardına kadar açar Fransız halkına....."*(**)

Romanın asıl kahramanı olan uşak Jacques'da Fransız halkının beğenilecek, yerilecek tüm nitelikleri var. Ayrıca, kralın, feodal senyörlerin boyunduruğu altında sömürülen, horlanan halkın, bu güçlerin destekçisi dinin de etkisiyle benimsediği kadercilik. Jacques "alnıma ne yazılmışsa" o olur derken, bu halkın dünya görüşünü dile getiriyordu. Ama Diderot, bütün yazıları, bütün sözleriyle papazlara da egemen güçlere de saldırırken, bu tür baskıya boyun eğmiş görünen halkın kilisenin de sarayın da kalelerini yıkarak tarihte yeni

(*) Kaderci Jacques ile Efendisi (Türkçesi: Adnan Cemgil) Birinci Basım: M. Eğ. Bk. Yayınları, Ankara, 1949. İkinci Basım: Sosyal Yayınlar İstanbul, 1984.

(**)Jean Dutourd, age... Önsöz s. 7.

bir çağ açacağını seziyordu.

Kaderci Jacques ile Efendisi'nde Diderot'nun tutkun olduğu diyalog tekniğinin çok canlı bir örneğini buluyoruz.

Romanda yer yer rastlanan gönül öykülerinden, Madam de Pommeray ile Marquis des Arcis'in aşk serüvenini; Schiller, Goethe'nin salık vermesi üzerine Almancaya çevirmiştir. Bu öyküyü anlatırken Diderot Katolikliğin insanları, diri diri gömdüğü erkek manastırlarına da şimşekler yağdırma fırsatını kaçırmıyordu.

Tiyatro Anlayışı, Dram Sanatı

Diderot, çağdaş dram türünün öncüsü ve kuramcısı oldu. O, klasik trajedinin kişileri ve ilkeleri bakımından aristokratça niteliğine karşı, kişileri günlük yaşamdan, orta halli ailelerden alınmış oyunlar yazdı. Bunlara "ciddi komediler" adını da vermişti.

Diderot'nun dram türüne örnek olarak: 1757'de yazdığı ve 1771'de sahnelenen **Le fils naturel** *(Piç) ve 1758'de yazılıp 1761'de oynanan* **Le père de Famille** *(Aile Babası) adlı oyunları başarılı olamadı.*

Oyunları içinde yalnız 1781'de yazdığı **Est-il bon? Est-il méchant?** *(İyi midir o? Kötü müdür?) adını verdiği oyundur. Diderot, oyun örnekleri vermekle yetinmeyerek bu konuda kuramsal kitaplar da yazdı. Başlıcaları:* **De la Poésie dramatique,** *1761 (Dram Sanatı Üzerine İnceleme).*

Bu yapıtında burjuva dramının nasıl olması gerektiği konusundaki düşüncelerini sergiliyordu: güldüren komedi ile ağlatan trajedi arasında bir tiyatroya yer vardır. Bu tiyatroda insanlar günlük yaşam koşulları içinde gösterilmelidir. Çok güldürücü ya da çok ağlatıcı olmalıdır. Sahne hareketlerinin ve konuşmaların da doğal olması gerekir. Oyunda bek-

lenmedik olaylar (coups de thıatre) yerine, gerektiğinde birbirine pandomima ile bağlanan tablolara yer verilmelidir.

Paradoxes sur le comedien, *1773 (Aktörlük Üzerine Aykırı Düşünceler)*(*)

Diderot, bu kitabı çoğu yapıtlarında olduğu gibi, ikili konuşma biçiminde yazmıştır. Düşünüş yapısındaki diyalektik özelliğe uygun olarak da öne sürdüğü düşüncelerde yer yer çelişkiler var. Ona göre oyuncu duygusal olmamalıdır, en kötü aktör, temsil ettiği kişiyi "duyarak oynuyor" denilen aktördür. Bunun yanı sıra, oyuncu bilgili ve toplumun ışığında kendisini tanıyan, çağının adamı olmalıdır. Diderot'nun bu tezleri XIX. yüzyıl Fransız edebiyatçılarından çoğu üzerinde etkili olmuştur. Beaudelaire, Parnasyenler onun estetik anlayışını benimsemişlerdi. Almanya'da Lessing, Diderot'nun görüşlerini büyük bir beğeni ile karşılıyordu.

Diderot "..... komedyeni toplumla kaynaştırmak, onu itibarlı bir meslek sahibi kılmak, günümüzde olduğu gibi, XVIII. yüzyılda da, hayran olunan, ama bir aile sofrasına da kolay kolay buyur edilmeyen parya durumundan kurtarmak ister. Ve de duyarlıktan uzak olmayı bir yaratış metodu olarak savunmakla birlikte, bu yaratıcı ayrıcalığı aktörün tekelinde bırakmayıp toplumun bütün tabakalarına, bütün meslek gruplarına yayar.

Nihayet Diderot, tüm tumturaklılık ve ihtişam (görkemlilik) meraklısı Corneille'e şiddetle saldırmakla kalmaz, kendi öz tiyatrosunu belagatlı sözlerden, gösterişli kahramanlardan arındırır. Artık sahnede boy gösteren ünlü aristokrat değil, fakat sıradan insandır. İhtilali yapacak olan burjuvazidir."(**)

(*) Aktörlük Hakkında Aykırı Düşünceler. (Türkçesi: Sabri Esat Siyavuşgil). Birinci Basım: M.Eğ. Bk. Yayınları, Ankara 1943. İkinci Basım: Aktörlük Üzerine Aykırı Düşünceler, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1984.

(**)Lessig, age. Fransız yayıncının notu, s. 11

SANAT ELEŞTİRİSİ

Resim

Diderot, bu konudaki düşüncelerini ve eleştirilerini **Essai sur la peinture***'de 1795'te yayınladı) (Resim Üzerine Deneme) ve* **Les salons***'da (1759). (Salonlar: Resim Sergileri) açıklar. Bunların birincisinde resim sanatının başlıca iki türü üstünde durur. Desen ve yağlıboya. Desenin büyük bir etki gücü olduğuna inanmaz. İyi bir desen her zaman öğrenilebilir. Oysa renk, doğa vergisidir. Yalnız renktir ki bir resmin niteliğini en güvenilir biçimde ortaya koyar ve seyircisinin hayal gücüyle kaynaşır. Sanatçının mizacı onun renklendirme tarzını etkiler, sanatın az ya da çok zenginliği ve özgünlüğü üzerinde bir fikir edinebilmek için, boyalarını paletinin üstünde nasıl karıştırdığını, sonra bunu nasıl tuale yaydığını bilmek yeter. Ona göre, deha sahibi ressamlar "fırçalarının atılganlığı" ile en yeni ve en güç renk uyumlarını yorulmadan araştıran ve büyük bir cesaretle karşıtlıklarla oynayan sanatçılardır.*

Diderot'nun kendisi de bu denemesindeki renkli "konuşmasıyla" tartışmasındaki o eşsiz ateşlilikle XVIII. yüzyılın sanat öğretisini dile getiriyordu.

Salonlarda gezip gördüğü sergilerdeki tabloları inceler. Onun en çok sevdiği ressamlar ahlaksal temaları konu edinen Greuz, günlük yaşam sahnelerini tablolarında yansıtan

Chardin'dir.

Diderot, resim sanatında da natüralist görüşü benimsiyordu. Ona göre en sağlam yöntem doğayı taklit etmektir. Çünkü, gerçek olan, güzelliklerin kaynağı olan doğaydı.

Salonlardaki eleştirilerde, bir edebiyatçının anlatımı büyük ölçüde egemendir. Açıkladığı tabloların sanat değeri, teknik bütünlüğü kadar, konularının ahlaksal anlamıyla da derinden ilgiliydi.

"Bir sanat eseri uygarca düşünceleri yaymak yolunda iyi bir araç olabilir de, olmayabilir de." Diderot bunu görür ve şu sonuca varır: "Düşünceden yoksun bir eser teknik bir değer taşıyabilir, iyi yontulmuş, iyi çizilmiş, iyi resmedilmiş, iyi düzenlenmiş, iyi yazılmış olabilir, ama daha öteye gidemezse, bu kadarla kalırsa bizi pek az ilgilendirir. Onun için, sanatçılar çabalarını aynı hedefe yöneltmelidir!er: insanlara erdemi sevmeyi ve kötülükten iğrenmeyi aşılamak."(*)

Müzik

Müziğe gönülden tutkun olan Diderot, bu güzel sanatın kendinde uyandırdığı hüzünlü ya da neşeli duyguları dile getirmekle kalmamıştı. O, bir müzik kuramcısıydı da. Bu konuda müzik tekniği üzerine tam beş inceleme yayınladı.

1750'lerde, Paris'te müzikseverler arasında ateşli bir tartışma çıktı. Bunların bir bölümü Lulli, Destouches, Rameau gibi bestecilerin temsil ettiği geleneksel Fransız operasını savunuyor, bir bölümü de Pergoläse'lerin, Duni'lerin öncülük ettikleri İtalyan "l'opera bouffe" (Gülünçlü Opera)yı savunuyordu. Diderot da bu ikincilerdendi. Fransız operasındaki "yücelik" merakını, konuların gülünçlüğünü, sahneye konuştaki modası geçmişliği eleştiriyordu.

(*) André Cresson, age. s. 58.

Diderot, müzik konusundaki düşüncelerini "Rameau'nun Yeğeni"ndeki "O"na söyletir. Yukarıda adı geçen büyük Fransız besteci ve kuramcısının bu bohem ama yetenekli yeğeni tek başına bir orkestrayı seslendirir ve destekler mimikleri ve jestleriyle... Rameau'nun bu parçaları gerçekten taklit edilemez bir özgünlük ve güzelliktedir. Diderot'ya göre insanın en içten duyguları, ihtirasları dile gelmelidir müzik yapıtlarında.

"Baudelaire, 1861'de Wagner'in Tannhauser'ini överken Diderot'yu anımsadığını söylüyordu: zihnimde belleksel bir yankı olayı ile Diderot'nun müzik üzerine söylediklerinin çeşitli bölümleri canlandı; asıl dramatik müzik, notalanmış ve ezgilendirilmiş ihtirasın bir haykırışından, ya da bir iç çekişinden başka bir şey olmamalıdır."(*)

AHLAK VE SİYASET ANLAYIŞI

Ahlak

Diderot, ahlak sorunu karşısında bütün düşünce yaşamı boyunca güçlükler içinde kaldı. Materyalist felsefesinin gereği insanın bütün edimlerini bedenin gereksinmelerine bağlıyordu. Öte yandan, insanın toplum içinde, başkalarıyla ilişkilerinde davranışlarını dengelemek zorunda olduğunu da düşünmektedir. Bir anlamda insanın amacı mutlu olmaktır. Bu amaca ulaşmak için hangi yolu seçmeli? Öyle kişiler vardır ki, mutluluğa ermek için başkalarına zarar verir, kötülük etmekten çekinmezler. Buna karşılık iyi erdemleri oldukları halde mutlu olamayan insanlar da var. "Rameau'nun Yeğeni"nde, bunun tartışmasını yapar Diderot. "O (Yeğen) nice erdemli kişi mutsuzken, bir sürü hergele de mutluluğa eriş-

(*) Gorges Gorse, DIDEROT (extraits) Les Lettres Françaises "Beyrouth," 1943, s. 57

miştir" diye açıklar bunu. Ama Ben (Diderot) reddeder bu düşünceyi. Aslında bu çelişki onun ahlak konusundaki kaygısını dile getirmektedir.

Diderot'nun çok yakın dostu ve materyalizm felsefesinde kendisiyle bir yönde düşünen d'Holbach "Evrensel Ahlak" adlı bir kitap yazmıştı. Diderot, bu kitapta ileri sürülen temel ilkeleri candan benimsemiş ve savunmuştur.

Buna göre, insan sadece acıdan kaçmak ve zevke koşmakla mutlu olamaz. Bundan başka insan, Rousseau'nun ileri sürdüğü gibi doğuştan iyi ya da kötü değildir.

Bu ahlak anlayışında, bireyin özgürlük amacının, toplumun gereksinmeleriyle uyum sağlaması gereği savunulur. Sonuçta, birey mutluluğunu sağlamak için büyük bir özgürlüğe sahiptir ama topluma karşı olmamak koşuluyla. Adalet ilkesi, insanın kendine ve başkalarına karşı olan ödevlerini dengelemesine dayanır. Bu noktada, insanın doğal bir yaratık olarak ödevleri, yurttaş olarak ödevleriyle birleşmektedir.

Siyaset

Diderot, devlet anlayışında mutlakiyetçi monarşiye şiddetle karşıdır. Yalnız böyle olana değil. Ona göre, aydın bir despot, kişiliğinde despotluğu sevdireceği için despotların en kötüsüdür.

Diderot, devletin kökenini "Toplumun Sözleşmesi"nde (Contrat social) bulur. O, Rousseau'nun bu adı taşıyan kitabının yayınlanmasından on dört yıl önce, Encyclopédie'nin l'Autorité (İktidar) maddesinde bu görüşünü açıklıyordu.

Bundan başka Diderot, toplumdaki tüm ayrıcalıklara düşmandır. Ona göre bütün haksızlıkların kaynağıdır bu. Diderot, toplum sorunlarını, toplumsal adalet açısından ele alır. Emekçilerin, zanaatçıların yaşam koşullarıyla ilgilenir. Top-

lumda onların, üstün konumdaki kişiler ve aydınlar kadar değerli yeri olduğuna inanır.

Eğitim alanında ise, Diderot'nun düşünceleri demokratçadır. Öğretimin herkes için eşit, parasız ve zorunlu olmasını ister. Halka "ekmek ve kitap" verilmeli der.

Basın özgürlüğü üzerine

XVIII. yüzyılda "basın" sözcüğüyle, bugünkü gibi gazeteler ve süreli yayınlar değil, tüm yayınlar, özellikle kitaplar anlaşılıyordu.

Krallık rejiminin, Katolik kilisesinin baskıcı yönetimleri yüzünden yapıtları yakılan, yazıları yüzünden zindana atılan Diderot, basın özgürlüğüne büyük önem veriyordu. Yazarın özgürlüğünü, hakkını zedeleyen bu güçlerin yanı sıra, yayıncılar da çıkar hırslarıyla yazarların hakkını yiyorlardı. "Ansiklopedi" nin yapımcısı Le Breton'un yaptığı gibi.

Bu bakımdan Diderot, sarayın ve kilisenin baskısına karşı, yayın özgürlüğünü savunurken yazarın "telif hakkı" nı da savunuyordu. Eski rejimde, bir yazar, ancak bir prensin, bir soylunun koruyuculuğuna sığınarak yaşayabiliyordu. İşte Diderot, yazarın bu maddi güvencesini sağlamaya çalıştı. Diderot, bu çabasıyla aynı zamanda Paris yayımcılarının, bastıkları kitaplar üzerindeki mülkiyet haklarını feodal ayrıcalıklara karşı da savunuyordu. Bu mücadeleyi yapanlar "aynı zamanda belirli bir Devlet anlayışını da kökünden baltalıyorlar, bu anlayışta keyfe görelik, hukukun yerini almaktaydı. Buna saldırırken burjuva mülkiyet anlayışına dayanan yeni bir düzeni kurma yolundaydılar."(*)

(*) Diderot, sur la Liberté de la presse, (Önsöz: Jacques Proust) Editions Sociales, Paris 1964, s. 10.

ENCYCLOPÉDIE

Diderot'nun kafasında bir ansiklopedik sözlük çıkarma düşüncesi 1740'larda doğmuştu. 1746 başlarında Le Breton'un katıldığı grubun da böyle bir tasarısı olduğunu öğrenmişti. Diderot, bunlarla ilişki kurdu ve d'Alembert'in yardımını da sağladı. Başlangıçta İngiliz Chambers'in ansiklopedisini on iki cilt halinde çevirmeyi düşünmüşlerdi. Bu arada Diderot hapse atıldı. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra kendini büyük bir tutkuyla yaşamının yirmi yılını dolduran ansiklopedi çalışmalarına verdi. 1751'de Encyclopédie'nin ilk cildi çıktı. İlk iki bölümünü dolduran Önsözü (Discours préliminaire) d'Alembert yazmıştı. Bilimlerin bölünmelerine ayrılan üçüncü bölümü de Diderot yazdı.

Diderot da şu açıklamayı yapmıştı: "Bir ansiklopedinin amacı yeryüzüne dağılmış bilgileri bir araya getirmek ve bunların genel sistemini birlikte yaşadığımız insanlara açıklamak ve bu bilgileri bizden sonra gelecek insanlara iletmektir. Böylece geçmiş yüzyılların çalışmalarının gelecek yüzyıllar için yararsız olmadığı anlaşılacaktır. Daha bilgili olacak olan gelecek kuşaklar, daha erdemli ve mutlu olacaklardır. Ölmeden önce de bizlerin insanlığa yararlı olduğunu görmemizi sağlayacaktır. Felsefe, büyük adımlarla ilerlediği günümüzde egemenliğini, alanına giren bütün konulara benimsetir; onun sesi yüksekten gelen sestir ve böylece iktidarın boyunduruğu sarsılır, bunun sonucu olarak da aklın yasalarına

uyması sağlanır. İlksel ve dogmatik hiçbir yapıt yoktur ki tümüyle doyurucu olsun... Diyorum ki bir Encyclopédie kotarma, yalnızca felsefenin egemen olduğu bir yüzyılda başarılabilir. Ve yine diyorum ki bu yapıt eski zevk züğürdü yüzyıllarda görülmeyen düşünce atılganlığı gerektirir. Her şeyi didik didik etmek, ayrıcalık tanımadan ve göz kırpmadan her şeyi incelemek gerekir. Bütün bu eski saçmalıkları ayaklar altına almak aklın hiçbir zaman ortaya koymayacağı setleri yıkmak, bilimlere ve sanatlara çok değerli olan özgürlüğü kazandırmak gerekir.(*x)

Ansiklopedistler

Diderot ansiklopediyi hazırlarken o dönemin en ünlü yazar ve düşünürlerinden yardımcılar bulmuştu: d'Alembert, Abbé de Prades, Buffon, Rousseau, Voltaire, Condillac, d'Holbach, Condorcet, Duclos, Helvetuis, Joubert.

Abbé de Prades olayı

Abbé de Prades'in yazdığı Teoloji özerine tez ve şüpheciliğe yer veren "kesinlik" maddelerini bahane eden cizvitler ve jansenistler, ansiklopediye karşı şiddetle saldırıya geçtiler ve ilk üç cildin yakılmasını istediler.

Ne var ki Madam de Pompadour'un koruyuculuğu ve kitaplık yönetmeni Malherbe'in desteğiyle ansiklopedi kurtuldu.

Ansiklopedinin ikinci sayısı çıkar çıkmaz papazlar, ansiklopediye karşı saldırıya geçtiler, toplatılması için kraldan buyruk çıkarttılar. Diderot bundan da yılmadı. Var gücüyle çalışarak her yıl bir cilt yayınlattı. Daha ileriki yıllarda çalışmalarını hızla sürdürürken, özellikle Ansiklopedi yüzünden

(*x) Jean-Luc. Diderot, Ed. Soc. lit. 1938 Paris 5-7-8.

başına birçok dert açıldığını görüyoruz. Önce d'Alembert papazların gittikçe artan düşmanlıklarından korkarak ayrılıyor. Bir süre sonra Voltaire de aynı yolu tutuyor. 1758'de Diderot ile Rousseau'nun arası kesin olarak açılmıştır.

Bütün bu dostların vefasızlıklarından doğan kederleri yanında bir ihanet onu derinden derine sarsıyor. Encyclopédie'yi yayınlayan, Le Breton gizli basılan son on ciltteki maddeleri elden geçiriyor, yumuşatıyor, kendisince zararsız hale sokuyor, yer yer bütün anlamını bozarak öldürüyordu. Diderot bu işin farkına rasgele 1764'te varmış ve ilk provaları gördükten sonra Le Breton'un bunları nasıl yozlaştırdığını anlamıştı. Bu ihanet Diderot'yu çileden çıkarıyor, kızı Madam de Vandeul, o zaman babasının nasıl üzüntüyle haykırdığını, işi bırakmaya kalktığını "Anılar"ında anlatır. Diderot, 2 Kasım 1764'te Le Breton'a şunları yazmıştı:

"Siz beni iki yıl alçakça aldattınız. Zamanlarını size vermiş olan yirmi namuslu insanın emeğini öldürdünüz ya da vahşi bir hayvana öldürttünüz. Onlar, hiçbir karşılık beklemeden gece gündüz iyilikten ve hakikatten başka şey düşünmeden çalışmışlardı. Tek umutları düşüncelerinin yayıldığını görmek, hak ettikleri beğeniyi kazanmaktı. Sizin haksızlığınız ve nankörlüğünüz onları bundan da yoksun etmiş bulunuyor."

Ama, Diderot içinde hep bu acıyı taşıyarak yine de çalışmalarını sürdürdü ve ömrünün yirmi yılını verdiği dev yapıtı kendinden hiç ayrılmayan Joubert ve birkaç uzman ile birlikte yürüterek bitirdi.

1772-1775 arasındaki dönem Diderot'nun kendisini hemen tamamıyla Ansiklopedi'ye verdiği, başka çalışmalarına pek az yer ayırdığı yıllara rastlar.

Diderot güzel sanatlarla (arts) el sanatları veya zanaatlar (metiärs) arasında çok büyük sanılan ayırımı kolayca aşmıştı. Her ne kadar onun teknik üzerine yazılmış belli başlı bir yapı-

tı yoksa da, Ansiklopedi'deki resimler ve tablolar tekniğe verdiği önemin canlı birer kanıtıdır. Çağındaki zanaatlarda kullanılan aletlerin ve makinelerin resimlerini atelyelere giderek bir bir kendi yapmış ya da götürdüğü ressamlara yaptırtmıştı. Makinelerin kullanılışı konusunda zanaatçılarla, işçilerle uzun uzadıya konuşur, onları kendi eliyle söker, sonra yine kurardı. Ansiklopedi'nin bu konudaki maddeleri bize endüstri devriminin hemen öncesinde, tekniğin durumu üzerine çok sağlam ve doğru bilgiler vermektedir. Diderot, böylece zanaatları incelerken bunlarda çalışan işçilerle, onların durumlarıyla da yakından ilgilenmiş, işçi sınıfının varlığını da tanıtmıştır. İşçilerin yaşayışından söz ederken, "Eğer gündelikçi yoksulluk içinde ise, ulus da yoksul demektir" diye yazmıştı.

Diderot'yu 1773 yılına, -altmış yaşına- kadar böylece durup dinlenmek bilmeden çalışır görüyoruz. Bu ihtiraslı çalışmaya o yıl Rusya'ya yaptığı yolculuk biraz ara vermişti.

Rusya Yolculuğu

Rusya'yı, sert bir kölelik sistemiyle, Asyalı yöntemlerle despotça yöneten Katerina II. Avrupa'da kendine sempati toplamak için özgür düşünceli aydınlara, özellikle Fransa'nın "Aydınlık filozoflarına" yakınlık göstermekten, onlarla dostluk kurmaktan geri kalmıyordu. D'Alembert'e oğlunun öğretmenliğini önermiş, Voltaire'e "Katerina II'nin yüzyılı"nı yazdırtmaya çalışmış, bunlara o zamanın modası gereğince maaşlar bağlamıştı. Bu arada Diderot'ya da yakın bir ilgi göstermişti. Yaşlanan filozofun, kızına drahoma verebilmek için kitaplığını satmak istediğini Paris'teki elçisi Galitzin'le, Diderot'nun en yakın dostlarından Grimm'den öğrenmiş, 1765'te kitaplığı 15.000 franka satın almış, fakat büyük bir cömertlik göstererek, ölümüne kadar bu kitaplıktan faydalanmasına izin vermiş, üstelik de Diderot'yu bu kitaplığa ay-

da 1000 frank maaşla yönetici olarak atamıştı.

1773 yılının 28 Eylülünde Diderot, Saint-Petersburg'a geldi. Katerina onu büyük bir sevecenlikle ya da böyle görünerek karşıladı. Oysa, filozof çariçenin kendisini ancak bir iki kez kabul edeceğini sanıyordu.

Diderot, Katerina'dan edindiği ilk izlenimini şöyle anlatır: "Onda Kleopatra'nın çekiciliğiyle, Brutus'un ruhu birleşmiş." Diderot, Katerina'nın karşısında, Paris salonlarında ya da dostu d'Holbach'ın meclisindeki kadar açık sözlülükle konuşmuş, düşüncelerini olduğu gibi söylemekten çekinmemişti. Katerina da büyük bir ustalıkla Diderot'ya candan ilgiliymiş gibi görünmüştü. Fakat bu ilgi ve yakınlık bir maskeden başka bir şey değildi. Gerçekte, ileri düşünüşlü filozof'un görüşlerine karşı büyük bir tedirginlik duyuyordu. Nitekim bunu 1787'de Comte de Ségur'e şöyle anlatmıştı:

"Onunla sık sık ve uzun boylu konuşurduk. Ama bunu faydalanmaktan çok bende uyandırdığı merakı gidermek için yapardım. Eğer Diderot'nun söylediklerine kulak verecek olsam, imparatorluğumda her şey altüst olurdu ve yasaları, yönetimi, siyaseti kaldırıp bunların yerine birtakım çok garip kuramlar koymam gerekirdi."

Diderot 1774 Nisanında Rusya'dan ayrılarak Paris'e döndü. O yıldan sonra da ölümünden az önceki günlere dek, yukardaki bölümlerde anlatılan çeşitli konularda yapıtlarını üretti.

SON

Birkaç insanın yaşamını kucaklayacak dev çalışmalar sonunda, 71 yaşındaki Diderot'nun bedeni artık direncini yitirmişti.

19 Şubat 1784'de kan kusarak yatağa düştü. Akciğerlerinden biri tamamıyla su dolmuş, üstelik vücuduna inme de inmiş-

ti. Onun bu halini duyan mahalle papazı, dinsiz filozofu ölüm korkusuyla imana getireceğini umarak başucuna gelir. Çünkü bu papaz, Tanrı'yı yadsıyan nice böyle özgür düşüncelinin (Libre penseur) can çekişirken, istavroz çıkardığını görmüştü. Filozof, papazı güler yüzle karşılar. Dostça konuşurlar. Papaz da bunu fırsat bilir, şimdiye kadar din hakkında yazdıklarının yanlış olduğunu ilan ederse kamuoyu üzerinde iyi bir etki yapacağını söyler. Ölmek üzere olan Diderot'nun yanıtı şudur:

"Belki, papaz efendi, ama böyle bir şey yaparsam, hayasızca yalan söylemiş olurum."

Kızı Madam de Vandeul anlatır: ölümünden bir gün önce dostlarıyla şundan bundan konuşurken söz, felsefeye hangi yoldan ulaşılabileceğine gelir. Diderot şöyle der: "Felsefeye gitmek için ilk adım dine inanmamaktır."

Ertesi sabah, 31 Haziran 1784, Diderot biraz doktoruyla konuşur. Fakat herkes sofraya otururken karısı kendisine seslenir; yanıt gelmez: Diderot ölmüştür...

A. C.

BİBLİYOGRAFYA

J. K. Luppol, DIDEROT, (Fransızcası: V. et Y. Feldman), Ed. Sociales Internationales Paris, 1936.

André Cresson, DIDEROT, (Türkçesi: Asım Bezirci) s. 77-84, Oluş Yayınevi İstanbul, 1965.

Franz André Burguet (Diderot, Le Neuveu de Rameau. Introduction) Ed. Gallimard, Paris, 1966.

Elisabeth De Fontenay, Diderot ou le matérialisme enchanté, essai. Bernard Grasset, Paris, 1981.

D. Mornet; Fransız edebiyat tarihi, (Türkçesi: Nevin Yürür) İst. Ed. Fakültesi Yay. 1946

RAMEAU'NUN YEĞENİ

Hava ister güzel, ister kötü olsun, akşamları saat beş sularında Palais Royal'de(*) gezinmek âdetimdir. Argenson'un(**) oturduğu kanapede hep tek başıma oturup tatlı düşlere dalarım. Kendi kendimle politikadan, aşktan, sanattan ve felsefeden konuşurum. Zihnimi, kafamda doğan ilk akıllıca ya da delice düşüncenin peşinde alabildiğine kapıp koyuveririm. Bu, Fcy yolunda havai, güler yüzlü, canlı bakışlı, burnu havada oynak kızların peşinde, birini bırakıp ötekine takılan, hepsine balta olan fakat hiçbirisine bağlanmayan şu bizim genç hovardaların haline benzer. Düşüncelerim, oynaşlarımdır benim.

Hava çok soğuk ya da çok yağmurlu olursa, Régence kahvesine sığınırım; satranç oynayanları seyrederek eğlenirim. Bu oyunun bütün dünyada en iyi oynandığı yer Paris, Paris'te Régence kahvesidir. Derin düşünüşlü Legal'in, ince buluşlu Philidor'un ve oyunda kuvvetli Mayot'nun saldırıya kalkışları Rey'in(***) yerinde görülür. En umulmadık çıkışlarla, en biçimsiz konuşmaları orada bulursunuz. Çünkü Legal gibi hem ince fikirli hem de iyi satranç oynayan adamlar olduğu gibi,

(*) Paris'te soyluların oturduğu saray binaları. Bahçesi sonradan kumarcıların, hovardaların ve oynak kızların gezinti yeri olmuştu.

(**) Marc de Voyer Comte d'Argenson (1696-1764) Savaş bakanı. 1757'de gözden düşmüştü Ansiklopedistlerin dostuydu.

(***) Régence kahvesinin sahibi.

Foubert ve Mayot gibi hem iyi bir satranç oyuncusu hem de budala olanlar vardır.

Bir gün akşam yemeğinden sonra oradaydım. Gözüm çevremde, az konuşup elimden geldiği kadar az dinleyerek otururken, şu bizim ülkede Tanrı'nın hiç eksik etmediği acayip tiplerden biri sokuldu yanıma. Bu, kişiliğinde yükseklikle alçaklığı, sağduyu ile kaçıklığı birleştirmiş bir adamdı. Kafasında onur ve onursuzluk kavramları nasıl garip bir biçimde birbirine karışmış olmalıydı ki, kendisinde yaradılıştan bulunan meziyetlerini hiç şişirmediği halde, huyunun kötü yanlarını utanmazca açığa vurmaktan çekinmezdi. Bundan başka, sağlam bir yapısı, herkeste olmayan coşkun bir hayal gücü vardı ve eşine pek sık rastlanılmayacak kadar da kuvvetliydi çenesi. Onunla karşılaşır da gariplikleri karşısında apışıp kalmazsanız ya kulaklarınızı tıkar ya da kaçarsınız. Aman tanrım, ne çene, ne çene! Kılıktan kılığa girer. Bir gün bakarsınız, avurtları çökmüş, sıfırı tüketmiş bir hasta gibi bir deri bir kemik kalmıştır. Onu günlerdir ağzına lokma koymamış ya da Trape(*) manastırından çıkmış sanır, başka bir zaman bir bankerin sofrasından hiç kalkmamış ya da, Bernardins'lerin(**) manastırından geliyormuş gibi semirmiş, göbeklenmiş görürsünüz. Bugün gömleği kirli, pantolonu yırtık, üstü başı dökülmüştür, hemen hemen yalınayaktır, başı önünde dolaşır, herkesten kaçar, insanın çağırıp avucuna birkaç para koyası gelir. Başka bir gün pudralanmış, ayağında güzel pabuçlar, saçları kıvrılmış, iyi giyinmiş olarak karşınıza çıkar, başı dik yürür, yüksekten bakar, kurumlanır. Keyfi yerinde bir adam sanırsınız. Bugün kazanır, bugün yer. Zamanına göre şen ya da kederlidir. Sabahleyin yataktan kalkar kalkmaz ilk işi öğle yemeğini nerede yiyeceğini düşünmektir. Gece ile beraber bir

(*) Bu manastırda yaşayan keşişler kendilerini çok sıkı bir perhize sokarlardı.

(**)Saint-Benoit'nın kurduğu ve Saint-Bernard'ın düzene soktuğu tarikat üyelerine verilen ad.

kaygıdır çöker üstüne. Ya kalkıp, eğer kirayı bekleye bekleye usanan ev sahibi kadın anahtarı almamışsa, barındığı tavan arasının yolunu tutar ya da bir kenar mahalle meyhanesine yollanarak orada, bir parça ekmekle bir çanak bira arasında sabahlar. Cebinde altı meteliği bulunmadığı zamanlar -ki bu onun için olağan şeylerdendir- ahbaplarından birinin kupa arabasında yatar, ya da ona atların yanında bir ot döşek veren bir soylunun arabacısına başvurur. Sabahleyin saçı başı saman içinde kalkar. Mevsim elverişliyse bütün geceyi Cours'u(*) ya da Champs Elisées'yi(**) arşınlamakla geçirir. Dün giydiğini bugün, yarın giydiğini de bütün hafta boyunca sırtından çıkartmadan, gün doğar doğmaz şehirde boy gösterir. Bu tiplerden hoşlanmam ben, ama hoşlananlar, onlarla sıkı fıkı olanlar, dostluk edenler de vardır. Bense yılda bir rastladıkça ilgilenirim. Çünkü karakterleri, herkesinkine aykırıdır. Bir de eğitimimizin, içinde yaşadığımız toplumun ve nezaket kurallarının bizi gömdüğü tatsız biteviyelikten kurtarırlar da ondan. Bunlardan biri bir toplantıda göründü mü, havayı kızıştırır ve herkese yaradılışından gelen özelliklerinden bir parça katar. Her şeyi kurcalar, karıştırır ya beğendirir ya kötületir. Gerçeği meydana çıkartır, iyi adamları tanıtır. Madrabazların yüzünden maskelerini düşürür. İşte o zaman sağduyu sahibi adam çevresinde olup bitenlerin içyüzünü kavrar.

Onu, çoktandır tanırım. Yetenekleriyle kendini beğendirdiği bir eve girer, çıkardı. Bu evin bir tek kızı vardı. Annesine, babasına kızınızı alacağım diye yemin eder dururdu. Oysa onlar omuz silker, yüzüne karşı alay ederek sen delisin, derlerdi. Bunu gözlerimle görmüştüm. Benden biraz ödünç para almıştı. Nasıl oldu da bilmem, bazı namuslu ailelerin evlerine girip sofralarına kadar sokulabilmişti. Yalnız, izin verilmeden konuşmaması koşuluyla. Hiç sesini çıkartmaz ve

(*) Seine nehri kıyısında bir gezinti yeri.
(**)Krallık sarayının parkları.

kıtlıktan çıkmış gibi yerdi. Onun böyle çenesini kilitlemek zorunda kaldığını görmek pek eğlenceli bir şey olurdu. Anlaşmayı bozmak isteğine kapılıp ağzını açacak oldu mu, daha ilk sözcükte: Rameau! diye bağrışırlardı sofradakiler. Bunun üzerine öfkeyle gözlerinden kıvılcımlar saçılarak eskisinden daha büyük bir oburlulukla tıkınmaya koyulurdu bizimki. Adamın adı merakınızı gıcıklamış olmalı. Tanırsınız onu. Bizi Lulli'nin şu yüzyıldan çok zamandır geveleyip durduğumuz plain-chant'larından(*) kurtaran, müzik teorisi üzerine anlaşılmaz görüşler ve kendisinin de başkasının da asla bir şey anlamadığı karanlık gerçekler ileri süren, bundan başka bize birkaç tane de, içinde bir parça armoni birkaç şarkı kırıntısı, kopuk fikirler ve biraz gürültü patırdı, kanat çırpınışları zafer boruları, nefes tüketen şan ve şeref haykırışları, sonsuza kadar uzayacak dans havaları ile dolu opera bırakmış olan ünlü müzisyenin(**) yeğenidir. Floransalı'yı(***) gömdükten sonra İtalyan virtüozları da onu unutturacaklardı. Çünkü hiç kimse, dahası sabahleyin burnunda bir sivilce ile uyanan güzel bir kadın bile, ününün kendisinden daha az ömürlü olacağını sezen bir yapıt sahibi kadar keyifsiz olamaz. Marivaux(****) ile Crebillon'un(*****) oğlu gibi.

Yanıma yaklaştı. "Oh! Oh! demek siz de buradasınız ha bay filozof. Şu bir sürü aylağın arasında ne işiniz var kuzum? Yoksa siz de mi tahta parçalarını ileri geri sürmekle vakit geçiriyorsunuz?" (Satranç ve dama oyunları için kötülemek amacıyla böyle deniliyordu.)

(*) Kilise musikisi.

(**) Jean-Philippe Rameau (1683-1764) Fransız besteci ve müzik kuramcısı.

(***) Lulli.

(****) Marivaux (1688-1763) Fransız dram yazarı.

(*****) Crebillon'un oğlu (1707-1777) açık saçık hikâyeleriyle tanınan Fransız yazarı. Babası Crebillon (1674-1762) yeteneksiz bir şairdi.

Ben- Hayır, ama yapacak daha iyi bir işim olmadığı zaman bu işi iyi becerenleri birkaç dakika seyrederek eğlenirim.

O- Öyleyse, pek seyrek eğleniyorsunuz demektir; Legal ile Philidor bir yana ötekilerin bu oyundan bir şey anladıkları yok.

Ben- Peki ya Mösyö de Bissy?

O- Matmazel Clairon'un aktrisliği ne ise, bunun da satranç oyunculuğu odur: ikisi de oyunlarını herkesin bildiği kadar bilirler.

Ben- Size de adam beğendirmek pek güç. Görüyorum ki üstün kişilerden başkasının kusuruna göz yummuyorsunuz.

O- Evet, satrançta, damada, şiirde, müzikte ve bunlar gibi bütün yavanlıklarda böyleyimdir. Bu türlerde güçsüz olmak neye yarar ki?

Ben- Pek az şeye, kabul ederim. Ama aralarından bir dâhi çıkabilmesi için birçok kimsenin kendisini bu sanatlara vermesi gerekir. Çünkü dâhiye binde bir rastlanır. Bırakalım bunları şimdi. Çoktandır kayıplara karıştınız. Görmediğim zaman aklıma geldiğiniz yok ama, görmekten de hoşlanıyorum sizi. Şimdiye kadar ne yaptınız bakalım?

O- Sizin, benim ve başkalarının yaptığını: yani iyilik, kötülük ve hiçbir şey. Bundan başka acıktım ve fırsat buldukça karnımı doyurdum; karnımı doyurduktan sonra susadım ve arada bir içtim. Bu sırada sakalım uzuyordu, iyice uzadıktan sonra kestim.

Ben- Keşke kesmeseydiniz. Bilge olmanız için bir sakalınız eksik.

O- Öyledir. Çizgili ve yüksek bir alnım, ateşli gözlerim, iri bir burnum, gür siyah kirpiklerim, yayık bir ağzım, kıvrık du-

daklarım ve ablak bir yüzüm var. Şu geniş çene eğer bir sakalla örtülü olsaydı, biliyor musunuz bronz ya da mermere ne iyi giderdi!

Ben- Evet, Sezar'ın Marc-Auréle'in, Sokrat'ın yanında yer alırdınız.

O- Hayır. Diyojen'le Lais(*) ve Frine'nin(**) arasına daha çok yakışırdım. Çünkü bunlardan biri gibi pervasızım; öteki gibilerle de düşüp kalkmaktan hoşlanırım.

Ben- Nasıl, keyfiniz hep yerinde mi?

O- Evet, genellikle. Ama bugün pek parlak diyemem.

Ben- Amma da yaptınız ha! Bir Silen'i(***) anımsatan göbeğiniz ve şu yüzünüzle...

O- Bedenindeki karşıtına benzetilebilecek bir surat. Üstadımı kurutan sinirin, yeğenini semirtmiş olmasındandır herhalde.

Ben- Sırası gelmişken sorayım. Aziz üstadınızı ara sıra gördüğünüz oluyor mu?

O- Evet sokaktan geçerken görüyorum.

Ben- Size hiç iyiliği dokunmuyor mu?

O- Eğer birine iyiliği dokunmuşsa, bunu farkında olmadan yapmıştır. Kendi türünde bir filozoftur: kendinden başka kimseyi düşünmez; dünyaya metelik vermez. Karısıyla kızı isterlerse ölsünler. Yeter ki cenazeleri için çalınan çanlar onikinciden ve onyedinciden ses vermeyi sürdürsün;(****) o zaman her şey yolunda demektir. İşte deha sahibi kimselerde gördü-

(*) Eski Yunanistan'da güzelliği ve yosmalığıyla ünlü bir kadın.

(**) Frine (Phryné): Eski Atina'nın süslü yosmalarından. Ünlü heykeltıraş Praksitel'in metresi oldu ve Afrodit heykellerine modellik etti.

(***) Frigia mitolojisinde oburluğu ile ünlü bir cin.

(****) Çan sesleri arasında uyum olsun.

ğüm belli başlı özellikler budur. Tek bir şeye yararlar, bunun dışında hiçbir şeye. Yurttaşlık, babalık, analık, akrabalık, dostluk nedir bilmezler. Söz aramızda insan böylelerine her noktada benzemeli ama çılgınlıklarının yaygınlaşmasını istememelidir. Bize insan gerek, dâhi değil, bence böyle. Dünyanın yüzünü değiştiren onlardır, fakat en ufak şeye varıncaya dek ahmaklık öylesine yaygın, öylesine güçlüdür ki bu değişikliği her şeyi altüst etmeden yapmak olanaksız. İşlerin bir bölümü bu dâhilerin tasarladıkları gibi olur; bir bölümü de olduğu gibi kalır. Al sana iki kural: Yamalı bohça Rabelais'nin(*) keşişinin bilgeliği, hem kendi rahatı hem de başkalarınınki için en elverişli olan bilgeliktir. Ödevini şöyle böyle yapmak, başpapaz efendi hakkında daima iyi şeyler söylemek ve işleri oluruna bırakmak. Halkın çoğunluğu hoşnutsa, her şey yolunda demektir. Tarih bilseydim, size şu dünyaya kötülüğün daima kimi dâhi yaradılışlı kimseler yüzünden geldiğini kanıtlardım. Ama tarih bilmiyorum, hiçbir şey bildiğim de yok ya! Allah canımı alsın ki şimdiye dek ne bir şey öğrendim ne de bir şey öğrenmediğim için zarar gördüm. Bir gün Fransa kralının bakanlarından birini sofrasındaydım. Pek akıllı bir adamdı. Bize iki kere iki dört eder gibi, halka yalan söylemek gerektiğini, gerçeği söylemekten daha zararlı bir şey olamayacağını kanıtlamıştı. Şimdi ileri sürdüğü kanıtları pek anımsayamıyorum ama, bütün söylediklerinden açıkça anlaşılıyordu ki, dâhiler nefret edilecek insanlardır ve eğer bir çocuk doğuştan alnında doğanın bu tehlikeli armağanının izini taşıyorsa onu ya boğmalı ya da itlere yedirmeliydi.

Gerçekçilikle fantezinin birbirine karıştığı eserlerinde kaba sofuluğu, gelenekçiliği yermiş, akılcılığı, bilimi, yeniliği savunmuştur.

(*) François Rabelais (1494-1553) Fransız yazarı. Gerçekçilikle fantezinin birbirine karıştığı eserlerinde kaba sofuluğu, gelenekçiliği yermiş, akılcılığı, bilimi, yeniliği savunmuştur.

Ben- Ama bu insanlar, hem dâhiliğe düşmanlık gösterirler, hem de kendilerinin dâhi olduklarını ileri sürerler.

O- Bunu içlerinden geçirmiş olduklarına inanırım ama açıkça söyleyebileceklerini sanmıyorum.

Ben- Alçakgönüllülükten olacak. Demek dâhiliğe bu denli büyük bir kin duyuyorsunuz?

O- Hem de nasıl.

Ben- Ama herkesten farklı bir adam olmadığınız için dövündüğünüz olduğunu bilirim. Aynı zamanda hem bir şeyden yana hem de ona karşı olmak sizi üzerse hiçbir zaman mutlu olamazsınız. İnsan bir yanı tutmalı ve ona bağlı kalmalıdır. Sizinle birlikte dâhilerin az çok garip kimseler olduklarını, dahası bir atasözünün dediği gibi bütün üstün zekâlı kimselerin az çok kaçık olduklarını kabul ederim, ama bence onlardan büsbütün vazgeçilemez. Dâhi yetiştirmemiş yüzyıllar hor görülecektir. Dâhiler, içinde yaşadıkları uluslara onur kazandırırlar. Ergeç adlarına heykeller dikilir; onlara insanların iyiliğine çalışmış gözüyle bakılır. Şu sizin yüce bakanınız darılmasın ama, yalan bir süre için yararlı olsa bile uzun sürerse zararlı olur, buna karşılık gerçek, bir zaman için zararlı bile olsa, uzun zaman için kesinlikle yararlıdır. Bundan şu sonuca varmak istiyorum ki genel bir yanlışlığı gösteren ya da büyük bir gerçeğe değerini verdiren dâhi, daima bizim saygımıza layıktır. Bu insanlar, ön yargıların ya da yasaların kurbanı olabilirler. Fakat iki türlü yasa var: kimilerinde hiç şaşmaz bir hak tanırlık ve genellik bulunur. Ötekiler ise doğaya aykırıdırlar ve güçlerini bilgisizlikten ya da zamanın gereklerinden alırlar. Bu tür yasalar, onları çiğneyen suçluyu geçici olarak lekelese de zaman, bu lekeyi onların üstünden silip suçlandıranların ve içinde yaşadıkları ulusların üstüne, hem de hiç silinmemek üzere, atar. Bugün Sokrat mı yoksa ona baldıran

zehiri içiren yargıç mı daha onursuzdur dersiniz?

O- Peki bundan ne çıkar! Sonunda cezaya çarptırılmış, öldürülmüş değil miydi! Ortalığı karıştıran bir yurttaş sayılmamış mıydı? Kötü bir yasayı hor görmekle, kaçıkları iyi yasaları da hor görmeye kışkırtmış olmuyor muydu? Zirzopun, küstahın biri değil miydi? Hani biraz önce dâhiler için pek de hoş şeyler söylemiş değildiniz siz de.

Ben- Dinleyin beni dostum. Bir toplumda hiçbir zaman kötü yasalar bulunmamalıdır. Eğer bütün yasalar iyi ise o ülke hiçbir zaman bir dâhiye eziyet etmek durumuna düşmez. Size kötülükle dâhiliğin ya da dâhilikle kötülüğün ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlı olduklarını söylemiş değilim. Bir budala, akıllı bir adamdan daha kötü olabilir. Dâhi yaradılışlı bir adam, çoğu kez çetin, ters, çekilmez, kötü huylu bile olsa ne çıkar?

O- Suda boğmalı böylelerini.

Ben- Ağır olun, dostum. Hele söyleyin bakayım, ama durun, örnek olarak amcanız Rameau'yu alacak değilim. Her ne kadar o da katı yürekli, çetin, insan sevgisinden yoksun, cimri bir adam, kötü baba, kötü koca, kötü amca ise de, sanatında çok ileri gitmiş bir dâhi olduğu ve bundan on yıl sonra da adı anılacağı söylenemez. Ama Racine'e ne dersiniz? Hiç su götürmez dâhiliği; pek de iyi bir adam olarak tanınmış değildi. Sonra Voltaire!

O- Çok üstüme varmayın; dediğimden dönmem.

Ben- Briasson gibi tezgâhından, ya da Barbier gibi arşınından ayrılmayan, her yıl karısına hiç şaşmadan yasal bir çocuk kazandıran, iyi koca, iyi baba, iyi amca, iyi komşu ve namuslu bir tüccardan başka bir şey olmayan bir adam mı, madrabaz, hain, haris, kıskanç, kötü fakat Andromaque'i, Britan-

nicus'u, İphigenie'yi, Phädre'i, Athalie'yi(*) yazan adam mı olmasını isterdiniz?

O- Tanrı bilir ya, bunlardan ilkine benzemesi onun için daha hayırlı olurdu.

Ben- Buna diyecek yok! Ne denli doğru bir şey söylediğinizin belki farkında değilsiniz.

O- Ah, işte sizler böylesinizdir! Biz yerinde bir laf ettik mi ya deli saçması olur ya kırk yılda bir esinti olmuş sayılır. Yalnız kendi düşüncelerinize değer verirsiniz. Evet bay filozof ne söylediğimin farkındayım hem de sizin ne söylediğinizin farkında olduğunuz kadar.

Ben- İyi! Neden amcanızın öyle olması kendisi için daha hayırlı olurdu?

O- Bütün yaptığı bu güzel şeyler ona yirmi bin frank kazandıramamıştır da ondan. Saint-Denis ya da Saint-Honoré Sokağı'nda iş yapan bir ipekli tüccarı, toptancı bir bakkal ya da müşterisi bol bir eczacı olsaydı büyük bir zenginlik elde etmiş olurdu ve bu zenginlikle dünyanın bütün zevklerini tadardı. Bundan başka arada sırada kendisini güldürecek ve fırsat düştükçe onu, şu hep karısı ile baş başa kalmanın verdiği can sıkıntısından kurtarmak için bir kız bulacak olan benim gibi yoksul bir soytarının avucuna da birkaç altın sıkıştırırdı. Evinde nefis yemekler yerdik, kıyasıya kumar oynar, nefis şaraplar, nefis likörler, nefis kahveler içerdik. Kır eğlenceleri yapardık. Görüyorsunuz ya ne dediğimin farkındaymışım. Gülüyorsunuz değil mi?.. İstediğiniz kadar gülün, ama bırakın da ben yine söyleyeyim: yakınları için böyle daha iyi olurdu.

Ben- Tersini söyleyen yok. Yeter ki haklı bir ticaretle el-

(*) Racine'in trajedileri.

de ettiği zenginliği kötü bir yolda kullanmamış olsun. Evinden bütün o kumarbazları, asalakları, yavan dalkavukları, bütün o aylakları bütün o hiçbir işe yaramayan ahlaksızları kapı dışarı etsin ve sonra, kocaların hep karılarıyla bir arada yaşamaktan duydukları bıkkınlığı değişiklik yaratarak gidermeye çalışan işgüzar adama da, çıraklarının eliyle sopa attırırsın.

O- Sopa attırmak ha! Sopa attırmak! Gebertmek! Uygar bir ülkede kimseye sopa atılamaz. Size sözünü ettiğim, pek namusluca bir iştir. Birçok kimse, büyük adlar taşıyanlar bile, böyle işlere karışmışlardır. Hem kuzum bana söyler misiniz, bir adam parasını iyi yemekler, iyi ahbaplar, nefis şaraplar, güzel kadınlar, binbir zevk için değil de ne için harcar? Bu zevklerden birini tatmayacak olduktan sonra, çok zengin olmaktansa dilenci olmayı yeğlerdim. Ama biz yine Racine'e gelelim. Bu adamın yalnız tanımadığı kimselere ve kendisinin yaşamadığı bir çağa yararı olmuştur.

Ben- Orası öyle, fakat kötülüğü ile iyiliğini bir karşılaştırın bakalım. Bundan bin yıl sonra da yapıtlarını okuyanlara gözyaşı döktürecek. Dünyanın her tarafındaki insanlar ona hayran olacak, insanlığa acıma ve sevgi duyguları aşılayacak. Herkes kim olduğunu, ülkesinin neresi olduğunu soracak ve böyle bir adam yetiştirdiği için Fransa'yı kıskanacaklar. Artık yaşamayan, bizi hiç ilgilendirmeyen kimselere acı çektirmiş olabilir ama bugün artık onun kusurlarından ve kötülüklerinden korkacak bir şey yok. Doğuştan iyi bir adam erdemiyle birlikte büyük bir adam yeteneğini getirmiş olsaydı, hiç kuşkusuz daha iyi olurdu. O, çevresine dikilmiş kimi ağaçları kurutan, dibinde yetişen kimi bitkilerin büyümesine engel olan fakat, tepesi bulutlara değip dalları ta uzaklara uzanan bir ağaçtır. Ulu gövdesinin altına gelmiş olanlara, gelenlere ve geleceklere gölgesini salar. Tazeliğini hiç yitir-

meden her zaman nefis meyveler verir. Elbette ki, Voltaire'in de Duclos(*) kadar yumuşak, l'abbé Trublet(**) kadar saf yürekli, l'abbé d'Olivet(***) kadar doğru olması istenirdi. Ama madem ki, bu böyle olmamıştır yapılacak şey işi gerçekten yararlı yanından ele almaktır. Bir an, içinde bulunduğumuz zamanı ve yeri bir yana bırakarak, gelecek yüzyıllara, çok uzak yerlere, doğacak uluslara bakalım; insan türünün iyiliğini düşünelim. Eğer biz yeterli ölçüde iyi yürekli olamıyorsak hiç olmazsa doğayı bizden daha akıllıca iş gördüğü için hoş görelim. Greuze'un(****) başından aşağı soğuk su dökerseniz belki onun yeteneğini de kibirliliği ile birlikte söndürürsünüz. Voltaire'in eleştirilere karşı alınganlığını giderirseniz bir daha *Merope*'un(*****) ruhunun derinliğine inemez ve sizi etkileyemezdi.

O- Doğa bu denli güçlü, bu denli akıllıdır da neden bu adamları büyük oldukları kadar iyi olarak yaratmamış?

Ben- Böyle bir düşünüşle dünyanın düzenini altüst etmekte olduğunuzun farkında mısınız? Yeryüzünde her şey kusursuz olsaydı, kusursuz olan bir şey bulunmazdı.

O- Haklısınız. İşin önemli noktası sizin de, benim de var olmamız, sizin siz, benim de ben olmaklığımızdır. Bırakalım her şey olurunca gitsin; bence en iyi düzen, benim de içimde bulunacağım düzendir. Ben içinde olmadıktan sonra en kusursuz en güzel dünyalar bile umrumda değil. Var olmamaktansa, var olmayı yeğlerim saygısız bir ukala olarak bile.

Ben- Sizin gibi düşünüp de dünyanın düzenini kötüle-

(*) Charles-Pinot Duclos (1704-1772) Fransız yazarı.
(**) Abbé Trublet (1697-1770) Fransız yazarı.
(***) Abbé d'Olivet (1682-1768) Fransız gramer bilgini.
(****) Jean-Baptiste Greuze (1725-1805) Fransız ressamı. Diderot, bu sanatçıyı "Salons"lar adlı eleştiri kitabında över.
(*****) Voltaire'in analık sevgisini yücelten trajedisi.

yenler, farkında olmadan kendi varlıklarını da yadsımış olurlar.

O- Doğrudur.

Ben- Öyleyse her şeyi olduğu gibi alalım. Bize neye mal olduklarını ve ne kazandırdıklarını düşünelim. Övecek ya da yerecek kadar bilmediğimiz şeyleri bir yana bırakalım. Birçok namuslu insanın gerekli saydığı bu şeyler belki ne iyi ne de kötüdür.

O- Bütün bu sayıp döktüklerinizden pek bir şey anlamadım. Herhalde felsefe olacak. Size haber vereyim ki böyle şeylerle ilgim yok. Bildiğim bir şey varsa o da olduğumdan başka biri, örneğin bir dâhi bir büyük adam olmak istediğimdir. Bunun böyle olduğunu kabul etmeliyim. İçimden bir şeyler bana bunu söylüyor. Ne zaman bir dâhinin övüldüğünü duysam, için için kudururum kıskançlıktan. Dâhilerin özel yaşamlarıyla ilgili, onları küçültücü şeyler anlatılırken pek keyiflenirim. Çünkü böylece onlar da bize yaklaşmış olur; kendi küçüklüğüme daha kolay katlanırım; kendi kendime; "gerçi sen hiçbir zaman ne *Mahomet*(*) gibi bir yapıt, ne de Maupeouya(**) övgüler yazacaksın" derim. Küçük adam olduğum için kaderime küsmüştüm; hâlâ da küskünüm. Evet evet küçük ve küskünüm. Ne zaman *Indes Galantes*'ın uvertürü'nün çalındığını, *Profonds abîmes du Ténare*'ın, *Nuit, eternelle nuit*'nin(***) söylendiğini duysam içimden: işte senin asla başaramayacağın şeyler demişimdir. Yani amcamı kıskanıyordum. Öldüğü zaman çantasında klavsen için yazılmış birkaç güzel parça bulsam hiç duraksamadan kendime mal ederim bunları.

(*) Voltaire'in bir trajedisi (1741).

(**) On sekizinci yüzyıl Fransız adalet bakanlarından. Voltaire, bu bakana mektuplar göndermiş, övgülü şiirler yazmıştı.

(***) Amcası Rameau'nun yazdığı müzik yapıtları.

Ben- Sizi üzen yalnız bu ise pek değmez.

O- Ziyanı yok. Bunlar geçici anlardır. (Bu sözlerden sonra *"Indes Galantes"*ın uvertürünü *"Profonds abîmes"*i seslendirmeye koyuldu ve şöyle dedi. İçimden bir şeyler bana diyor ki: Rameau, şu iki parçayı yazmış olmayı isterdin herhalde. Eğer bunları yazabilseydin, iki tane daha meydana getirirdin ve böylece birkaç yapıt yazınca, senin parçaların çalınır, söylenirdi. Sokakta başın dik yürür, kendi değerine kendin de hayran olurdun içinden; başkaları seni parmakla gösterirler: İşte şu güzel gavotte'ları(*) yapan... derlerdi. (Bunu söyleyerek gavotte'ları mırıldanmaya başladı. Sonra mutluluktan gözleri yaşaran bir adam haliyle ellerini oğuşturarak sözlerine şunları ekledi: "Büyük bir evin (elleriyle büyüklüğünü gösteriyordu) rahat bir yatağın (böyle bir yatağa gevşekçe kendisini bırakıverir gibi yapıyordu), güzel şarapların (ağzını şapırdatarak içiyordu), iyi bir atın (biniyormuş gibi ayağını kaldırıyordu) olur ve güzel kadınlar elde ederdin, (kolunu bunların boynuna doluyormuş gibi yapıp şehvetli bakışlarla gözlerini süzüyordu.) Günde yüz kopuk gelip karşında şaklabanlık ederdi. (Bunu söylerken çevresinde Palissot'yu(**) Poinsinet'yi,(***) baba oğul Freron'ları,(****) La Porte'u(*****) görür, seslerini işitir gibi oluyor, kuruluyor, söylenenleri beğendiğini gösteriyor, gülümsüyor, içerliyor, kovuyor, tekrar yanına çağırıyor ve sonra sözüne devam ederek) işte böylece, diyordu, sana sabahleyin gözünü açınca büyük adam olduğunu söylerlerdi; *"Trois sièc-*

(*) Bir çeşit dans havası.

(**) Charles Palissot de Monteney (1730-1814) Fransız yazarı, Komedileriyle Encyclopédiste'leri gülünçleştirmek istemiştir.

(***) Antoine Alexandre Henri Poinsinet (1735-1769) Fransız dram yazarı.

(****) Abbé Freron (1718-1776) Fransız edebiyat eleştirmeni. Filozoflarla sürekli bir mücadeleye girişti. Oğlu, Louis Fréron (1754-1802) Fransız siyaset adamı. Babasının kurduğu l'Anné littéraire adlı dergiyi sürdürmüştü.

(*****) Fransız papaz yazarı (1713-1779)

les"(*) tarihinde büyük adam olduğunu okurdun ve büyük adam Rameau kulaklarında kendisi için söylenen övgülerin tatlı mırıltısını duya duya uyurdu. Göğsü kabarır, rahat rahat kalkar iner ve bir büyük adam gibi horlardı. (Bunları söyleyerek kendini bir sıranın üstüne tembel tembel bırakıyor, gözlerini kapayarak tasarladığı mutlu uykuya dalar gibi yapıyordu. Birkaç saniye bu dinlenişin tadını tattıktan sonra uyanıyor, geriniyor, esniyor, gözlerini oğuşturuyor ve hâlâ çevresinde hödük çanak yalayıcıları arıyordu.)

Ben- Sizce mutlu bir insan iyi uyur demek.

O- Öyledir. Oysa ben zavallı, akşamları barındığım tavan arasındaki ot yatağıma uzandım mı, yorganın altında soğuktan büzülürüm, göğsüm daralır, soluğum sıkışır. Ağzımdan duyulan ancak hafif bir iniltiden başka bir şey değildir. Oysa bir bankerin horultusu evinin her köşesini doldurur, ta sokaktan duyulur. Fakat beni bugün en çok üzen şey bir yoksul gibi zavallıca uyuyup horlamak değil.

Ben- Bu da epey acıklı bir şey.

O- Başıma gelen bundan da kötü.

Ben- N'ola ki?

O- Benimle her zaman az çok ilgilendiniz; çünkü zavallı bir serseriyim. İçinizden beni hor görseniz de sizi eğlendiririm...

Ben- Orası öyle.

O- İşte bunun için beni üzen şeyi size söyleyeceğim.

Söze başlamadan önce derin derin içini çekti, iki elini alnına koydu. Sonra daha sakin bir tavır takınarak şunları söy-

(*) Abbé Sabatier de Castres'ın "Les Trois Siècles de la Litterature Française" (1772) "Fransız Edebiyatının Üç Yüz Yılı" adlı kitabı.

ledi: biliyorsunuz ki ben bilgisizim, budalanın, delinin, saygısızın, tembelin biriyim. Şu bizim Burgonyalıların dediği soydan bir ipten kazıktan kurtulmuş, bir dolandırıcı, bir oburum...

Ben- Kendinizi amma da güzel övüyorsunuz ha!

O- Söylediklerimin hepsi tıpatıp gerçeğe uygundur, tek bir sözcük bile yok çıkartacak. Rica ederim karşı çıkmayın. Kimse beni kendimden iyi tanımaz. Hem söyleyeceklerimin hepsini de bitirmedim.

Ben- Sizi gücendirmek istemem. Söylediklerinizin hepsini kabul ediyorum.

O- Peki öyleyse. Bütün bu niteliklere eşine az rastlanır bir derecede sahip olduğum için, benden hoşlanan kimselerle düşüp kalktım.

Ben- Acayip şey. Şimdiye kadar ben, insan böyle hallerini ya kendinden gizler ya da kendisinde hoş görüp başkalarında rastladığı zaman çekiştirir sanırdım.

O- Kendimden gizlemek mi? Olacak şey mi bu? Emin olun ki Palissot yalnız kalıp da içine kapandığı zaman bambaşka şeyler söyler. İnanın ki meslektaşıyla baş başa kaldıkları zaman açık yüreklilikle iki bayağı düzenbazdan başka bir şey olmadıklarını itiraf ederler. Bu kusuru başkalarında görüp kötülemek ha! Benim dostluk ettiğim insanlar daha haktanır kimselerdi ve karakterleri, yanlarında başarı sağlamama pek güzel olanak veriyordu. Keyfime diyecek yoktu: beni çok iyi karşılarlar, bir an yanlarından ayrılsam üzülürlerdi. Onların Rameau'cukları, sevimli Rameau'cukları, çılgın, densiz, bilgisiz, tembel, obur, soytarı, koca ahmak Rameau'cuklarıydım. Bu senli benli sıfatlardan hiçbiri yoktu ki bana bir gülücük, bir okşayış, omuzuma hafifçe dokunma, bir tokat, bir

tekme ve sofrada tabağıma atılan iyi bir parçayı kazandırmış olmasın. Yemekten sonra aklıma eseni yapardım. Yemekten sonra her türlü tutarsızlığı yapardım. Çünkü kendim tutarsızdım. Bana, benimle, benim önümde ne yapılırsa yapılsın hiç gücenmezdim. Eh, bir de kucağıma yağan armağanları görmeliydiniz. Her şeyi elden kaçırdım. Bütün ömrümde bir kez akıllıca hareket etmek yüzünden her şeyi yitirdim. O günleri bir daha görebilecek miyim acaba?

Ben- Söz konusu olan nedir?

O- Eşsiz, anlaşılmaz, bağışlanmaz bir budalalıktır bu.

Ben- Nasıl, budalalık yani?

O- Rameau, Rameau, sana neden içerlediler biliyor musun? Azıcık zevk, bir parçacık ince düşünüş, biraz da zekâ sahibi olmak enayiliğini gösterdiğin için! Rameau dostum bu sana yaradılıştan ne olduğunu ve efendilerinin ne olmanı istediklerini öğretecek. Kolundan tuttukları gibi kapı dışarı ettiler. Arkandan şöyle diyorlardı: "Seni hergele seni! Çek arabanı bakalım! Bir daha buralarda görüneyim deme sakın! Akıl, mantık sahibi olmaya kalkarsın ha? Bizde bu nesnelerden bol bol var." Ve sen öfkeden elini ısırarak yolu tutarsın. Ama daha önce şu kopası dilini ısırman gerekirdi. İşte ihtiyatsızlığın cezası: böyle meteliksiz, yersiz yurtsuz, sokak ortasında kalmaktır. Tıka basa karnın doyuyordu, yeniden çöplüğe düştün; güzel bir evde yaşarken, eski tavan arasının özlemini çekecek hale geldin; rahat yataklarda yatarken, artık Mösyö de Soubise'in(*) arabacısıyla, Robbe(**) kardeşin arasında bir ot yatağa uzanacaksın. Eskisi gibi tatlı ve rahat bir uyku yerine kulağına, bir yandan atların tepinmeleri, kişnemeleri, öte yandan da bunlardan bin kez daha çekilmez olan,

(*) Bu soylu kişinin ahırında başarısız kimi yazarlar ve artistler barınırdı.
(**) Yeteneksiz bir şair.

kuru, dizelerin gürültüsü dolacak. A mutsuz, a kendini bilmez, a cin çarpası!

Ben- Yeniden kapılanamaz mısınız? Bu kadar bağışlanmaz bir suç mu işlediniz? Sizin yerinizde olsam gider ahbaplarımı görürdüm. Herhalde sandığınızdan çok gereksinmeleri vardır size.

O- Elbette! Şimdi onları güldüren kimse olmadığı için bensiz sıkıntıdan patladıklarına eminim.

Ben- Dediğim gibi ben olsam gider, benden vazgeçmelerine, namusluca birtakım eğlencelere kendilerini vermelerine meydan bırakmazdım. N'olacağı bilinmez ki?

O- Bundan korkum yok. Böyle bir şey olamaz.

Ben- Ne kadar üstün olursanız olun, bir başkası yerinizi alabilir.

O- Zor.

Ben- Öyle olsun. Ama ben yine, şu berbat yüz, şu dalgın gözler, karmakarışık saçlarla, yakası paçası açık, şu sizin gerçekten perişan halinizle kalkar giderdim. Tanrıçanın ayaklarına kapanır ve başımı yerden kaldırmadan, hafif bir sesle ve hıçkırarak: "Bağışlayın madam, bağışlayın! Ben, iğrenç alçak bir adamım. Nasıl oldu da bir an yanıldım? Çünkü siz de bilirsiniz ki benim aklı başında bir adam gibi görüldüğüm olmamıştır; size söz veriyorum ki bundan sonra bütün ömrümce de olmayacak."

İşin hoş yanı, ben ona böyle nutuk çekerken, pandomimler yapıyordu. Diz çöküyor, yüzünü yere sürüyor, iki elinin arasında bir terliği sıkarak, ağlıyor, hıçkırıyor: "Evet benim küçük kraliçem, evet söz veriyorum bir daha bütün ömrümce aklı başında bir adam olmayacağım, bütün ömrümce..."

Sonra birdenbire doğrularak, ciddi ve düşünceli bir davranışla ekledi:

O- Evet, hakkınız var, dedi. Görülüyor ki yapılacak en iyi şey bu. İyi bir kadındır, Mösyö Vieillard onun çok iyi yürekli olduğunu söyler. Öyle olduğunu zaten az çok bilirim. Ama gidip de böyle maymun suratlı bir kadının önünde küçülmek. Seyircilerin, arkasından ıslık çaldıkları böyle kötü bir aktrisin ayaklarına kapanıp yalvarmak, benim işim değil! Ben ki Dijon'da eczacılık eden ve kim olursa olsun ömründe kimsenin önünde diz çökmemiş, iyi bir adam olan Mösyö Rameau'nun oğlu Rameau'yum! Ben ki, Mösyö Carmontelle, elleri göğsünde bir kambur olarak resmini yaptığı günden beri Palais Royal'de elleri havada, dimdik dolaşan büyük Rameau(*) denilen adamın yeğeniyim! Ben ki, bugün belki kimsenin çalmadığı fakat belki gelecekte çalınacak tek eser halinde kalacak olan klavsen için parçalar yazmış olan adamım! Ben, ben peki ne yapalım, giderim! Hayır bayım bu olamaz (ve sağ elini göğsüne koyarak ekledi): bakın içimden bir ses yükseliyor ve diyor ki: Rameau, bunu yapmayacaksın. İnsanın doğasına bağlı öyle bir soyluluk vardır ki hiçbir şey bunu boğamaz. Bu, en önemsiz bir nedenle kendini gösterir. Çünkü öyle günler olur ki bir hiç yüzünden alabildiğine alçalırım. O zaman birkaç kuruş için şu Hus(**) adındaki ufak tefek kadının kıçını öperim.

Ben- Öyle ama dostum, o pembe beyaz, güzel, tatlı, tombul bir hatundur, bazen bu alçakgönüllüce işe sizden daha kibar biri bile eğilir.

O- Anlaşalım bu konuda! Biri mecazi öteki gerçek anlamda olmak üzere iki türlü kıç öpmek vardır. Bunu madam de la Marck'ın kıçını hem gerçek hem de mecazi olarak öpen şiş-

(*) Aslında resmi yapılan amcasıydı.

(**)Paris'in tiyatroya düşkün soylu kadınlarından.

ko Bergier'ye(*) sorun. Bana sorarsanız bu işin gerçeği de mecazisi de hoşuma gitmez.

Ben- Salık verdiğim yol hoşunuza gitmiyorsa bari yoksulluğa katlanmak cesaretini gösterin.

O- Doğrusu ya, bunca zengin enayinin sırtından geçinmek varken, yoksulluğa katlanmak güç iş. Sonra insanın kendisini hor görmesi, katlanılmaz şey.

Ben- Ay siz böyle şeyler duyar mısınız?

O- Duymaz olur muyum? Kendi kendime kaç kez şöyle demişimdir: Bak Rameau şu Paris'te her biri on beş yirmi kişilik belki on bin sofra var da bunların birinde bile yerin yok! Sağa sola avuç avuç serpilen altınlardan bir teki bile senin avucuna düşmüyor! Bir sürü yeteneksiz, niteliksiz ukala, bir sürü sevimsiz yaratık, bir sürü kaba dalavereci iyi giyinmiş de, sen çırılçıplak dolaşıyorsun! Bu hale düşecek kadar budala mıydın? Sen de herhangi bir kimse kadar dalkavukluk edemez miydin? Sen de başkaları gibi yalan söyleyemez, yemin edemez, söz verip tutmamazlık edemez, ya da sözünden dönemez miydin? Sen de ötekiler gibi dört ayak üstünde yürüyemez miydin? Madamın çevirdiği entrikalara yardım edip mösyönün aşk mektubunu götüremez miydin? Şu delikanlıya sevdiği kızla konuşması için cesaret verip kızı da onu dinlemesi için kandıramaz mıydın! Bizim burjuva kızlarından birine, fena giyindiğini, güzel küpeler takıp biraz allık sürse ve dantelalar ya da *â la polonaise*(**) giysiler giyse pek alımlı olacağını söyleyemez miydin? Sonra yine o kıza diyemez miydin ki bu minicik ayaklara yazık. Onlar sokakta yürümek için mi yaratılmış? Sırmalı genç, giysiler giyen, atı, arabası şatafatı yerinde, atlı uşaklı,

(*)Tiyatro piyeslerini sansür etmekle görevli biri.
(**)XVIII. yüzyılda moda olan bir kadın giysisi.

güzel zengin bir soylunun kendisini yolda görerek vurulduğunu, o günden beri yemeden içmeden kesildiğini, gözüne uyku girmediğini, özleminden öleceğini filan da söyleyemez miydin? -Ama babam ne der? -Adam sen de, babanız ha? Belki önce biraz kızar. -Ya her zaman bana namuslu bir kız olmamı, dünyada en kıymetli şeyin namus olduğunu söyleyen annem? -Aldırmayın. Bunlar, anlamsız, köhne laflardır. -Peki günahımı çıkaran papaza ne derim? -Yüzünü bir daha görecek değilsin elbet. Yok mutlaka gidip gönül eğlencelerinizi ona bir bir anlatmak hevesini yenemezseniz bu size bir iki okka kahve ile şekere mal olur. -Çok sert bir adamdır. *Viens dans ma cellule*(*) şarkısını söylediğim için kendimi bir türlü bağışlatamamıştım. -Çünkü o zaman ona verecek bir şeyiniz yoktu. Fakat şöyle bir danteller içinde görünürseniz... -Demek dantelli giysilerim de olacak? -Kuşkusuz.... Hem de ne türlü.... Sonra pırlanta küpeler.... -Demek pırlanta küpeler de takacağım.... -Evet. -Bizim dükkândan eldiven alan markiz gibi mi? -Evet tıpkı onun gibi... İki kır atın çektiği, güzel bir arabaya kurulacaksınız. Arkanızda iki uşak, bir zenci oğlan, önde de seyis... allık, yanaklarda yapma benler, kuyruklu giysiler!... -Baloya da gidecek miyim? -Elbette. Baloya, operaya, tiyatroya... (daha bu sözleri duyarken kızın yüreği sevinçten çarpmaya başlamıştır. Sen parmaklarının arasında bir kâğıtla oynarsın.) -Nedir o? -Hiç, bir kâğıt parçası. -Bana öyle gelmiyor. -Bir tezkere. -Kime? -Biraz merak etseydiniz size olduğunu öğrenirdiniz. -Merak etseydim mi?.. Çok merak ediyorum, kuzum verin... (Okur.) bir randevu ha! Ah, olamaz. -Kiliseye giderken filan. -Annem hep beraber gelir. Ama başka türlü olur. Bir sabah erkenden buraya gelsin. Ben herkesten önce kalkar, tezgâha inerim... Dediği gibi olur. Zengin delikanlı dükkâna gelir, kızın aklını çeler. Güzel bir günün akşamı kız kaybo-

(*)"Odama gel"

luverir. Bana da iki bin altınımı sayarlar... Olur şey değil! Hem böyle bir becerikliliğin olsun, hem de aç kal ha? Utanmıyor musun a sersem?... Benim yarım kadar bile olamayacak bir sürü hergele bolluk içinde yaşıyordu. Ben sırtımda kaba bir çul taşırken onlar kadife giysiler içindeydi. Altın saplı, karga burun baston taşır; parmaklarından Aristo'yu ya da Eflatun'u(*) eksik etmezlerdi. Eskiden neydiler? Bir sürü aşağılık kitaplık faresi! Ama şimdi başımıza birer efendi kesildiler. İşte bütün bunları düşündükçe cesaretim artıyor, ruhumun yükseldiğini, zihnimin keskinleştiğini duyuyor, elimden her şeyin geleceğini anlıyorum. Ama galiba bu mutlu hal pek uzun sürmüyor ki şimdiye dek bir baltaya sap olamadım. Ne olursa olsun, işte benim kendime sık sık verdiğim bir söylev. Bunu siz istediğiniz yana çekin. Yeter ki benim de kendimi hor gördüğüme ya da insanın kendi hiçliğini görmesinden doğan azabı duyduğuma inanın; dünyada bundan acı bir şey olamaz. İnsanı dünyaya geldiğine pişman eden bir acı.

Genç kızla onu ayartan aracı arasında geçen sahneyi tekrar ettikçe içimde birbirine zıt iki duyguyla söylediklerini dinliyordum. Gülmek mi, yoksa iğrenmek mi gerektiğini bilemiyordum. Çok sıkılmıştım. Belki yirmi kez bir kahkaha beni öfkeyle haykırmaktan alıkoymuştu. Belki yirmi kez de içimde köpüren öfke, bir kahkahayla sönüvermişti. Aynı zamanda bunca doğru sözün yanında bu denli alçaklık bulunuşu, kimi doğru kimi yanlış düşüncelerin sıralanışı, bu denli bir hayâsızlık duygusu ve bu denli kepazelikle, az görülür, eşine az rastlanır bir içtenlik karşısında şaşırıp kalmıştım. İçimdeki kararsızlığı fark ederek: "neniz var?" diye sordu.

Ben- Hiç.

(*) Üzerine Aristo ya da Eflatun'un resimleri oyulmuş taşlı yüzükler.

O- Huzursuz görünüyorsunuz!

Ben- Öyleyim de.

O- Peki ama bana ne salık verirsiniz?

Ben- Lafı değiştirmenizi. Zavallı adam! Ne denli aşağılık durumda doğmuş ya da içine düşmüşsünüz.

O- Öyle olsun. Mademki halim size pek dokunmuyor. Tasarımı dinlerken de üzülmemeniz gerekir. Şu anlattığım adamların yanındayken birkaç para biriktirmiştim. Tut ki, hiçbir şeye gereksinimim yok; hiçbir şeye, beni biraz da keyfime bıraksınlar.

Yeniden başını yumruklamaya başladı. Dudaklarını ısırıyor, şaşkın şaşkın gözlerini tavanda gezdiriyordu. Sonra şunları söyledi: Fakat artık olmuş bitmiş bir iş. Bir yana birkaç para koymuştum. Zaman geçti. Ama ne kadar zaman geçse benim için o kadar kazanç.

Ben- Kayıp demek istiyorsunuz değil mi?

O- Hayır, hayır, kazanç. İnsan her an zengin olur: bir gün daha az yaşamak, ya da bir altın daha kazanmak, aynı şeylerdir. Sorun her akşam rahat rahat, serbestçe, keyiflice, dolu dolu helaya gidebilmekte, işte böyle. Ey *stercus pretiosum*![*] İşte hangi durumda olursa olsun her insanın sonu. Son deminde herkesin zenginliği birdir. İster ardından hırsızlık, yağmacılık, dolandırıcılıkla kazanılmış yirmi yedi milyon altın bırakan Samuel Bernard,[**] ister çöp bile bırakmayan ve üstüne örtecekleri çuvalı bile sadaka ile sağlayacakları Rameau olsun. Ölünün kulağı çan seslerini duymaz. Yüz papaz bağıra bağıra dua etse, önünde ardında meşaleler yansa da ruhu tören başkanının yanı sıra yürüyecek değildir. Mermerin altın-

(*) Ey şahane dışkı!

(**)XV. Louis'nin bankeri.

da da, toprağın altında da çürümek, çürümektir. Tabutun iki yanında kırmızı ve mavi cüppeler giymiş çocuklar(*) yürüsün, ya da kimse bulunmasın bundan ne çıkar? İşte sonucu görüyorsunuz: şu taş kesilmiş yumruğa bakın. On parmağın onu da kazık gibi. Ya şu kaslar çürümüş bağırsaktan yapılma kuru, sert, bükülmez bir kiriş sanki, tornacının kayışına benziyor. Ama ben onları kırmasını bilirim. Ne? Açılmak istemiyorsunuz ha! Hay Allah cezanı versin! Sana açılacaksın demedim mi? Ne dedimse olacak...

Bunları söyleyerek sağ eliyle sol elini yakaladı, parmaklarını tersine büktü, eklemlerini çatırdatacak kadar büktü büktü, parmak uçlarını koluna değdirinceye dek büktü. Kemikleri fırlayacak diye korktum.

Ben- Aman dikkat, dedim, parmaklarınızı kıracaksınız.

O- Merak etmeyin, alışıktırlar. On yıldır kaç çeşidini denedim. Ne olursa olsun kâfirler tuşlarda gezinmeye ve keman tellerinin üstünde sekmeye çok iyi alıştılar. Şimdi pek kolay, pek kolay...

Bunları söyleyerek keman çalar gibi yaptı. Bir yandan da Locatelli'nin(**) bir allegro'sunu mırıldanıyordu. Sağ koluyla yayı çekiyor, sol elinin parmakları kemanın sapı boyunca geziniyor, falso yapınca duruyor; teli ayarlıyor, akortlanmış olup olmadığını anlamak için tırnağıyla deniyor; sonra yarıda bıraktığı parçayı baştan alıyordu. Bir yandan ayağıyla tempo tutuyor, bir yandan da başı, ayakları, elleri, kolları ve bütün vücudu debeleniyordu. Ona bakarken, dinsel konserlerde Ferrari'yi, Chiabran'ı ya da başka virtüozları böyle işkence içindeymiş gibi kıvranırken gördüğüm zamanki azabı duymaya başlamıştım. Bize zevk

(*) Yetiştirme yurdunda büyütülen öksüz çocuklar.

(**)Pietro-Antonio Locatelli (1695-1764) İtalyan kemancı ve besteci.

vermeye çalışan bir kimsenin acılar içinde kıvrandığını görmek azaplı bir şey değil midir? Eğer bana işkenceye uğratılarak acılar içinde kıvranan bir adamın halini göstermesi gerekiyorsa, benimle onun arasına bir perde gerin de gözüm görmesin. Çırpınışları ve çığlıkları arasında da bir sesi uzun uzun çıkartmayı tasarladığı zaman yayın, tellerin üstünde ağır ağır kaydığı ahenkli yerlerde zarif bir hal takınıyor, kendi sesini kendinden geçerek dinliyordu. Akortların kendi kulaklarında olduğu gibi benim kulaklarımda da çınladığından emindi. Sonunda kemanını tuttuğu sol eliyle koltuğunun altına alıp, yayı tutan sağ elini yanına salıverererek: "Eh, ne dersiniz?" diye sordu.

Ben- Çok güzel.

O- Bana da öyle görünüyor. Ben de ötekiler kadar çalıyorum herhalde.

Ve bunları söyleyerek birdenbire, klavsenin önünde oturan bir müzisyen gibi iki büklüm oldu.

Ben- Bana ve kendinize acıyın da bırakın.

O- Hayır, sizi bir kez ele geçirdikten sonra dinletmeden bırakmam. Kimsenin beni tanımadan övmesini istemem. Dinledikten sonra beni daha kuvvetle översiniz de bu sayede birkaç öğrenci kazanırım.

Ben- Benim çok tanıdığım yok ki. Kendinizi boşuna yormuş olacaksınız.

O- Hiç yorulmam.

Bu adama kendimi boş yere acındırmaya çalıştığımı görerek, kendi haline bıraktım. Çünkü kemanla çaldığı sonat onu coşturmuştu. Şimdi klavsenin önünde oturuyordu, bacakları bükülü, başını tavana doğru kaldırmış, sanki orada bir partisyon'un notasını okuyor gibi. Şarkı söyleyerek, mırıldanarak,

Alberti'nin(*) mi yoksa Galuppi'nin(**) mi bilmem hangisinin, bir parçasını çalıyor. Sesi su gibi akıyor, parmakları tuşların üzerinde uçuyor, bu parmaklar bazen tizleri bırakıp peslerde dolaşmak, bazen akkompanyzman bölümünü bırakıp tize geçmektedir. Yüzünden birbiri ardınca, tutku ifadelerini sevgiyi, öfkeyi, sevinç ve kederi okuyabilirsiniz. Piano'lar, forte'ler hissediliyor, eminim ki benim yerimde daha anlayışlı biri olsaydı, hareketlerden, çalınıştan, mimiklerinden, arada sırada ağzından dökülen şarkı parçalarından çalınan şeyin ne olduğunu anlardı. İşin tuhafı şu ki, zaman zaman sanki çaldığı parçanın kimi yerlerini unutmuş da anımsamaya çalışır gibi yapıyor, parmakları o parçayı çıkaramamış gibi hırçınlaşıyordu.

İşte gördünüz ya, diye doğruldu. Yanaklarından sızan ter damlalarını silerek, bir tritonla gereksiz bir quinte'i biz de çıkarabilirmişiz dedi. Dominantes'ların bağlantısını kolaylıkla becerebildiğimizi de gösterdik. Sevgili amcamızın o kadar övündüğü bu enharmonique parçalar pek de öyle at deve değilmiş. Biz de pekâlâ başarabiliyoruz.

Ben- Bana pek usta olduğunuzu göstermek için ne denli sıkıntıya katlandınız. Söyleseniz de inanırdım.

O- Pek usta mı, dediniz. Yazık ki, hayır! Sanatımı ancak şöyle böyle bilirim. Bu bile çok. Bizim ülkede insanın biliyor göründüğü şeyleri bilmesi gerekmez ki!

Ben- Öğrettiği şeyleri de bilmesi gerekmediği gibi.

O- Vallahi çok doğru! Ne kadar doğru söylediniz! Şimdi elinizi vicdanınıza koyun da söyleyin bakalım bay filozof! Bir zamanlar bugünkü gibi zengin değildiniz herhalde.

Ben- Şimdi de pek öyle sayılmam.

(*) Domenico Alberti (1710-1740) İtalyan besteci.

(**)Baldasarre Galuppi (1706)-1785) İtalyan besteci.

O- Ama artık yazları Luxembourg'a gitmiyorsunuz. O günleri anımsıyor musunuz?

Ben- Bırakalım bunları. Evet anımsıyorum.

O- Sırtınızda gri kadifeden bir redingot...

Ben- Evet, evet.

O- Bir kolu lime lime yırtık. Ayağınızda arkası beyaz iplikle yamanmış siyah yün çoraplar.

Ben- Evet, evet, sizi pek keyiflendiren bir haldeydim.

O- O zaman, Soupirs yolunda ne yapardınız?

Ben- Acıklı bir görünüşle dolaşır, dururdum.

O- Oradan çıktıktan sonra da kaldırımları arşınlardınız.

Ben- Öyle olurdu.

O- Matematik dersleri verirdiniz.

Ben- (m)sini bile bilmeden. Meramınız bana bunu söylet-mekti değil mi?

O- Üstüne bastınız.

Ben- Başkalarına öğretirken kendim de öğreniyordum. Birkaç da iyi öğrenci yetiştirdim.

O- Olabilir. Ama bu iş cebirde ve geometride olduğu kadar kolay değildir müzikte. Siz ki bugün kalantor bir kişisiniz...

Ben- Pek değil.

O- İşiniz de tıkırında.

Ben- Pek az.

O- Kızınıza da öğretmenler tutmuşsunuz.

Ben- Henüz tutamadım. Eğitimiyle annesi uğraşıyor. Çün-

kü her şeyden önce insanın evinde dirlik olmalı.

O- Evinde dirlik olmalı ha! Bunun için insan ya hizmetçi, ya efendi olmalı. Gereken de efendi olmaktır... bir karı almıştım. Allah canını alsın. Ama arada bir bana kabarmak istedi mi şöyle bir kendimi gösterip, gürlemeye başlayarak Tanrı gibi: "Işıklar yansın" deyince ışıklar yanardı. Dört yıl içinde birbirimize on defa bile bağırıp çağırmamışızdır. Çocuğunuz kaç yaşında?

Ben- Bunun konuştuğumuz şeyle ilgisi yok.

O- Çocuğunuz kaç yaşında?

Ben- Bırakın Allah aşkına şu çocuğumun yaşını! Ona tutulacak öğretmenleri konuşalım.

O- Ömrümde filozoflar kadar inatçı yaratıklar görmedim. Önünüzde yerlere kadar eğilerek küçükhanım kızınızın kaç yaşında olduklarını öğrenemez miyiz filozof hazretleri?

Ben- Diyelim ki sekiz yaşında.

O- Sekiz yaşında! Demek dört yıl önce elini tuşların üstünde gezdirmeye başlaması gerekirmiş.

Ben- Ama belki de onun eğitimi için yapacağım programda, bu kadar az işe yaradığı halde çok vakit alan bir çalışmaya yer vermek için büyük bir heves duymayacağım.

O- O halde söyleyin rica ederim, kızınıza ne öğreteceksiniz?

Ben- Elimden gelirse doğru düşünmeyi. Yani pek az insanda, hele kadınlarda pek seyrek, görülen bir şeyi.

O- Aman siz de! Bırakın istediği kadar yanlış düşünsün. Yeter ki güzel olsun, şen olsun, oynak olsun...

Ben- Doğa, ona zayıf bir vücut içinde duygulu bir yürek

verdikten sonra, sanki güçlü bir yapısı ve taş gibi bir yüreği varmış gibi aynı yaşam zorluklarının içine atmak hainliğini gösterdi. Elimden geldiğince kızıma bu zorluklara cesaretle katlanmasını öğreteceğim.

O- Adam sen de! Varsın başka kadınlar gibi o da ağlasın, üzülsün, kırılsın, sinirlensin. Yeter ki, güzel olsun, şen olsun, oynak olsun. Yoksa dans da mı öğretmeyeceksiniz?

Ben- Reverans yapmaya, iyi oturup kalkmaya yürümesini bilmeye yetecek kadar.

O- Ya şarkı?

Ben- İyi konuşmaya yetecek kadar.

O- Hiç müzik öğrenmeyecek mi?

Ben- İyi bir armoni hocası bulursam, bir iki yıl kadar günde birkaç saat ders verdiririm.

O- Peki ama bütün bu feda ettiğiniz önemli şeylerin yerine ne koyacaksınız?

Ben- Gramer, fable,(*) tarih, coğrafya, bir parça resim ve pek çok da ahlak.

O- Bizimki gibi bir ülkede bütün bu bilgilerin ne kadar işe yaramaz olduğunu size hemen kanıtlayabilirim. Nasıl? Yararsız mı, dedim; tehlikeli bile demeliydim. Ama şimdi şu sorunu çözelim, kızınıza bir iki öğretmen tutmak gerekmeyecek mi?

Ben- Gerekecek elbet.

O- Hah! Yine o noktaya geldik işte! Peki ama bu öğretmenlerin gramer, fable, tarih, coğrafya, ahlak gibi dersleri bilerek mi okutacaklarını sanıyorsunuz? Masal, üstadım masal.

(*) Ahlâksal bir sonuç çıkartılan masal.

Eğer bunları öğretecek kadar bilselerdi ders vermeye kalkmazlardı hiç.

Ben- Neden?

O- Bütün ömürlerini bunları öğrenmekle geçirirlerdi de ondan. İlk bilgilerini iyi kavramış olmak için insanın bir bilimin ya da bir sanatın derinlerine dek gitmiş olması gerektir. Klasik denilmeye layık eserleri meydana getirenler bu yolda dirsek çürütenlerdir. Başlangıçtaki karanlıkları dağıtan orta yerdeki ve sondaki ışıktır. Matematik biliminin şahı olan dostunuz Mösyö d'Alembert'e sorun bakalım, matematiğin ilk bilgilerini öğretmeye heves gösterecek mi? Amcam, otuz kırk yıllık bir emekten sonradır ki müzik teorisinin ilk ışıklarını sezebilmişti.

Ben- Hey koca deli! diye bağırdım. Şu senin acayip kafanda nasıl oluyor da, bunca çılgınlığın yanında bu kadar doğru düşünce yer bulabiliyor?

O- Orasını Tanrı bilir. Kimi zaman işte böyle doğru düşünceler eser de yer eder, kalır. Her şey bilinemeyeceğine göre, bir şeyi iyi bilmek de olası değildir. Birinin nereye gittiğini, başka birinin nereden geldiği, şunun bunun nereye yerleşeceği bilinemez. Hangisi öne geçmeli, hangisi geride kalmalı, bilemeyiz. Yöntemsiz bir şey öğrenilebilir mi? Peki ama yöntem, nereden çıkar? Bana bakarsanız bay filozof, fiziğin daima zavallı bir bilim, engin okyanustan bir iğnenin ucuyla alınmış bir damla, Alp dağ zincirinden koparılmış bir kum tanesi gibi kalacağını düşünürüm. Olayların nedenlerini bilmeye gelince? Doğrusunu isterseniz insan bir şeyi az ve kötü bileceğine hiç bilmemeli daha iyi. İşte ben müzik öğretmenliği ettiğim sıralarda tamamıyla bu durumda bulunuyordum. Neye öyle daldınız?

Ben- Bütün bu söylediklerinizdoğru gibi görünüyor, fakat

pek o kadar doğru değil, diye düşünüyorum. Ama bunu bir yana bırakalım. Müzik dersi verdiğinizi söylüyordunuz değil mi?

O- Evet.

Ben- Hem de bir şey bilmeden öyle mi?

O- Evet, gerçekten öyle. Ama bunun için de, bir şey bildiklerini sananlardan daha az zararlı oldum. Hiç olmazsa ben, çocukların ne zihinlerini ne de ellerini bozdum. Benden sonra daha iyi bir öğretmenden ders alanlar, bir şey öğrenmemiş olarak geliyorlarsa da, yanlış şeyler de öğrenmiş olmuyorlardı. Bu da boşuna vakit ve para harcanmamış demektir.

Ben- Bu işi nasıl kıvırıyordunuz?

O- Herkes gibi. Öğrencimin evine gelir gelmez, kendimi bir iskemleye atarak gevezeliğe başlardım: "Bugün de hava ne kadar kötü! Yollar da o kadar bozuk ki!" Sonra biraz da dedikodu: "Matmazel Lumiäre Yeni Operada oynanacak olan Vestale'de bir rol alacakmış. Ama ikinci çocuğuna gebe. Yerine kimin geçeceği bilinmiyor. Matmazel Arnould, şu küçük kontundan ayrılmış. Şimdi Bertin'le mercimeği fırına verdiği söyleniyor. Küçük Kont da Mösyö de Montarmy'nin metresini elde etti. Son amatörler konserinde Tanrısal bir sesle şarkı söyleyen bir İtalyan kadını vardı. Şu Preville de eşine az rastlanır tiplerdendir. Onu *Le Mercure Galant*'da görmeli. Piyesin düğüm noktası eşsizdi. Dumesnil pek zavallı bir kadın! Söylediğini de yaptığını da bilmez oldu artık. Haydi, matmazel, nota defterinizi açın."

Bir yandan matmazel, hiç telaş göstermeden kaybolan defterini arar, bir yandan bir hizmetçi çağırılır, paylanırken ben yine söze koyulurum: "La Clairon olayı gerçekten anlaşılmaz bir şey oldu. Çok gülünç bir evlenmeden söz edi-

liyor. Şu matmazel... neydi unuttum adını? Hani canım, ufak tefek bir kız... şey... le düşüp kalkıyordu. Ondan iki üç çocuğu olmuş, başkalarıyla da düşüp kalkmıştı. -E yetişir, Rameau, saçmalamaya başladınız. -Saçmaladığım yok. İşin olup bittiği bile söyleniyor... Voltaire öldü, diye bir söylenti dolaşıyor. İyi olmuş. -Neden iyi olmuş? -Bize yeni eğlence çıktı da ondan. Vaktinden önce ölmek âdetidir onun. Size daha ne söyleyeyim bilmem? Sonra gezip dolaştığım evlerde öğrendiğim bazı edepsizlikleri de anlatırdım. Hani biliyor musunuz, biz hepimiz birer koca dedikoducuyuzdur. Maskaralık ederdim, beni dinler, güler: "ne sevimli şey!" diye bağırırlardı. Sonunda matmazelin kitabı bir koltuğun altında bulunur. Yerlerde sürüklenmiş, bir fino ya da bir kedi yavrusu oynayarak yırtmıştır. Kız, klavsende: önce kendi kendisine biraz takırdatır. Sonra ben, başımla annesine beğendiğimi anlatan bir işaret vererek yanına giderdim. Annesi: "Hiç de fena değil. İş insan meram etsin. Ama meram olmadıktan sonra. Çene çalmaktan, çekişmekten, şuraya buraya koşmaktan vaktimiz olmuyor ki. Siz kapıdan çıkar çıkmaz defter kapanıyor ve bir daha gelişinize dek açılmıyor. Siz de ona hiç darılmıyorsunuz." Bu sırada ben, bir şeyler yapmak gerektiğini hissederek kızın elini tutup vurduğundan başka şekilde tuşların üstüne koyuyor ve hırçınlaşıp bağırıyordum: "Sol, sol, sol. Matmazel, bu bir sol olacak." Annesi de: "Hiç de mi kulağınız yok kızım?" diyor. "Ben klavsende olmadığım, notanızı da görmediğim halde, bir sol çıkarmak gerektiğini anlıyorum. Mösyöye çok zahmet veriyorsunuz, sabrına şaşıyorum doğrusu. Söylediklerinin bir tekini bile yerine getiremiyorsunuz; hiç ilerlediğiniz yok..." Bunun üzerine ben saldırıları biraz hafifletmek için söze karışırım. Başımı sallayarak: "Bağışlayın madam, bağışlayın. Matmazel istese, biraz çalışsa daha iyi olacak. Ama pek de fena değil." Annesi: "Sizin yerinizde olsam

onu bir yıl hep aynı parçaya çalıştırırdım." -Bütün güçlükleri aşarak işin içinden çıkar; o süre madamın sandığı kadar uzun olmazdı. "Mösyö Rameau, kızımın koltuklarını kabartıyorsunuz. Çok iyi yüreklisiniz. Şimdi dersten aklında yalnız onun hakkında söylediğiniz şeyler kalacak ve bunları fırsat düştükçe bana tekrarlayacak." Vakit tamamdır. Öğrencim, güzel bir el hareketi ile ve dans hocasının öğrettiği reveransla küçük zarfımı elime tutuşturur, cebime indiririm. Annesi: "Reveransınız çok güzel kızım; Javillier olsaydı sizi alkışlardı." Nezaket gereği birkaç dakika daha çene çaldıktan sonra kalkar, giderim. İşte size o zamanki bir klavsen dersi.

Ben- Ya bugün, başka türlü mü?

O- Allah bilir yine öyle. Bir başka gün de gayet somurtkan gelirim! Acele acele pelerinimi çıkarırım. Klavseni açarım, parmaklarımı tuşlarda gezdiririm. Çok telaşlıyımdır. Bir dakika fazla bekletecek olsalar, cebimden paramı çalmışlar gibi bağırıp çağırmaya başlarım. Bir saate kadar filan yerde olmalıyım. İki saat sonra falan düşese davetliyimdir. Akşam yemeğine güzel bir markizin evinde beklenmekteyim. Oradan çıktıktan sonra Neuve-de petits-champs Sokağı'nda Baron de Bacq'lardaki konsere gitmem gerek.

Ben- Hiçbir yere gidecek değildiniz elbet?

O- Evet öyle.

Ben- Peki ama bütün bu bayağı aldatmacalara ne gerek vardı?

O- Bayağı mı dediniz? Neden rica ederim? İçinde yaşadığım çevrede yapılagelen bir şey bu. Herkesin yaptığını yapmakla neden bayağı bir iş yapmış olacakmışım. Bunları icat

eden de ben değilim. Sonra herkesin uyduğu bir kurala ben uymazsam hem çok garip bir şey yapmış, hem de beceriksizlik etmiş olurum. Gerçekten eminim ki, birçoklarının hiç dillerinden düşürmedikleri halde asla uymadıkları, bilmem hangi ahlakın ilkelerini uygulamaya kalkarsanız, karaya ak, aka kara denildiğini görürsünüz. Siz ne derseniz deyin bay filozof, genel bir gramer olduğu gibi bir de genel vicdan vardır. Bundan başka her dildeki kuraldışı şeylere siz bilginler şey dersiniz, söyleyin...

Ben- İdiotisme'ler.(*)

O- Ta kendisi. Bütün yaşam koşullarının genel vicdana göre birtakım kural dışılıkları vardır ki ben bunlara meslek idiotisme'leri demekten pek hoşlanırım.

Ben- Anlıyorum. Fontenelle iyi konuşur, iyi yazardı ama üslübu Fransızca idiotisme'leriyle doluydu.

O- Kral, bakan, banker, yargıç, komutan, edebiyatçı, avukat, savcı, tüccar, zanaatkâr, şarkı öğretmeni, dans öğretmeni, çok namuslu kimseler oldukları halde birçok davranışları genel vicdana aykırı olduğu gibi, bir sürü ahlak idiotisme'leriyle de doludur. Kurumlar ne kadar eski ise idotisme'ler de o kadar çoktur. Yaşam güçleştikçe idiotisme'ler artar. İnsanın değeri ne ise, mesleğinin değeri de odur. Bunun için insan, gücü yettiğince mesleğine değer kazandırabilir.

Ben- Bütün bu abuk sabuk laflardan anlayabildiğime göre namusluca yapılan pek az meslek olduğu gibi, mesleğinde namusluca çalışan pek az insan var.

O- Güzel. Hiç yok da diyebilirsiniz. Fakat buna karşılık, dükkânının dışında çalışan pek az madrabaz vardır. Sonra çalışkan, doğru, görevini titizlikle yapar, yani asla dükkânının

(*) Bir dile özgü cümle yapısı, başka bir dile olduğu gibi çevirilemeyen deyim. Burada aykırılıkla eş anlamlı olarak kullanılıyor.

dışına çıkmaz, sabahtan akşama dek yalnız işleri güçleriyle uğraşır denilen soydan kimi adamlar da olmasaydı işler daha da yolunda giderdi. İşte zengin olan ve her zaman övülen de bunlardır.

Ben- İdiotisme'ler sayesinde değil mi?

O- Çok doğru söylediniz. Görüyorum ki beni anlamaya başladınız. Dediğimiz gibi her yaşam koşulunun bir idiotisme'i var. Çünkü nasıl her yerde birtakım budalalıklar varsa, her zaman ve her yerde böyle idiotisme'ler bulunur. Çok yaygın bir idiotisme vardır ki elden geldiğince çok uygulama çarelerini araştırmaktan başka birşey değildir. Genel olan bir budalalık da bu çareleri en çok elde edenin en becerikli olduğuna hükmetmekten doğar. İşte genel vicdandan ayrılan ve uyulması gereken iki kuraldışılık. Bu adeta başkalarının verdiği değerdir. Ama kendi kendisine bir şey ifade etmez, buna da kamuoyu değer verdirir. İyi bir ün zenginlikten daha değerlidir derler. Bununla beraber iyi ün kazanmış olanların zenginliği olmadığı halde, bugün zengin olanların iyi bir ünden yoksun olmadıklarını görüyorum. İnsan, elinden geldiğince hem iyi bir üne hem de zenginliğe sahip olmalı. İşte ben sizin çirkin hareketler, iğrenç dalavereler diye adlandırdığınız hareketlerle bu amaca varmak istiyordum. Ders veriyordum, hem de iyi veriyordum. İşte genel kural. Buna karşılık günün bütün saatlerinde ders verebileceğime inandırmam da bunun idiotisme'i.

Ben- Dersi iyi veriyor muydunuz bari?

O- Evet; oldukça. Sevgili amcamın ana basosu bu işi çok sadeleştirmiş bulunuyor. Eskiden öğrencimden para da çalardım; doğru söylüyorum. Öğrencimin parasını çalardım. Şimdi, hiç olmazsa ötekiler kadar emeğimle kazanıyorum..

Ben- Parayı çalarken vicdan azabı duymaz mıydınız?

O- Oh, hayır! Hiç duymazdım! Hırsız hırsızı soyarsa buna şeytan bile güler, derler. Öğrencilerimin babaları zenginlik içinde yüzüyorlardı. Bu zenginliği nasıl elde etmişlerdi Allah bilir. Bunlar saray adamları, maliyeciler, bankerler, büyük tüccarlar, iş adamlarıydı. Bana ve daha benim gibi kullandıkları bir sürü adama haklarını ödemelerine yardım ediyordum. Doğada bütün türler birbirini kemirir. Toplumda da sınıflar birbirinin hakkından gelmektedir. Yasayı hiç işe karıştırmadan birbirimize karşı adaleti yerine getiriyoruz. Eskiden La Deschamps, bugün de Guimard adlı kadınlar sarraftan prensin öcünü almaktadır. Deschamps'dan da sarrafın öcünü alanlar tuhafiyeci, kuyumcu, döşemeci, çamaşırcı, dolandırıcı, hizmetçi, aşçı ve saraç oluyor ve bütün bunların ortasında kimseye zarar vermeden zarara uğrayan kimse olsa olsa ya enayi ya aylaktır. Böyle birinin de zarara uğraması pek yerinde bir şey olur. İşte görüyorsunuz ya, bu kadar gürültüyle el çabukluğu damgası vurulan bu genel vicdan aykırılıkları, ya da ahlak idiotisme'leri pek o kadar önemli değil. Asıl önemli olan insanın bir bakışta çıkarının nerede olduğunu kestirebilmesidir.

Ben- Çok iyi yapıyorsunuz bunu siz.

O- İnsan yoksulluğa düşmeye görsün! Vicdanla namusun sesi, aç mideden gelen feryatlar yanında pek zayıf kalır. Hele bir kez zengin olayım da görün, bu günlerin acısını her çareye başvurarak, şölenler düzenleyerek, kumar oynayarak, şarap içerek, kadınlarla düşüp kalkarak çıkaracağım.

Ben- Korkarım, hiç zengin olamayacaksınız.

O- Bana da öyle geliyor.

Ben- Hadi, diyelim ki oldunuz, neler yapardınız.

O- Refaha kavuşan bütün yoksulların yaptıkları gibi yapa-

rım. Görülmemiş bir edepsiz olurum. Bana eziyet etmiş olanları bir bir anımsayarak, ettikleri hakaretlerin adamakıllı öcünü alırım. Buyurmak hoşuma gider, buyururum; övülmekten keyif duyarım, beni överler. Bütün Vilmorien'in dalkavukları buyruğuma girmeye can atar. Onlara, vaktiyle bana söylendiği gibi: "Hadi bakayım keratalar, eğlendirin beni." derim, eğlendirirler: "Namuslu adamları kepaze edin!" Eğer hâlâ böyle biri varsa onu da tefe korlar. Sonra kızlar elde ederiz; sarhoş olduğumuz zaman senli benli konuşuruz. Kafaları çekeriz; hikâyeler uydururuz, yemediğimiz herze kalmaz. Keyfimize diyecek bulunmaz. Voltaire'in dâhi olmadığını, Buffon'un hep yüksekten attığını, Montesquieu'nün sadece bir ukala olduğunu kanıtlar, d'Alembert'i de hesaplarıyla baş başa bırakırız. Sonunda bizi çekemedikleri için hor gören, kibirlerini alçakgönüllülük perdesine bürüyüp yoksulluklarını tokgözlülük gibi göstermeye yeltenen sizin gibi Caton(*) bozmalarını da yerden yere vururuz. Müziğe gelince: Hey! ne âlemler yapacağımızı o zaman görmelisiniz.

Ben- Doğrusu zenginliğinizi, ne yüksek işler için kullanacağınızı düşündükçe, yoksul oluşunuza acıyorum. İnsanlığa layık bir ömür sürecek, yurttaşlarınıza yararlı olacak, kendinize onur kazandıracaktınız.

O- Benimle alay ediyorsunuz galiba bay filozof; kiminle aşık attığınızın farkında değilsiniz. Benim şu anda kentte ve sarayda yaşayanların büyük bir bölümünü temsil ettiğimden haberiniz yok. Hangi düzeyde olursa olsun bütün zenginlerimiz, anlattıklarımı benimsemesinler; ama sorun şu ki onların yerinde olduğum zaman süreceğim yaşantı, tıpatıp onların yaşayışlarının aynı olacaktır. Sizler böylesinizdir zaten; herkesi aynı derecede mutlu olabilir sanırsınız. Ne saçma görüş! Siz mutluluğu, bizim yapamadığımız sanat gücüyle yapılabi-

(*) Katı ve kuru ahlak anlayışıyla tanınmış ünlü bir Romalı.

len bir sözcük oyununda, başkalarına benzemeyen bir ruh taşımanızda herkesinkinden ayrı bir zevkiniz oluşunda bulursunuz. Sonra kalkar bütün bu tuhaflıklara bir de erdem adını takar, felsefe süsünü verirsiniz. Erdemle felsefe herkese gerekli mi ki? Bu nesneler kimde varsa, Tanrı bağışlasın. Yalnız filozoflar ve bilgelerle dolu bir dünyayı bir düşünün: insan böyle bir yerde sıkıntıdan patlar. Hey! Yaşasın felsefe, yaşasın Süleyman'ın bilgeliği: nefis şaraplar içmek, tıka basa nefis yemekler yemek, güzel kadınlarla yatmak, yumuşak yataklara uzanmak... Alt tarafı boş laf!

Ben- Ne dediniz! Örneğin vatanını savunmak da mı?

O- Laf! Vatan diye bir şey yok: bir kutuptan ötekine kadar zalimlerle, tutsaklardan başka bir şey görmüyorum.

Ben- Dostlarına yardım etmek de mi?

O- Laf! İnsanın dostu olur mu ki? Eğer böyle kimseler varsa, onları zorla nankör etmek neye yarar? Çünkü şöyle bir çevrenize bakarsanız her yardımın her zaman bir nankörlükle karşılandığını görürsünüz. Minnet ağır bir yüktür ve kimse yük taşımak istemez.

Ben- Toplum içinde bir konum edinmek ve bunun gerektirdiği ödevleri yapmak da mı?

O- Laf! Mademki yalnız zengin olmak için konum edinmek istenir; insan bir kez zengin olduktan sonra konum edinmiş edinmemiş ne çıkar. Ödevini yapmak mı? Bu da kıskançlıkları kamçılamaktan, insanın başına dert açmaktan başka bir işe yaramaz. İnsan böyle mi ilerler? Önemli ziyaretleri hiç kaçırmamaktaysanız anlarım; yüksek konumda bulunanlara görünmek, onların neden hoşlandıklarını bilmek, keyiflerine göre hareket etmek, hovardalıklarına yardımcı olmak, haksızlıklarını alkışlamak: işte iyi yaşamanın sırrı!

Ben- Çocuklarının eğitimiyle uğraşmak da mı?

O- Laf! Bu bir eğitimcinin işidir.

Ben- Ama bu eğitimci, kendini sizin ilkelerinize kaptırmış olur da işini sererse bunun cezasını kim çeker?

O- Herhalde ben değil. Belki bir gün kızımın kocası ya da oğlumun karısı.

Ben- Ya peki bunlar kendilerini ahlaksızlığa ve kötü eğlencelere kaptırırlarsa?

O- Onu da kendileri bilir.

Ben- Ya onurlarını yitirirlerse?

O- İnsan zengin olduktan sonra onurunu yitirmez.

Ben- Ya zenginliklerini batırırlarsa?

O- Onlar düşünsün.

Ben- Bence, siz karınızın, çocuklarınızın, hizmetçilerinizin durumlarıyla ilgisiz olduğunuza göre kolaylıkla kendi işlerinizi de yüzüstü bırakabilirsiniz.

O- Bağışlayın öyle değil. Bazen para bulmak güçleşir. Bunun için insanın işini büsbütün gevşetmemesi gerek.

Ben- Karınıza hiç ilgi göstermeyecek misiniz?

O- Hiç, efendim. İnsanın sevgili eşine karşı yapacağı en iyi şey, ona en uygun geleni yapmaktır. Herkes keyfine göre yaşasa, dünya daha eğlenceli olmaz mıydı?

Ben- Neden olmasın? Sabahında keyifli olduğum günlerin akşamı her zamankinden güzel olur benim için.

O- Benim için de öyle.

Ben- Kibarların pek güç eğlenebilmeleri çok aylak olma-

larından.

O- Sandığınız gibi değil. Çok didinirler.

Ben- Zevk onlar için bir iş olmuştur; bir gereksinme değil.

O- Daha iyi ya. Gereksinme insana her zaman zahmet verir.

Ben- Her şeyden heveslerini almışlardır; ruhları donuklaşmıştır; can sıkıntısı içindedirler. Biri çıkıp da bıktırıcı bolluk ortasındaki yaşamlarına son verse onlara iyilik etmiş olur; çünkü mutlulukları pek geçicidir. Ben de zevki, eğlenceyi hor görür adamlardan değilim. Benim de dilim güzel yemeklerden, nefis şaraplardan, hoşlanır; güzel kadınlar benim de gözümü, gönlümü okşar, güzel bir kadının tombul gerdanını okşamaktan, dudaklarını dudaklarımla ezmekten, gözlerinden şehveti içmekten ve kollarının arasında kendimden geçmekten haz duyarım. Arada sırada da ahbaplarımla oldukça gürültülü hovardalıklardan hoşlanırım. Ama şunu da söyleyeyim ki, bir zavallıya yardım etmek, çetin bir işi başarmak, birisine iyi bir yol göstermek, güzel bir şey okumak, candan sevdiğim bir erkek veya bir kadınla birlikte gezmek, çocuklarıma bir şeyler öğretmek için birkaç saat uğraşmak, iyi bir yazı yazmak, yurttaşlık ödevlerimi yerine getirmek, boynuma atılan sevgilime tatlı şeyler söylemek beni son derece sevindirir. Öyle hareketler bilirim ki onları yapmış olmak için varımı yoğumu vermeye hazırım, *Mahomet*(*) çok yüksek bir eserdir; Calas'ların(**) anısını onurlandırmayı çok isterdim. Tanıdıklarımdan biri Kartaca'ya çekilmişti. Mirasın yalnız

(*) Voltaire'in bir tragedyası.

(**)Katolikten saptığı ileri sürülerek 1762'de işkenceyle öldürülen bir Fransız tüccarının ailesi. Voltaire. adamın suçsuzluğunu ispatlayarak onurlandırılmasını sağlada. Bu olay üzerine Traité de la tolerance (Hoşgörü üzerine) adlı denemeyi yayınladı. (1763).

büyük evlada kaldığı bir ülkede yaşayan bir ailenin en küçük çocuğuydu. Şımarık büyütülmüş olan ağabeyi, az zamanda anasını babasını soyup sovana çevirdikten sonra şatolarından kapı dışarı etmişti. Zavallı ihtiyarlar, küçük bir taşra kasabasında yoksulluk içinde sürünüyorlardı. O zaman anasından babasından kötülük görüp geçimini yabancı ülkelerde sağlamaya çalışan bu çocuk ne yaptı bilir misiniz? Onlara elini uzattı. İşlerini yoluna koyup zengin olduktan sonra anasıyla babasını tekrar evlerine götürdü. Kız kardeşlerini evlendirdi. Ah bilseniz! Rameau'cuğum, bunu bana nasıl gözyaşları içinde anlatmıştı. O zamanları yaşamının en mutlu çağı sayıyordu. Şimdi size bunları anlatırken sevinçten yüreğim çarpıyor, hazdan sesim kısılıyor.

O- Amma da garip adamsınız yahu!

Ben- Siz de o denli acınacak bir adamsınız ki, insanın böyle ne denli yükseldiğini yaşamında böyle bir iki iyi hareket yapmış insanın hiçbir zaman mutsuz olmayacağını anlayamıyorsunuz.

O- Hiç de anlayamayacağım bir mutluluk. Böyle bir şeye pek az rastlanır da ondan. Ama söyleyin bakalım, sizce namuslu bir adam mı olmak gerekir?

Ben- Mutlu olmak için kuşkusuz öyle olmak gerek.

O- Ama ben birçok namuslu insan biliyorum ki mutlu olmamışlardır; sonra bir sürü namuslu olmadığı halde mutlu olanlar var.

Ben- Size öyle geliyor.

O- Peki söyleyin bana; bu akşam karnımı nerede doyuracağımı bilmiyorsam, bunun nedeni açık yürekliliğim ve aklı başında hareket etmiş olmam değil mi?

Ben- Yok hayır! Her zaman böyle olmadığınızdan, vaktiy-

le, şuna buna sığınmadan yaşayacak bağımsız bir iş edinmemenizden.

O- Bağımsız mı değil mi bilmem? Yalnız yaptığım iş en rahat iştir.

Ben- Aynı zamanda pek sağlam ve namusluca olmayan bir iş.

O- Fakat bu iş benim gibi haylaz, budala, serseri bir adamın karakterine pek uygun.

Ben- Orası öyle.

O- Bana yaradılıştan gelen, hiç çalışmadan elde ettiğim ve hiç çaba harcamadan her zaman sahip olduğum, üstelik içinde yaşadığım ulusun törelerine de uygun düşen, beni koruyan kimselerin zevklerini okşayan ve Tanrı'nın günü onlara kötülüklerini hatırlatarak canlarını sıkan erdemlerden daha çok gereksinme duydukları kusurlarımın sayesinde mutlu olup giderken ne diye cin çarpmış bir adam gibi olduğumdan başka türlü görünmek için kendime işkence edecekmişim. Haydi, kavga çıkmasın diye başka bir kişilik takınmayı, çok beğenilen birtakım meziyetlere bürünmeyi kabul edeyim. Ama bunları elde etmek ve bunlardan yararlanmak pek pahalıya mal olur, hem de bana hiçbir şey kazandırmaz. Daha da kötü olur. Şu benim gibi yoksulların yanlarına sığındığı zenginlerin bitip tükenmeyen taşlamalarından kurtulamam. Herkes erdemi över, ama yine herkes ondan nefret eder, kaçar: erdem buz gibi soğuktur; insanoğlu ayağını sıcak tutmak ister. Sonra zoraki erdemli olmaya kalkarsam çekilmez bir adam olurum. Sofuların ne denli ters ne denli somurtkan ve geçimsiz şeyler olduğunu görmüyor muyuz? Çünkü kendileri için hiç de doğal olmayan bir yükümlülük altına girmişlerdir. Çünkü acılar içindedirler ve insan acı çektiği zaman başkalarına da acı vermek ister. İşte bu, ne benim ne de efendilerimin işine gelir.

Şen şakrak, soytarı, tuhaf olmam gerek. Erdem saygı ister, saygı ise rahat bir şey değildir; erdem hayranlık ister; oysa hayranlık eğlenceli bir şey değildir. Benim işim gücüm canları sıkılan insanlarla. Onları güldürmem gerek. Oysa güldürmek için gülünç ve çılgın olmalı. Yaradılıştan böyle olmasaydım bile öyle görünmem gerekirdi. Çok şükür ikiyüzlülük etmeye gereksinmem yok zaten. Her renk ve her çeşitten öylesine çok ikiyüzlü var ki. Kendi kendilerine karşı ikiyüzlülük edenler de caba. Hani şu şapkasını kulağının üstüne eğen, daima başı dik dolaşan, başkalarına yüksekten bakan, kıçının üstünde uzun bir kılıç sallanan, böyle kılıcı olmayanları her haliyle hor gördüğünü anlatan şu şövalye de La Morliäre'in işi gücü nedir bilir misiniz? Korkağın biri olduğu halde elinden geldiğince kabadayı görünmek. Burnuna şöyle bir fiske vurun da bakın bunu ne kadar güleryüzle karşılar. Sesinizi yükseltin, ona bastonunuzu gösterin ya da kıçına bir tekme yerleştirin, derhal aşağıdan alır. Bir yandan kendisinin bu kadar korkak olduğuna şaşarken, bir yandan da böyle olduğunu nereden öğrendiğinizi merak eder. Çünkü bir dakika önce kendisi bile bunun farkında değildir. Uzun zaman kabadayılık taslaya taslaya yürekli olduğuna kendisi bile inanmıştır. Ya hele şu kadına ne dersiniz? Daima alçakgönüllüdür, hapishanelerde yatanların hatırını sorar, bütün yardım kurumlarında bulunur, hep yere bakarak yürür, her zaman şeytana uymaktan korkarak bir erkeğin yüzüne bakmaz, ama yine de yüreği yanar tutuşur, zaman zaman ah çeker, kanı kaynar, geceleri *Portier des Chartreux*'deki açık saçık sahnelerle, *Aretin*'in hikâyelerindeki cümbüşler gözünün önüne gelir. Kendisinden geçer. Hizmetçisi yatağından fırlayıp hanımının feryadına koştuğu zaman aldığı yanıt şu olur: rahatına bak Justine, sayıklamışım. Seni çağırmadım.

Şimdi dostunuz Rameau kalkar da zenginlikten, kadınlardan, iyi yiyip içmeden, boş gezenin boş kalfası gibi yaşamak-

tan nefret ediyormuş gibi görünür de ahlakçılık taslarsa ona ne derler? Sadece ikiyüzlü! Rameau'ya yakışan, zengin vurgunculara birlikte mutlu olan bir vurguncu olmaktır; yoksa ne erdem vaazları veren bir geveze, ne de tek başına ya da yoksulların arasında bir hırka bir lokma yaşayan erdemli bir adam değil. Bu konuyu kesip atmak için şunu da söyleyeyim ki, ne gösterdiğiniz kurtuluş yolu ne de sizin gibi gaipten haber verenlerin mutluluğu bana uygun düşmez.

Ben- Görülüyor ki dostum, bunun ne olduğunu bilmediğiniz gibi, öğrenecek yaradılışta da değilsiniz.

O- Ne iyi, ne iyi! Böyle bir yol tutsaydım açlıktan, can sıkıntısından ve pişmanlıktan geberirdim.

Ben- Mademki böyle size vereceğim biricik öğüt hemen koşup ihtiyatsızlığınız yüzünden kendinizi kapı dışarı ettirdiğiniz eve girmeye çalışmanızdır.

O- Ve sizin gerçekten kabul etmemezlik etmediğiniz, benim de biraz yapmacıktan nefret eder göründüğüm şeyi yapmak değil mi?

Ben- Ben de böyle düşünüyorum.

O- Şu anda hoşuma gitmeyen, başka bir anda da hoşuma gidecek olan bir yapmacıktan bağımsız olarak.

Ben- Ne tuhaf şey!

O- Bunda hiç tuhaflık yok! Alçağın biri olmayı istiyorum, ama zorla olmasını istemiyorum. Onurumu ayaklar altına alabilirim.... Gülüyor musunuz?

Ben- Şu sizin onurunuz beni güldürüyor.

O- Herkesin kendine göre bir onuru vardır. Ben kendiminkini pekâlâ unutabilirim. Ama kendi isteğimle, başkasının buyruğu ile değil. Bana: yerde sürün diyecekler, ben de sürü-

neceğim, olur mu bu? Benim gidişim solucan yürüyüşüdür. İkimiz de serbest bırakılırsak yolumuza gideriz. Kuyruğumuza basan olursa dikleşiriz; kuyruğuma bastılar, ben de dikleşeceğim. Hem siz nasıl bir gürültü kopacağını bilmiyorsunuz. Kederli ve asık suratlı bir yaratık düşünün, sinir bozukluğu yüzünden kendisini yiyip bitirmiş. Robdöşambrına üç dört kez sarınmış. Kendi kendisinden hoşlanmadığı gibi kimse de ondan hoşlanmaz. Biraz gülümsetmek için vücudumu ve beynimi harap ederek bin bir şaklabanlık etmem gerek. Ne yüzümdeki gülünç mimiklere, ne de bunlardan daha gülünç olan düşüncelerime aldırış eder. Söz aramızda bu Noel baba kılıklı adam, bu çirkin Benedikten keşişi, maskaralıklarıyla pek tanınmış olmasına ve saraydaki başarılarına karşın ne onu ne de kendimi övmek gibi olmasın ama, benimle karşılaştırılırsa, yanımda tahtadan kukla gibi kalır. Bu tımarhane kaçkınını ilgilendirmek için yaptığım bütün çılgınlıklar boşa gidiyordu. İş yok. Gülecek mi? Gülmeyecek mi? Bir yandan yüzümü buruştururken bir yandan da bunu düşünürüm. Bu kararsızlığın yeteneğimi ne kadar baltaladığını artık siz düşünün. Bizim hastalık hastası, takkesini gözlerini de örtecek kadar kulaklarına geçirmiş, bu haliyle hareketsiz ve kaba bir heykelciği andırmaktadır. Takke bir iplikle çenesine bağlı, ipin ucu da koltuğun altına kadar sarkmış. Siz ip çekilecek mi, çekilmeyecek mi diye bekler durursunuz, çekilmez. Kazara ağzı açılırsa bu mutlaka keyfinizi kaçıracak bir şey yumurtlamak içindir. Bundan, yaptıklarınızı gören olmadığını ve bütün maskaralıklarınızın boşa gittiğini öğrenirsiniz. Bu söz, sizin dört gün önce ona sorduğunuz soruya yanıttır. Bu, söylenir söylenmez kasları gerilir, çenesi kapanır.

Bundan sonra o adamın taklidini yapmaya koyuldu. Bir sandalyeye oturmuş, şapkasını yarı kapalı gözlerine kadar indirmiş, kafasını kımıldatmadan kollarını yanına salıvermiş, bir otomat gibi çenesini oynatıyor ve şöyle diyordu: "evet

matmazel, haklısınız, biraz daha kibarca hareket etmek gerekirdi."

Sorun şu ki buna daima bir daha geri dönmemek üzere karar verilmiştir. Akşam olsun sabah olsun, helada, sofrada, kahvede, kumar oynarken, tiyatroda, akşam yemeğinde yatakta nerede olursa olsun, dahası Tanrı beni bağışlasın metresinin kolları arasında bile böyledir. Bu son kararları dinleyecek halde olmadığım kadar, ötekilerden de fena halde bıkmışımdır. Kederli, karanlık ve alınyazısı kadar kesin, işte bizim efendinin hali.

Karşısındaki de kendisine süs veren bir çıtkırıldım. Yüzünün şurasında burasında çiçek bozuğu izleri vardır. Madam Bouvillon'un güzellik kitabını sık sık karıştırırsa da ona yine güzel diyebiliriz. Eti budu yerinde kadınları severim, ama bir şeyin fazlası da fazladır. Sonra hareket madde için o kadar gerekli bir şey ki! Dahası var: kaz kadar kötü, kendisini beğenmiş ve budala bir yaratıktır. Dahası var: üstelik de kendisini ince fikirli olarak satmaya yeltenir. Dahası var: kimseye inanmadığınız kadar ona inandığınızı da söylemeniz gerekmektedir. Dahası var: aklı bir şeye ermez, ama, hükümler savurmaktan da geri durmaz. Dahası var: ileri sürdüğü hükümleri elleriniz ve ayaklarınızla alkışlamanız, hayranlığınızdan yerinizden sıçrayarak heyecan içinde şöyle haykırmanız da gerekir: "Aman ne güzel, ne kibar, ne yerinde bir söz, ne görüş, ne duyuş!. Ah kadınlar bu yeteneği nereden alıyorlar? Eğitimle filan değil, içgüdüsüyle, doğanın ışığından! Bu bir mucize. Şimdi kim deneyin, okumanın, düşünmenin, eğitimin bunda bir rolü olduğunu söyleyebilir!" Daha bazı budalalıklar sıralayıp, sevinçten gözlerinizin yaşarması da gerekir. Bundan başka günde belki on kez bir diziniz bükülmüş, öteki geri çekilmiş olarak yerlere kadar eğilmeniz, elleriniz tanrıçaya doğru uzanmış, isteklerini gözlerinden okuyarak, dudağına yapışıp

kalmamanız ve bir işaretle şimşek hızıyla çıkıp gitmeniz de gerekir. Haftada birkaç gün midesinin feryadını susturmak isteyen yoksuldan gayrı kim böyle bir role katlanır! Artık Palissot, Freron, le Poinsinet, le Baculard gibi az çok bir şeyleri olduğu halde bu işi yapanlara ne demeli bilmem. Bunların alçalışları, boş bir midenin gurultusuyla da haklı görülemez.

Ben- Sizin bu kadar güç beğenir olacağınızı sanmazdım.

O- Değilimdir de. Başlangıçta başkalarının yaptıklarına bakıp onlar gibi davranırdım. Onlardan daha iyi yapıyordum diyebilirim; çünkü açıkça onlardan daha hayâsız, daha aktör, daha açtım ve soluğum da çok daha güçlüydü. Herhalde şu ünlü Stentor'un(*) soyundan olmalıyım.

Bunun üzerine, bana gırtlağının kuvvetini göstermek için kahvehanenin camlarını sarsacak, satranç oynayanları dönüp baktıracak kadar büyük bir şiddetle öksürmeye koyuldu.

Ben- Ama bu yetenek neye yarar?

O- Anlayamadınız mı?

Ben- Hayır, biraz kalın kafalıyımdır da.

O- Düşünün ki bir kavgaya tutuşmuşumdur. Kazanmak umudu da yok. Böyle zamanlarda doğrulur, gürlerim: "Evet bu, matmazelin dediği gibidir. İşte görüş diye buna derler! Yüzde yüz bahse girerim ki bizim ukalaların hepsinden üstündür. Dâhice bir söz." Ama her söyleneni aynı biçimde onaylamamak gerekir, insan monotonlaşır, sahte görünür, yavanlığa düşer; bundan ancak görüş kuvveti ve yaratıcılıkla kurtulmak olanağı var. Bunun için sesini yüksek perdeye göre ayarlamasını bilmek, saatini, dakikasını kollamak gerekir. Baktınız ki duygular birbirine aykırı, kavganın şiddeti son de-

(*) İlyada'nın kişilerinden; sesi çok kuvvetli bir tip.

receye varmış, anlaşma olasılığı yok, herkes bir ağızdan konuşuyor, o zaman uzaklaşmak, evin, savaş alanından en uzakta olan köşesine çekilmek, uzun bir sessizlik içinde patlamaya hazırlanmak ve sonra birden bir bomba gibi çekişmelerin ortasına düşmek gerekir. Bunu kimse benden iyi beceremez. Ama kendimi asıl bunun tam tersi durumlarda gösteririm. Hafif bir gülümseme ile küçük feryatlar salıveririm; yüzümden beğendiğimi anlatan sayısız ifadeler geçer, burada burun, ağız, alın, gözler, işe karışır; büyük bir incelikle göğüs geçirir, bütün vücudumu kıvrakça oynatır, omuzlarımı kaldırıp indirir, parmaklarımı uzatır, başımı eğip gözlerimi kapayarak, sanki gökten bir melaikenin sesi, Tanrısal bir ses geliyormuş gibi kendimden geçmiş görünürüm. Bu da yaranmak istediklerimin pek hoşuna gider. Şu son söylediğim duruştaki büyük kuvveti sezebildiniz mi bilmem? Bunu ben bulmuş değilim, ama şimdiye dek bu işte beni geçebilen olmamıştır. İşte böyle.

Ben- Bu bakımdan eşsiz olduğunuza inanırım.

O- Hangi kuş beyinli hatun bu manzaraya dayanır?

Ben- Doğru. Zıpırlığın ve bayağılığın son kertesine vardığınızı kabul etmek gerek.

O- Ne yaparlarsa yapsınlar bu işte en usta olanlar bile bana erişemez. Örneğin Palissot benim yanımda ancak iyi bir öğrenci kalır. Ama bu rol başlangıçta eğlenceli de olsa insan, gözünü boyadıklarının budalalıklarıyla alay etmekten zevk alsa bile, gittikçe sarmaz olur. Bundan başka bir iki buluştan sonra insan hep aynı şeyleri yinelemek zorunda kalır; sonunda zekânın da, sanatın da bir sınırı var. Daima yeni yeni şeyler yaratmak Tanrı'ya, bir de bazı dâhilere özgüdür. Belki Bouret bunlardan biri sayılabilir. Onun öyle buluşları vardır ki, bana da en yüksek esinleri vermiştir. Küçük Köpek, mutluluk

kitabı, Versailles yolundaki Alevler gibi şeyleri düşündükçe utancımdan yerin dibine geçiyorum; bunları düşündükçe kendi yaptıklarımdan soğuyorum.

Ben- Nedir, şu Küçük Köpek hikâyesi?

O- Hangi dünyada yaşıyorsunuz! Bu eşine az rastlanır adamın, küçük bir köpeği nasıl kendisinden soğutup, ondan pek hoşlanan adalet bakanına alıştırdığını gerçekten duymamış mı idiniz?

Ben- İtiraf ederim ki bilmiyorum.

O- Pekâlâ! Bu, çok güzel bir buluştur. Bütün Avrupa beğendi, dalkavukların ağzının suyu aktı. Siz ki çok akıllı bir adamsınız, bakalım onun yerinde olsaydınız ne yapardınız? Bouret'nin, efendisine çok düşkün bir köpeği var. Bu köpek adalet bakanının acayip giysilerinden pek ürkmektedir. Ama sorunu bir haftaya kadar kesinlikle çözümlemek gerek. Çözümlemenin değerini anlayabilmek için sorunun bütün koşullarını bilmek gerek. Ee ne dersiniz?

Ben- Açıkça şunu söylemeliyim ki bu çeşit sorunların en kolaylarını bile çözmek elimden gelmez.

O- O halde beni dinleyin de (bunu söylerken hafifçe omuzuma vurdu. Adam sırnaşıktır.) şaşın kalın. Bouret işe, tıpkı adalet bakanına benzeyen bir maske yaptırmakla başladı. Bir uşağın yardımıyla bakanın bol cüppesini de elde etti. Maskeyi yüzüne, cüppeyi de sırtına geçirdikten sonra köpeği çağırdı; sevdi, okşadı, çörek verdi. Sonra birden kıyafetini değiştirdi. Artık adalet bakanı değildi. Şimdi köpeği çağıran ve kırbaçlayan Bouret oluvermişti. İki üç gün sabahtan akşama kadar yapılan bu egzersizden sonra köpek, artık sarraf Bouret'den kaçıp, adalet bakanı Bouret'ye sokulmaya alışmıştı. Aa ben ne saf şeyim! Sizin gibi bir yabancıya mesleğin hari-

kalarını öğretmem doğru değil.

Ben- Öyle olsun, ama kuzum şu Kitabı, Meşaleleri de anlatsanız...

O- Hayır, hayır, gidin bunu kaldırımlara sorun ve benden başka kimsenin bilmediği şeyleri öğrenmek için bizi bir araya getiren rastlantıdan yararlanın.

Ben- Haklısınız.

O- Cüppeyle, perukayı elde etmek. Adalet bakanının perukasını unutmuşum! Kendini ona benzeten bir maske takmak! Hep o maske: ağzımın suyunu akıtıyor doğrusu. Sonra Bouret'ye büyük bir saygı gösterilmektedir. Bundan başka da milyonları var. Saint Louis haçı nişanını taşıyan öyle kimseler bilirim ki yiyecek ekmekleri yoktur; nalları dikmeyi bile göze alarak neye bir haç nişanının peşinden koşmalı? İnsanı hiçbir zaman ödülsüz bırakmayan tehlikesiz bir konumu elde etmeye çalışmak daha iyi değil mi? İşte yükselmek diye buna derler. Cesaret kırıcıdır bu örnekler. İnsan kendi haline acıyor, bir can sıkıntısıdır başlıyor. Ah şu maske! Böyle bir maskeyi elde edebilmek için parmaklarımın birini keser verirdim.

Ben- Güzel şeyler karşısında bu denli coşkunluk duyduğunuz ve bu denli dâhice bir verimliliğe sahip olduğunuz halde sizin de bir buluşunuz yok mu?

O- Bağışlayın ama var sanırım. Örneğin şu anlattığım, birisini dinlerken sanki hayranmışım gibi sırtıma verdiğim biçim. Bazı kıskançlar bundan kuşku duysalar da ama benim buluşumdur. Eskiden de yapılmış olabilir bu. Ama pöhpöhlenen enayiye bıyık altından gülmek için pek rahat bir şey olduğunu ilk sezen kimdir? Bir genç kızın başını döndürecek ne yöntemlerim vardır bilseniz. Hem de annesinin yanında ve ona hiç çaktırmadan, onu suç ortağı bile yaparak. Daha bu işe

yeni başladığım zamanlarda bile aşk mektubu vermek için kullanılan bayağı yöntemlerden hoşlanmamışımdır. Mektup için de belki yüz yöntem bilirim. Bunlar arasında bazılarının yeni olduklarını söyleyerek övünebilirim. Hele çekingen bir delikanlıyı yüreklendirmekte pek ustayımdır. Böyle nice güzellik ve akıl yoksullarını başarıya erdirmişimdir. Bunları yazsam adım dâhiye çıkardı..

Ben- Görülmemiş bir ün kazanırdınız.

O- Kuşkusuz.

Ben- Sizin yerinizde olsam, bütün bu anlattıklarınızı kâğıda dökerdim. Yazık olacak bir gün yitip gidecekler.

O- Doğrudur, ama yönteme ve kurallara ne denli az önem verdiğimi anlamadınız mı? Bir protokole gereksinme duyan kalkıp öyle uzun yollara başvurmaz. Dâhiler az okur, çok yazar ve kendi kendilerini yetiştirirler. Sezar'a, Turenne'e, Vauban'a, Markiz de Tencin'e, kardinal olan kardeşine ve bunun yazmanı abbé Trublet'ye bakın. Ya Bouret? Bouret'ye kim ders verdi? Kimse. Bütün bu eşine az rastlanır adamları yetiştiren doğadır. Şu maske ve köpek öyküsünün herhangi bir yerde yazılı olduğunu mu sanıyorsunuz?

Ben- Ama şöyle boş zamanlarınızda, boş midenizin sancısı ya da onu tıka basa doldurduğunuz zaman duyduğunuz sıkıntı yüzünden uyku tutmadığı vakit...

O- Düşüneyim. Küçük işler yapmaktansa, büyük şeyler yazmak. Böylelikle insanın ruhu yükselir, hayali kızışır, alevlenir ve genişler; şu küçük Hus'ü pöhpöhlerken ya da öylesine yavan oynayan, sahnede adeta iki büklüm yürüyen, konuştuğu kimsenin gözlerinin içine bakmak illetinde olan, yüzünü ezip büzmesini incelik, sekerek yürüyüşünü de salınmak, ahenklilik sayan Dangeville'le, şu söylediklerinden daha yap-

macıklı, daha hesaplı, daha gösterişli Clairon'u alkışlayan budalaların arasına düştüğümüz zamanki gibi kısırlaşıp şaşkınlaşmaz. Tiyatroyu dolduran bu enayiler avuçlarını patlatırcasına onları alkışlar ve bizim bir sürü maskara olduğumuzu (doğrusunu söylemek gerekirse sürü her gün biraz daha kabarmakta, ama ne önemi var?), pek güzel bir tenimiz, pek güzel gözlerimiz, pek güzel işleyen bir çenemiz, gerçekle pek az ilgimiz, çok hafif olmakla birlikte söylendiği kadar da acemice olmayan bir yürüyüşümüz olduğunu göremezler. Öyle duyguya filan da metelik vermeyiz.

Ben- Bütün bunları nasıl söylüyorsunuz? Alay olsun diye mi? Sahiden mi?

O- İşin kötüsüne bakın ki şu duygu denilen kahrolası şey hep içtedir, dışarı en ufak bir ışığı bile sızmaz; ama size bunları söyleyen ben inanıyorum ki duyguludur bu kadın. Eğer tamamıyla böyle değilse bile aşağı yukarı doğrudur dediğim. Bu kadının keyfi yerinde olmadığı zaman uşaklara nasıl davrandığını, hizmetçileri nasıl tokatladığını. saygıda biraz kusur ettikleri zaman, hazine bakanını tekme tokat nasıl kapı dışarı ettiğini bir görmeli. Dediğim gibi bu kadın duygulu ve onurlu bir küçücük şeytandı. Ah! Bunun ne demek olduğunu anlamadınız değil mi?

Ben- Açıkça söyleyeyim ki iyi niyetle mi yoksa kötülemek için mi böyle konuştuğunuzu bir türlü ayırt edemiyorum. Saf bir adamımdır ben; gelin benimle şu sanatınızı bir yana bırakarak, açık seçik konuşma iyiliğini gösterin.

O- Zaten küçük Hus'le, Dangeville ve Clairon'la konuşurken de yaptığımız budur. Yalnız araya gözlerini açacak bir iki sözcük sokuştururuz. Bana bir haylaz gözüyle bakmanıza katlanırım ama budala yerine koymanıza razı olamam. Oysa bu çeşit abuk sabuk şeyleri de ciddilikle söyleyenler yalnız

gözü kararmış âşıklarla, budalalardır.

Ben- Peki ama bunlar nasıl söylenebilir.

O- Bu birdenbire olmaz; ama yavaş yavaş istediğimizi söyleriz. *İngenii largitor venter.*(*)

Ben- İnsan korkunç bir açlıkla kıvranır olmalı.

O- Olabilir; ne kadar güçlü görünürlerse görünsünler, bu kadınların konuştukları insanlar bir şeyler söylemeye yeltenen bizlerden daha çok dinlemeye alışıktırlar.

Ben- Sizin gibi düşünmek cesaretini gösterebilecek biri bulunur mu dersiniz?

O- Biri ne demek? Bunu böyle düşünüp söyleyen bütün toplumdur.

Ben- Sizin gibilerin arasında olup da büyük çapta serseri olmayanlar birer budala olmalı.

O- Onlar mı budala? Yemin ederim ki yalnız biri böyledir. Şu bize kendisini beğendirmek için bizi pöhpöhleyen...

Ben- Ama böyle bir şeyi zorla kabul ettirmek için nasıl olur da bu kadar kabaca hareket edilir? Çünkü Dangeville'le Clairon'un çok yetenekli oldukları herkesçe kabul edilmiştir.

O- Hoşumuza giden yalanları avuç dolusu yutarız da acı gerçekleri yudum yudum içeriz. Üstelik bir de çok anlayışlı, çok doğru gören bir insan gibi davranırız.

Ben- Ama hiç olmazsa bir kezcik, sanatınızın ilkelerini çiğneyin de yanılıp insanı yaralayan bu doğru sözlerden biri ağzınızdan kaçıversin. Çünkü oynadığınız rol, ne denli aşağılık, iğrenç, çirkin, alçakça olsa da, aslında ince bir ruh taşıdığınıza inanıyorum.

(*) "Karnı doyunca insana parlak düşünceler gelir" anlamında Latince deyim.

O- Ben ise asla. Eğer aslında ne olduğumu biliyorsam Tanrı canımı alsın. Genel olarak zihnim bir top gibi yusyuvarlak. Karakterim de bir söğüt dalı kadar temizdir. Doğru söylemekte en ufak çıkarım varsa hiç yalan söylemem; ama yalan söylemekte en ufak çıkarım varsa doğru söylemem. Aklıma estiği gibi konuşurum. Ağzımdan çıkanların bir anlamı olursa ne iyi; saçma sapan şeylere, kimse kulak asmaz. Her zaman içimden geldiği gibi konuşurum. Ömrümde, ne bir söz söylemeden önce, ne söylerken, ne de söyledikten sonra düşündüğüm olmuştur. Bir de kimseye hakaret etmem.

Ben- Ama yanlarında yaşadığınız, size bunca iyilik etmiş olan namuslu adamlara hakaret ettiğiniz olmuştur.

O- Ne yaparsınız? İnsanın başına hayatta böyle felaketler geldiği oluyor. Sürekli mutluluk yok. Rahata kavuşurum, ama çok uzun sürmez. Bizim grup, bildiğiniz gibi pek kalabalıktır ve hep seçmeler bir araya gelmiştir: bu, adeta bir iyilik okulu, eski konukseverliğin canlanışı gibidir. Bütün değerden düşmüş şairlere kucağımızı açmışızdır: Zara'yı yazdıktan sonra Palissot, *Faux Genereux*'lerin ardından Bret, bunlardan başka bütün beğenilmeyen müzisyenler, artık hiç okunmayan yazarlar, ıslıklanan bütün aktrisler, seyircilerin yuha çektikleri bütün aktörler ve bir sürü başı önünde zavallı ve bir sürü bayağı asalak ve başlarında da bütün bu çekingen güruhun yürekli şefi olmakla övünen ben. Onları ilk geldikleri zaman sofraya oturtan, onlar için içki isteyen hep ben olmuşumdur. Kimsenin onlara aldırış bile ettiği yoktur! Bunların içinde nereye başvuracağını bilemeyen kılık kıyafet züğürdü, ama yakışıklı delikanlılarla, ev sahibini, dalkavukluk ederek uyuttuktan sonra, karısından çöplenmeyi tasarlayan açıkgözler de vardır. Neşeli görünürüz; ama hepimiz keyifsizizdir ve çok iştahlıyızdır; aç kurtlar bizden daha yırtıcı olamaz. Karakışta aç kalmış kurtlar gibi elimize geçeni kemirir, başarı göstermiş

insanları canavarlar gibi parça parça ederiz. Arada Bertin, Monsauge ve Vilmorien güruhu birleşir. İşte o zaman evin içinde bir şamatadır başlar. Bu kadar asık suratlı, şirret, kötü ve kudurmuş hayvanın bir araya geldiği görülmüş şey değildir. Buffon'un, Duclos'nun, Montesquieu'nün, Rousseau'nun, Voltaire'in, d'Alembert'in, Diderot'nun adlarından başka bir şey duyulmaz. Bunlara nasıl damgaların vurulduğunu artık Tanrı bilir. Biz budala olmayanları akıllı saymayız. *Filozoflar* adlı komedinin planı orada tasarlanmıştı. Sahnesini *Theologie en quenouille*(*)dan esinlenerek ben hazırladım. Saldırılarımızı sizden de esirgemedik.

Ben- Ne iyi! Belki bana layık olduğumdan çok onur vermiş oldunuz. Doğrusu namuslu ve değerli insanları çekiştirenler beni övselerdi kendimi alçalmış hissederdim.

O- Kalabalıktık ve herkesin kurdunu dökmesi gerekiyordu. Büyük hayvanları kurban ettikten sonra ötekilerin işini bitirmeye koyulurduk.

Ben- Bilimle erdemi lekeleyerek yaşamak ne kötü şey!.

O- Size söylemiştim ya bizim sağımız solumuz yoktur; herkese söveriz ve kimseye acımayız. Bazen şu lapacı abbé d'Olivet ile şişko abbé Le Blanc ve ikiyüzlü Batteux de aramıza karışır. Şişko papazın bütün gürültüsü yemek yiyinceye kadardır. Kahvesini içti mi, kendini bir koltuğa atar, ayaklarını şöminenin tablasına dayayarak, tüneğinde uyuklayan ihtiyar bir papağan gibi uykuya dalar. Gürültü şiddetlenirse esner, gerinir, gözlerini oğuşturarak: "Ne oluyor?" der. -Voltaire mi yoksa Piron mu zekâca daha üstün diye soruluyor. -Zekâ üzerinde konuşuluyor, zevkten söz açılmıyor, değil mi? Çünkü sizin Piron'da zevkten eser yoktur da. -Zevkten eser yok mudur? -Evet." Ve böylece zevk üzerine bir tartışma

(*) Bir papazın yazdığı "Kadın eline düşen din bilgisi" adlı kitap.

başlar. O zaman ev sahibi eliyle onu dinlediklerini işaret eder. Çünkü zevk sahibi geçinmektedir. "Zevk der... Zevk öyle bir şeydir ki..." Tanrı bilir ya, söylediğinin nasıl bir şey olduğunu ne ben anlarım ne kendisi.

Arada sırada ahbap Robbé de aramıza karışır, açık saçık öyküler ve Jansenistlerin, tanık olduğu mucizelerini anlatır, çok iyi bildiği bir konu üzerinde yazdığı şiirinin bir parçasını okuyarak bize hoş vakit geçirtir. Şiirlerinden hiç hoşlanmam, ama okuması hoşuma gider. Çünkü çok coşkuyla ve elleri kollarıyla jestler yaparak okur. Çevresindekiler: "İşte şair diye buna derler!..." diye bağırırlar. Söz aramızda bu şiir, kafa şişiren karmakarışık bir gürültüden, Babil kulesinde oturanların şamatasından başka bir şey değildir. Aramıza bazen kaba saba bir adam da karışır. Sersemin biri gibi görünür ama şeytan gibi akıllı, ihtiyar bir maymun kadar da kurnazdır. Bu, insana takılmak, alay etmek hevesi veren tiplerdendir. Sanki Tanrı bunları bir adam hakkında yüzüne bakıp hüküm verenleri cezalandırmak için yaratmıştır. Oysa aynalar, bu gibilere budala bir görünüş altında zeki bir adam olmanın, zekâ maskesine bürünmüş bir budala gibi görünmek kadar kolay olduğunu göstermektedir. Başkalarını eğlendirmek için iyi bir adamı alaylarla hırpalamak pek yaygın olan alçaklıklardandır. Böyle bir adama laf atmaktan hiç geri kalınmaz. Bu, aramıza yeni karışana kurduğumuz bir tuzaktır; buna düşmeyen hemen hemen yok gibidir..."

Zaman zaman, bu kaçığın insanlar ve insanların karakterleri üzerine yürüttüğü fikirlerin doğruluğu karşısında hayretler içinde kalıyordum. Bunu da kendisine söyledim.

Kopuklarla düşüp kalkarken insan bir şeyler de öğrenir; böylece boş inançlardan kurtularak, saflığımızı yitirişimizin zararını karşılamış oluruz: rezaletlerini maskesiz yaptıkları için kötü insanların çevresinde bulunmak bize onları tanıma-

yı öğretir. Sonra biraz da okudum.

Ben- Neler okudunuz?

O- Theophraste'ı,(*) La Bruyäre'i, Moliäre'i okudum, durmadan da okurum.

Ben- Çok güzel kitaplardır bunlar.

O- Bu kitaplar sanıldığından da iyidir. Ama bunları kim okuyabilir?

Ben- Anlayışı ölçüsünde herkes.

O- Diyebilirim ki hiç kimse. Okuyanların bu kitaplarda ne aradıklarını söyleyebilir misiniz?

Ben- Eğlence ve bilgi.

O- Ama hangi bilgi? Önemli nokta bu.

Ben- İnsanın ödevlerini öğrenmesi, erdem sevgisi, bayağı zevklerden tiksinme.

O- Ben bu kitaplardan yapılması gereken şeylerle, söylenmemesi gerekli olan şeyleri çıkarıyorum. Örneğin Cimri'yi okurken kendi kendime şöyle derim: istersen cimri ol, ama bir cimri gibi konuşmaktan çekin. Tartuffe'ü okuduğum zamanlar kendi kendime şöyle derim: ikiyüzlü olabilirsin ama ikiyüzlü gibi konuşma. Sana yararı dokunan kusurlarını elden bırakma, ama bunları gülünç edecek biçimde açığa da vurma. Bunun için kusurları açığa vuran durumlardan, görünüşlerden sakınmak için bunların neler olduğunu öğrenirim. Oysa bu yazarlar bu çeşit durumları ve görünüşleri pek güzel çizmişlerdir. Ben her zaman olduğum gibiyimdir; ama nasıl uygun düşerse öyle yapar, öyle konuşurum. Ahlakçılardan hoşlanmayanlardan değilimdir. Bunlardan, hele ahlakı eylem haline

(*) Teofnabk; Yunan filozofu (İ.Ö. 372-287) "Karakterler" adlı kitabıyla tanınır.

sokanlardan çok yararlanılabilir. Kötülük insanlara zaman zaman dokunur. Kötülüğün göze çarpan nitelikleri insanı sabahtan akşama dek rahatsız eder. Küstah olmak, böyle bir yüz taşımaktan belki daha iyidir. Küstah karakterli olan kimse başkalarının onuruna zaman zaman dokunur. Oysa, yüzünden küstahlık okunan adam her zaman hakaret eder gibidir. Sonunda şunu da söyleyeyim ki bu biçimde ve bu amaçla okuyan yalnız ben değilim. Burada benim meziyetim, başkalarının içgüdüsüyle yaptıkları şeyi sistemle, metotla, çok yerinde bir düşünüşle, gerçekte akıllıca bir görüşle yapmış olmaktadır. İşte bunun içindir ki, birçokları okuduklarından benden fazla yararlanamadıkları gibi istemedikleri halde herkese maskara olmaktadırlar. Oysa ben istediğim zaman maskaralaşırım. Ve ötekileri böylece çok geride bırakırım. Çünkü beni kimi zaman gülünç olmaktan koruyan sanat, başka hallerde de pek üstün düzeyde gülünç olmayı öğretir. Böyle zamanlarda başkalarının söylemiş olduklarını; okuduklarımı anımsar, bir de bunlara içimden doğanları eklerim; bu çeşit işlerde pek yaratıcıyımdır.

Ben- Bu sırları, bana açtığınıza çok iyi ettiniz. Yoksa sizi hep kendi kendinizle çelişik sanacaktım.

O- Hiç böyle değilimdir; çünkü bereket versin gülünç olmaktan çekinecek bir duruma karşılık, insanın böyle olmayı isteyeceği birçok durumlar vardır. Hem büyüklerin yanında oynanacak en iyi rol soytarı rolüdür. Uzun zamandan beri Kralın resmi soytarısı olduğu halde, resmi bir filozofu olduğu görülmemiştir. Bana gelince Bertin'in, başkalarının ve belki de şu anda sizin soytarınızım, belki de siz benim soytarımsınız: bilge kişinin asla soytarısı yoktur; soytarısı olan da bilge kişi değildir. Bilge kişi olmayan da soytarıdır. Kral bile olsa soytarısının soytarısı olur. En sonunda bilirsiniz ki, töreler kadar değişken bir konuda köklü temelli, genel olarak

yanlış ya da doğru yoktur. Töreler, gelenekler gereğince insanın çıkarına göre, iyi veya kötü, bilge kişi ya da soytarı, ciddi veya gülünç, namuslu ya da düşkün olduğunu görürüz. Şayet erdem bana zenginlik kazandırmışsa ya erdemli olmuşumdur ya da böyle bir başkası gibi görünmüşümdür. Soytarı olmamı isterler, olurum; kötü olmaya gelince, bunun pahasını ödeyen yalnız doğadır. Kötü dediğim zaman, sizin dilinizi kullanmış oluyorum. Çünkü yukarıda da açıkladığımız gibi benim erdem dediğime siz kötülük, benim kötülük dediğime de siz erdem diyebilirsiniz. Aramıza opera-komik yazarları, bunların aktörleri ve aktrisleri, çoğu kez de patronları Corbie, Moette de karışırlardı; bunların hepsi varlıklı ve yüksek nitelikli olan kimselerdir.

Avant-Coureur, Les Petties-Affiches, L'Année Litteraire, L'Observateur Litteraire, Le Censeur Hebdomadaire'in(*) büyük edebiyat eleştirmenlerini, bütün bu gazeteciler güruhunu unutuyordum az kalsın.

Ben- *L'Année Litteraire, L'Observateur Litteraire* mi dediniz? Ama düşmandırlar bunlar birbirlerine.

O- Doğrudur ama bütün yoksullar, karavana başında anlaşırlar, Allah kahretsin şu melun *Observateur Litteraire*'i! Felaketime bu aşağılık, pis kokulu, cimri, tefeci küçük papaz iti neden oldu. Dün bizim taraflarda göründü. Yemek vakti hepimizi inimizden kapı dışarı etti. Hava kötü olduğu zaman, içimizde arabaya verecek yirmi dört meteliği olan pek mutludur! Böylesi tepeden tırnağa dek çamur içinde iliklerine dek ıslanmış olarak gelen ve akşam da yine bu halde dönen arkadaşını alaya alır. Şimdi adını pek anımsamıyorum, biri bizim kapıya yerleşen Savoie'lı ile adamakıllı kavgaya tutuşmuştu. Aralarında bir alacak verecek sorunu vardı: alacaklı artık borçlusunun borcunun tümünü ödemesini istiyordu; borçluda

(*) XVIII. yüzyılda Fransa'da yayınlanan dergiler.

bunu yapacak güç yoktu, ama ötekinin yardımı olmadan da ayakta duracak halde değildi. Papaz sofrada son derecede ihtimamla ağırlanır; başköşeye oturtulur. İçeri girer girmez gözüme çarptı. Vay papaz efendi, dedim, siz böyle başköşede ha? Eh bugünlük yaşamınızdan memnun olabilirsiniz. Ama yarından tezi yok yanınızdaki yere, öbür gün de onun bir aşağısına düşeceksiniz. Böylece vaktiyle sizden önce bir kez benim, benden sonra Freron'un, Freron'dan sonra Dorat'nın Dorat'dan sonra da Palissot'nun kuruldukları yerden düşe düşe gelip sizin gibi bir zavallı ve ahmak, bir serseri olan benim yanımda karar kılacaksınız. Siz ki *qrui siedo sempre come un maestoso cazzo fra duoi coglioni.*(*) Pek keyifli bir adam olan ve her şeyi iyiye yoran papaz güldü; düşüncelerimin, yaptığım karşılaştırmanın ne kadar doğru olduğunu sezen matmazel güldü; papazın sağında ve solunda oturanların ya da ondan bir atbaşı uzak olanların hepsi de güldü. Evin bayından başka herkes gülüyordu. Bay kızmıştı: aramızda şöyle bir konuşma açıldı. Yalnız olsaydık bu konuşmanın önemi yoktu: Rameau, siz küstahın birisiniz. -Biliyorum, ama beni böyle olduğum için evinize almıştınız. -Utanmazın birisiniz. -Herkes kadar. -Aşağılık bir adamsınız. -Öyle olmasam burada işim ne? -Sizi kapı dışarı edeceğim. -Yemekten sonra zaten kendim gideceğim. -Ben de böyle yapmanızı söyleyecektim.

Yemeğe devam edildi. Bir lokma bile kaçırmadım. İyice yiyip içtim, çünkü sayın mideme karşı şimdiye dek asla saygısızlık etmiş değilimdir. Sonra kalktım, gitmeye hazırlandım, herkese gideceğim dediğim için sözümü yerine getirmem gerekiyordu. Evin içinde bastonumla şapkamı olmadıkları yerlerde arayarak epeyce vakit geçirdim. Efendinin pişman olarak ağız dolusu küfürle kalmamı söyleyeceğini, ya da birinin araya gireceğini ve barışacağımızı çok umuyordum.

(*) Hovardalık öyküleri yazan İtalyan yazarlardan aktarılmış bir deyim: "İki g... arasına şahane kurulmuş bir a..."

Döndüm durdum, çünkü içimde hiç kin yoktu. Ama efendim, Homer'in Apollon'unun Grek ordularının üstüne ok yağdırdığı zamankinden daha asık suratlı ve gözü kararmış takkesini her zamankinden daha fazla kulaklarına dek geçirmiş, çenesini avuçlamış, bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu. Evin küçük hanımı yanıma sokuldu: Kuzum, matmazel olağanüstü bir şey mi oldu? Ben her zamankinden başka türlü müydüm? -Çıkıp gitsin diyor. -Gideceğim ama ona karşı saygısızlık etmiş değilim. -Bağışlayın, papaz efendiyi davet ediyoruz, siz... -İşte bu papazı davet etmek ve benim gibi bir sürü hergeleyi evine sokmakla asıl kendine saygısızlık eden o oldu... -Hadi, Rameau'cuk, papaz efendiden af dile de bu iş kapansın. -İşim kalmadı da bir de ondan af dileyeceğim... -Hadi, hadi, göreceksin her şey yoluna girecek...

Elimi tuttular, beni papazın oturduğu koltuğa doğru sürüklediler, kollarımı uzattım, gözlerimi adeta hayranlıkla süzerek papaza baktım. Papazdan af dilemeyen var mı? "Papaz efendi, bütün bunlar çok gülünç şeyler, doğru değil mi?" dedim ve gülmeye başladım. Papaz da güldü. İşte bu yanda iş bitmiş kendimi bağışlatmıştım. Şimdi sıra ötekine gelmişti. Ona büsbütün başka maval okumak gerekiyordu. Nasıl af dileyeceğime bir türlü karar veremiyordum: "Efendim, bu kaçık... -Çoktandır canımı sıkıyor. Adını bile duymak istemem. -Kızdınız mı? -Evet çok kızdım. -Bir daha böyle şeyler yapmayacak. -Böyle her serserinin sözüne...."

Şu tersliği tuttuğu zamana rastlamış olmalıydı ki matmazel ona sokulmaktan korkuyor, hep aşağıdan alarak konuşabiliyordu da ondan mı yoksa efendi söylediklerimi kötüye çekti ya da ben kötü söyledim ondan mı bilmem, işler büsbütün çatallaştı. Amma da tuhaf şey! Sanki beni tanımıyor muydu? Benim de çocuklar gibi olduğumu ve çoğu kez altıma kaçırıverdiğimi bilmiyor muydu? Sonra hani Tanrı bilir ya, bir da-

kikacık soluk aldığım da yoktur. Sabahtan akşama dek oynatılan bir kukla, çelikten de olsa aşınır. Onların can sıkıntısını gidermem şart, bunu biliyorum, ama arada kendimi de eğlendirmem gerekmez mi? Bütün bu numaraları yaparken kafamdan uğursuz bir düşünce geçti. Bu düşünce koltuklarımı kabarttı, beni onur ve dik kafalılık taslama hevesine kaptırdı. Yani onlar için gerekli bir adam olduğumdan ötürü benden vazgeçemeyeceklerini düşünmüştüm.

Ben- Evet, ben de onlara çok yararlı olduğunuzu sanıyorum. Ama, şunu da bilmeliydiniz ki onlar size daha çok gereklidir. Siz keyfiniz istediği zaman bu denli iyi bir ev bulamazsınız, ama onlar yitirdikleri bir soytarının yerine yüz tanesini koyabilirler.

O- Benim gibi yüz soytarı ha! Bay filozof sandığınız kadar soytarı bolluğu yok. Evet bu yavan soytarılar öylesine çok değil. Budalalığa yetenekten ve erdemden daha güç rastlanır. Ben kendi türümde pek az, evet pek az görülenlerdenimdir. Acaba, şimdi bensiz kalınca ne yapıyorlar? Uyuz köpekler gibi canları sıkılıyordur. Ben tükenmez bir zirzopluk torbasıydım. Her an onları gözlerinden yaş getirinceye dek güldüren saçma sapan bir şey yumurtlardım. Bütün tımarhanelerdeki kaçıkları seyrediyormuş gibi eğlenirlerdi ben varken.

Ben- Ama siz de sofraya, yatağa, ceket pantolona, papuca konuyor, aydan aya da dünyalığınızı alıyordunuz.

O- Hah; işi hep iyi yanından, hep kazançlı yanından ele alırsınız; ama yaptığım hizmet için bir şey söylemezsiniz. Eğer ortalıkta yeni bir piyes yazıldığı söylentisi dolaşırsa yazarı buluncaya dek Paris'in tavan aralarına tırmanmam gerekir. Sonra ne yapıp yapıp eseri okumam, sonra da, piyeste tanıdıklarımdan birinin eşsiz bir güzellikle yaratabileceği bir

rol gördüğümü, ustalıkla fısıldamam gerekir. Aman, kim bu? "Lütfen söyleyin. -Kim mi? Güzel soru! İnceliğin, kibarlığın, güzelliğin ta kendisi. -Yoksa Matmazel Dangeville mi, tanır mısınız onu? -Evet biraz, ama o değil. -Kim o halde? Yavaşça adını söylerim. "O mu? -Evet, O" diye utanarak tekrar ederim. Çünkü arada sırada utandığım olur. Bu ad söylenir söylenmez şairin suratının nasıl uzadığını görmeliydi, ama başka zaman nasıl yüzüme karşı kahkahalarla gülerlerdi. Bununla beraber bundan hoşlansın, hoşlanmasın bizim şairi yemeğe götürürüm. Sanki söz vermek istemeyen, yüzünü ekşiten o değilmiş gibi. Teşekküre başlar. Pazarlıkta uyuşamadığım zaman bana neler yapıldığını görmeli: meğer ne kaba saba, ne hantal, ne ahmak herifmişim. Bir şeye yaramazmışım, bana içirilen bir bardak su kadar bile değerim yokmuş. Piyes oynandığı zaman iş büsbütün kötüleşir. O zaman gördüğünü anlayan bir seyirci kalabalığının yuhaları arasında kahramanca oturmam, bir köşede tek başına çınlayan alkışlarımı duyurmam, aktrise çalınan ıslıklara bile ara verdirmem ve kulağımın dibinde yapılan şu çeşit fısıldaşmalara katlanmam gerekir: "Karının kıyafet değiştirmiş uşağı olmalı. Bu sefil herif susmayacak mı?" Beni buna zorlayan şeyin ne olduğunu bilmiyor, sadece anlayışsızlığıma veriyorlardı, oysa asıl nedeni bilseler bağışlarlardı beni.

Ben- Bu neden, demek sizi nezaket kurallarını çiğnemeye kadar götürüyordu.

O- Sonunda beni tanırlar: "Ah! Rameau'ymuş.." derlerdi. Tek başıma alkışlayışıma başka anlam verilişin gülünçlüğünden kurtulmak için ortaya birkaç alaylı söz atmaktan başka çare yoktu. Böyle bütün bir kalabalığı hiçe sayabilmek için insanın bunda büyük çıkarı olması gerektiğini, sonra bütün bu katlandığım angaryaların bir altından fazla değeri olduğunu kabul edersiniz herhalde.

Ben- Niçin yardım istemediniz?

O- Kimi zaman bu oluyordu, biraz çöpleniyordum. İşkence yerine gitmeden önce piyesin parlak veya gürültüyle okumak gereken yerlerini belleğime yerleştirmek gerekiyordu. Bunları unutur ya da birbirine karıştırırsam, yolda beni bir titremedir alırdı; çünkü nasıl bir gürültü kopacağını düşünemezsiniz. Sonra evde de bakılacak bir sürü köpek. Doğrusu bu işi pek enayice yüklenmiştim. Bundan başka bakımıyla görevli olduğum kediler de vardı. Micou, gömleğimin kolunu ya da elimi yırtan bir pençeyle beni karşıladığı zaman pek sevinirdim. Criquette sancılanır, karnını ovmak benim işimdir. Matmazelin eskiden baş ağrıları vardı, şimdi siniri tutuyormuş, benim yanımda açığa vurmaktan çekinilmeyen başka ufak tefek rahatsızlıkların lafını bile etmiyorum. Hadi bunu geçelim. Zaten ben hiçbir zaman bunu engellemeyi aklımdan geçirmedim. Bilmem nerede okumuştum: Büyük sanıyla anılan bir prens varmış. Arada sırada metresinin altına bir delik açtığı iskemleye kurulurmuş. Böyle şeyler içli dışlı kimselerin yanında çekinilmeden yapılır. O günlerde de ben herkesten çok içli dışlıydım. Hani, senlibenliliğin ve bu tür rahat işlerin havarisiyimdir. Onlara kendim örnek olurdum, hem de bana kızmazlardı. Beni kendi halime bırakmaktan başka çare yoktu. Evin efendisini size anlatmıştım. Matmazel çekilmez olmaya başlamıştı. Onun için söylenenleri de bir duymalıydınız.

Ben- Siz de bu dedikoduları yapanlardan mıydınız?

O- Neden olmayayım?

Ben- İnsanın iyilik gördüğü kimseleri gülünçleştirmesi en azından saygısızlıktır da ondan.

O- Ama iyilik yapıyorum diye yanına sığınanları küçültmek daha kötü değil mi?

Ben- Sığınan adam zaten küçük olmasa, iyilik eden kendisinde böyle bir şey yapmaya güç bulamaz.

O- Ama bu adamlar aslında gülünç olmasalar bu hoş hikâyeler ortaya çıkmazdı. Peki ama onlar kendilerini kepaze ediyorlarsa bu benim suçum mu? Sonra yine başkaları onları kepaze ediyor, aldatıyor, hiçe sayıyorsa bunda benim suçum var mı? Bizim gibilerle düşüp kalkanların azıcık akılları varsa az çok lekeleneceklerini her zaman düşünmelidirler. Bizi yanlarına aldıkları zaman ne mal olduğumuzu, ne çıkar düşkünü, aşağılık ve vefasız adamlar olduğumuzu bilmiyorlar mıydı? Mademki biliyorlardı, o halde sorun yok. Aramızda şöyle gizli bir anlaşma gereğince bize iyilik yapılacak, fakat biz ergeç yapılan iyiliğe kötülükle karşılık vereceğiz. İnsanla papağan ve maymunun arasında da böyle bir anlaşma yok mu? Brun, konuğu ve dostu Palissot niçin beni kötüledi diye feryadı basar, Palissot bu yergileri yazmak zorunda kalmıştı; kabahat Brun'dedir. Palissot'nun Brun için yazdığı yergiyi kendi üstüne attığı Poinsinet feryadı basar. Palissot, Brun için yazdığı yergileri Poinsinet'nin üstüne atmak zorunda kalmıştır, kabahat Poinsinet'dedir. Küçük papaz Rey, Palissot metresimi elimden aldı diye feryadı basar, ama insan metresini ya Palissot gibi bir adamla tanıştırmaz, ya da onu elinden kaçırmayı göze alır. Palissot ödevini yapmıştır, kabahat papaz Rey'dedir. Kitapçı David, ortağım Palissot karımla yattı, ya da yatmak istedi diye feryadı basar; kitapçı David'in karısı da Palissot, sözde istediğim için benimle yattığına herkesi inandırmak istiyor, diye feryadı basar. Palissot kitapçı David'in karısıyla yatmış mı yatmamış mı bunu anlamak zor iş. Çünkü kadın olanı yadsıyacak Palissot da olmayanı olmuş gibi gösterecek; ama ne olursa olsun Palissot rolünü oynamıştır ve kabahatli olan David'le karısıdır. Helvetius, Palissot beni sahnede kötü bir adam olarak gösterdi diye feryadı basar. Oysa Palissot, hastalığını tedavi ettirmek, yiyip içmek ve giyin-

mek için ondan aldığı parayı hâlâ vermemiştir. Her türlü kepazeliği yapabilen, gönlünü eğlendirmek için bir arkadaşının dininden döndüğünü uydurarak dedikodu yapan, ortaklarının malını aşıran, paradan başka dini imanı olmayan, duygusuz, yaşamına yaptığı rezaletler ölçüsünde değer veren ve kendisini de sahnede, geçmişte ve gelecekte bir benzeri daha olmayan rezil bir hergele olarak gösterecek kadar hayâsızlaşan bir adamdan, başka ne beklenir ki?(*) Hayır kabahat Palissot'da değil Helvetius'tedir. Genç bir taşralıyı Versailles'daki hayvanat bahçesine götürseler de, zavallı budalalık edip elini kaplanın ya da panterin kafesinin parmaklıklarından içeri soksa ve kolu canavarın ağzında kalsa kabahat kimdedir dersiniz? Bütün bunlar sessiz anlaşmada yazılıdır. Unutanın ya da bunu bilmeyenin vay haline. Ben bu dünya çapında kutsal anlaşmaya dayanarak kötü denilen nice adamı temize çıkarır, kabahatin budalalık edenlerde olduğunu kanıtlayabilirim! Evet şişman kontes, kabahat sizin. Aşağılık adamlar adını taktığınız kimseleri etrafına toplayan da sizler değil misiniz? Bu aşağılık yaratıklar birtakım kepazelikler yaparlar, siz de bunu isterseniz bu yüzden namuslu insanların gözüne batarsınız. Namuslu insanlar da, aşağılık yaratıklar da ödevlerini yapıyorlar; bunları etrafınıza topladığınız için kabahat sizdedir. Eğer Bertinhus sadece metresiyle rahat, tatlı bir ömür sürse, ikisi de iyi yaradılışlı olsalardı da iyi insanlarla düşüp kalksalardı, evlerine yetenekli, erdemleriyle tanınmış kimseleri çağırsalardı, baş başa, sevişerek geçirdikleri tatlı zamanlarından ayırdıkları saatleri küçük bir aydın çevrede geçirselerdi onlara dil uzatan, dedikodu eden olur muydu? Ama ne oldu? Layıklarını buldular; tedbirsizliklerinin cezasını çektiler. Şunu da söyleyeyim ki Ulu Tanrı bugünkü Bertin'lerin hakkından

(*) Les Philosophes. (Filozoflar) adlı komedisiyle Diderot ve arkadaşlarını gülünçleştirmeye yeltenen Palissot'yu Diderot, Rameau'nun yeğeninin ağzından yerden yere vurmaktadır.

gelmek ödevini bizlere yüklediği gibi gelecekteki Monsauge'larla, Bertin'lerin hakkından gelmek işini yeğenlerimiz arasından bize benzeyenlere vermiştir. Ama işe bakın ki biz bu adaletli yasaları budalalığa uygularken siz de bunları bizi olduğumuz gibi görüp göstererek bu adaletli yasaları bizim hakkımızda uygulamış oluyorsunuz. Bu kadar yüz kızartıcı işlerimiz ortadayken kalkıp da herkesin bize saygı göstermesini isteseydik, ne derdiniz? Böyle bir şey isteseydik pek saçma bir şey yapmış olurduk. Şimdi sorarım size, yaradılıştan kötü, aşağılık adamlardan namusluca hareketler umanlar akıllıca bir şey yapmış olurlar mı? Bu dünyada her hareketin layık olduğu bir karşılığı vardır. İki tip savcı var. Biri kapınıza dayanmıştır, topluma karşı işlenen suçları cezalandırır; öteki, doğadır. O, yasaların çerçevesinin dışında kalan bütün suçların yakasına yapışır. Kadına çok düşkünseniz, çıban dökersiniz; gece gündüz hovardalık ediyorsanız tık nefes olursunuz; evinizin kapısını abuk sabuk adamlara açar, onlarla düşüp kalkarsanız, aldatılır, maytaba alınır, kepaze edilirsiniz. En doğru yol bu yargılar önünde boyun eğmek ve kendi kendine şunları söylemektir: "İyi oldu." Sonra silkinip kendine gelmeli, ya da dediğimiz koşulla, olduğu gibi kalmalı.

Ben- Haklısınız.

O- Şunu da söyleyeyim ki ben şu kötü öykülerden bir tane bile uydurmadım, bunları aktarmaktan başka rolüm olmadı. Dediklerine bakılırsa bir gün sabahın beşinde evin içinde müthiş bir gürültü duyulmuş, bütün çıngıraklar çalınıyormuş, bir de kesik kesik bir insan sesi geliyormuş: "İmdat! Boğuluyorum!.. Ölüyorum!.." Bu sesler, bizim ev sahibi efendinin dairesinden geliyormuş. Herkes koşuşmuş, adamcağızın yardımına gelmişler. Ne görsünler, bizim şişko kontes, böyle anlarda olduğu gibi, kafası dönmüş, etrafını görmeden iki elinin üstünde yükselebildiği kadar yükseliyor, sonra, yüz yüz elli

librelik bir ağırlığı yüzükoyun bırakıyormuş. Efendimin filan yerine. Hem de zevkin verdiği müthiş bir hızla. Adamı bundan kurtarmak için çok zahmet çekildi. Küçük bir çekicin böylesine ağır bir örsün altında kalmayı istemesi ne acayip bir zevk değil mi?

Ben- Çok edepsizsiniz. Başka şeylerden söz açalım. Konuşmamızın başından beri dilimin ucuna bir soru geliyor.

O- Ne diye şimdiye kadar tuttunuz?

Ben- Belki merakımı hoş görmezsiniz diye düşündüm.

O- Bunca anlattıklarımdan sonra sizden saklayabileceğim ne olabilir ki?

Ben- Karakteriniz hakkında ne hüküm vereceğimi düşünmüyor musunuz?

O- Asla: çünkü sizin gözünüzde çok iğrenç, çok aşağılık bir adamım; arada sırada kendi gözümde de böyleyimdir, ama ahlaksızlıklarımdan ötürü kendimi ayıplamaktan ziyade överim. Sizin nefretiniz daha sürekli.

Ben- Doğrudur, ama ne diye bütün kirli çamaşırlarınızı bana gösteriyorsunuz?

O- Önce büyük bir bölümünü biliyorsunuz da ondan. Sonra alt yanını söylemekte, saklamaktan daha çok yarar umuyorum.

Ben- Ne gibi, rica ederim söyleyin?

O- İnsan herhangi bir türde hele kötülükte çok üstün görünmek istiyorsa böyle yapmalı. İnsanlar, küçük bir yankesicinin yüzüne tükürürler; ama büyük bir cinayet işlemiş adama karşı adeta saygı göstermekten kendilerini alamazlar; cesaretine şaşar kalır, zalimliği karşısında titrerler. Kişi karakter bütünlüğü gösterdiği ölçüde değer kazanır.

Ben- Ama siz bu değerli karakter birliğinden henüz uzaksınız. Zaman zaman ilkelerinizden sapar gibi olduğunuz fark ediliyor; kötülüğünüzü doğuştan mı getirdiniz yoksa sonradan mı edindiniz pek anlaşılmıyor. Bir de insanın sonradan bu kadar kötü olabileceğini kavrayamıyoruz.

O- Öyle olsun; ama size elimden geldiği kadar her şeyi anlattım. Benden daha usta olanları da söyleyecek kadar alçakgönüllük etmedim mi? Bouret'yi büyük bir hayranlıkla anmadım mı? Bouret, benim mayamda olanların en üstünüdür.

Ben- Ama Bouret'den hemen sonra siz gelirsiniz değil mi?

O- Hayır.

Ben- O halde Palissot?

O- Palissot, Palissot ama yalnız o değil.

Ben- Peki o halde onunla ikinci sırada yer almak şerefi kimdedir?

O- Avignon'lu dönmededir.

Ben- Avignon'lu dönme diye birini şimdiye dek hiç duymamıştım, herhalde çok şaşılacak bir adam olmalı.

O- Öyledir.

Ben- Büyük kişiler için anlatılanlar beni daima ilgilendirir.

O- Ben de böyle sanıyorum. Bu adam İbrahim Peygamber'in soyundan gelen ve onun dinine inananlardan namuslu ve iyi yürekli bir adamın yanında oturuyordu.

Ben- Bir Yahudinin yanında mı?

O- Evet bir Yahudinin yanında. Ona önce acımışlardı, yakınlık göstermişlerdi sonunda büyük bir güven duydular. Her zaman böyle olur: yaptığımız iyiliklere o denli güveniriz ki,

iyiliğimizi gören kimselerden, sırrımızı pek az saklarız. Biz iyiliğimizi göreni pervasızca nankör olmaya zorlamışsak, kabahat bizim değil mi? Yahudi bu doğru düşünceyi aklından bile geçirmemişti; dönmeye, bile bile domuz eti yiyemediğini gizlice söyledi. Şimdi bu itiraftan yaratıcı bir insanın ne yararlar sağlayabileceğini göreceksiniz. Bizim dönme bağlılığını her gün biraz daha artırarak birkaç ay geçirdi. Gösterdiği yakınlıkla Yahudinin gönlünü ve güvenini kazanıp bütün İsrail Oğulları içinde ondan daha candan dostu olmadığına inandıracağı güne dek böylece devam etti. Adamın ihtiyatlılığına bakın! Telaş etmiyor, ağacı sallamadan önce armudun olmasını bekliyor: Aşırı coşkunluk göstererek tasarısını suya düşürebilirdi. Zaten karakter büyüklüğü, çoğu kez birbirine uymayan nitelikler arasındaki doğal dengeden doğar.

Ben- Bırakın şimdi kendi düşüncelerinizi de, öykünüzü anlatın.

O- Olamaz, öyle günlerim vardır ki düşünmeden yapamam; bu bende kendi akışına bırakmam gereken bir hastalıktır. Nerede kalmıştık?

Ben- Yahudi ile dönme arasında kurulan derin dostlukta.

O- En sonunda armut da olgunlaşmıştır. Ama dinlemiyorsunuz, neye daldınız öyle?

Ben- Sizin kimi zaman yüksek perdeden, kimi zaman da alçak perdeden konuşmanızı düşünüyorum.

O- Ahlak düşkünlerinden olan kimselerin hep aynı perdeden mi konuşması gerekir?... Dönme, bir akşam ahbabının evine altüst olmuş halde gelir; rengi ölü benzi gibi solmuş, tir tir titreyerek kısık bir sesle bir şeyler söyler. "Neniz var - Mahvolduk. -Mahv mı olduk, nasıl? -Mahvolduk diyorum, kurtuluş yok. -Anlatın ne oldu? -Bir dakika izin verin de ken-

dime geleyim. Yahudi. -Peki kendinize gelin bakalım" der. Oysa şöyle demesi daha yerinde olurdu: "Haydi oradan kaşarlanmış madrabaz, ne maval okuyacağını bilmem, ama ne kaşarlanmış madrabaz olduğunu bilirim, kalkmış bana korku numarası yapıyorsun."

Ben- Neden ona böyle söylemesi gerekirdi?

O- Çünkü çok yapmacık davranıyordu, ölçüyü aşmıştı. Bu böyledir, bir daha sözümü kesmeyin. "Mahvolduk... Mahvolduk... Kurtuluş yok!" diye bağırıp duruyordu. Yahudi bu mahvolduklardaki yapmacığı anlamıyor diye hemen yalanı kıvırıyor "Hainin biri kutsal engizisyona ikimizi de, sizi bir Yahudi, beni de alçak bir dönme diye ihbar etmiş." Görüyorsunuz ya kâfir herif nasıl yüzü kızarmadan yalanı kıvırıyor. İnsanın kendini böyle gösterebilmesi için sanıldığından da yürekli olması gerek. Bu dereceye ermenin ne denli güç olduğunu bilmezsiniz.

Ben- Nereden bileyim. Evet, bu alçak dönme?...

O- Sahtekârın biridir. Ama bu ustaca yapılmış bir sahtekârlık. Yahudi, birden fena halde korkar. Sakalını yolmaya başlar, kendisini yerlere atar. Kapıyı polislerin çaldığını duyar, bir meydana odun yığıldığını, sırtına san benito'nun(*) geçirildiğini, kendisini yakmak için yığılan odunları görür gibi olur. "Dostum, sevgili dostum söyle ne yapalım?... -Ne mi yapalım? Yapılacak şey şu: her zamanki gibi hareket etmek, hiç korkulacak bir şey yokmuş gibi görünmek. Bu mahkemenin yargılaması hem gizlidir hem de uzun sürer; bu zamandan yararlanıp ne var ne yok satmalı. Bundan sonra bir gemi tutacağım daha iyisi ikimizden başka birine bir gemi kiralatacağım. Hazinenizi işte o gemide saklayacağız. Çünkü amaçları hazinenizi ele geçirmek. Bu işi yaptıktan sonra ikimiz de ge-

(*) Engizisyonca yakılacak kimselere giydirilen sarı gömlek.

miye atlayıp Tanrımıza daha iyi kulluk ederek, İbrahim Peygamber'in yasasına ve vicdanımıza korkusuzca uyarak yaşayabileceğimiz bir ülkeye göç ederiz. İçinde bulunduğumuz bu tehlikeli durumda en önemli şey ihtiyatsızlık yapmamaktır." Karar verildi ve uygulandı. Gemi kiralandı, içi yiyecekle dolduruldu, tayfalar tutuldu, Yahudinin hazinesi de gemiye götürüldü. Ertesi sabah daha tanyeri ağarırken, yelken açıp yola çıkacaklardı. Artık keyifli keyifli yemeklerini yiyip korkusuzca uyuyabilirlerdi. Yarından tezi yok zalimlerin elinden yakayı kurtaracaklardı. Gece, dönme kalktı, Yahudinin cüzdanını, kesesini ve mücevherlerini de aşırıp gemiye atladı ve yola koyuldu. Sakın işin burada sona erdiğini sanmayın! Yo, aldanmış olursunuz. Bana bu hikâyeyi anlattıkları zaman, görüşünüzün keskinliğini denemek için üstü kapalı geçtiğim şeyi keşfedivermiştim. Namuslu bir adam olduğunuza çok iyi etmişsiniz; yoksa çok beceriksiz bir madrabaz olurdunuz. Şimdiye dek anlattıklarıma bakılınca dönme, kimsenin benzemek istemeyeceği iğrenç bir ahlaksızdan başka bir şey değildir. Kötülüğündeki büyüklük, Yahudi dostunu ele vermiş olmasıyla kendini göstermeye başlamıştır. Yahudi sabahleyin gözünü açtığı zaman engizisyonun adamları herifi yakalayıp götürüyorlar. Birkaç gün sonra da güzel bir ateşe atılarak yakılıyor, böylece dönme, efendimizi çarmıha gerenlerin soyundan gelen bu lanetlinin servetine rahat rahat konuyor.

Ben- Dönmenizin alçaklığı mı, yoksa sizin bunu anlatışınız mı daha korkunç, bilemiyorum.

O- Size söyleyeceğim şu: bu işteki barbarlık karşısında büyük bir nefret duyuyorsunuz; ama bu benim içtenliğimden. Beni tanımanızı, sanatımda nerelere kadar yükselebildiğimi görüp, alçalışımda bile ne kadar özgün olduğumu söyleyecek, beni büyük düzenbazların ön safına koyacak kadar tanımanızı ve sonra şöyle bağırmanızı isterdim: *Vivat Mascaril-*

lus, fourbum imperator!(*) Haydi bay filozof hep bir ağızdan tekrarlayalım; *Vivat Mascarillus, fourbum imperator!*

Bunları söyledikten sonra acayip bir nakaratta şarkı söylemeye koyuldu. Melodi kimi zaman gayet ağır ve şahane oluyor, kimi zaman da hafifleşiyor, çılgınlaşıyordu. Bir aralık bas sesleri taklit ediyor, sonra da birden en tiz parçaya geçiveriyordu; kollarını ve boynunu uzatarak bana parçanın uzatılacak yerlerini gösteriyor, sonra yine kendi bestelediği bir zafer marşını yine kendi söylüyor, bununla da, müziğe iyi ahlaklılıktan çok yeteneği olduğunu anlatmış oluyordu. Bana gelince, ne yapacağımı bilemiyordum; durmalı mı, kaçmalı mı, gülmeli mi, kızmalı mı? Sözü, içimdeki büyük nefretten beni kurtaracak başka konulara çevirmeye karar verdim. Bu adamla bir arada bulunmaya artık güçlükle katlanmaya başlamıştım; korkunç bir işten, müthiş bir cinayetten; resim ya da şiir konusunda uzman birinin, bir sanat eserindeki güzellikleri incelemesi ya bir ahlakçının ya da tarihçinin yüce bir hareketteki kahramanlığı belirtmesi gibi söz ediyordu. Elimde olmadan somurtmuştum; bunu fark etti ve:

O- Neniz var? dedi. Yoksa rahatsız mısınız?

Ben- Biraz, ama geçer.

O- Birtakım kötü düşünceler içinde bunalmış gibi bir haliniz var.

Ben- Doğru, tam üstüne bastınız.

İkimiz de bir süre sustuk. Bu sırada o, ıslık çalıp şarkı söyleyerek dolaşıyordu. Onu yine yeteneği üzerinde konuşturmak için:

Ben- Şimdi ne yapıyorsunuz? dedim.

(*) "Yaşasın Mascarilleus, sahteciler imparatoru..." (Molière'in l'Etourdit adlı komedisinden).

O- Hiç.

Ben- Bu çok sıkıcı bir şey olmalı.

O- Ben de az budalalık etmedim. Duni'nin(*) ve bizim genç şarkıcıların müziğini dinlemiştim. Bu da benim yeteneğimin olgunlaşmasına yardım etti.

Ben- Bu tür şeyleri beğeniyorsunuz demek?

O- Kuşkusuz.

Ben- Bu yeni şarkılarda güzellik de buluyor musunuz?

O- Evet bayılırım. Söyleyeyim: O ne güzel ezgi! O ne doğruluk! O ne anlatım!

Ben- Taklide dayanan bütün sanatların doğada bir örneği vardır. Bir şarkı bestelediği zaman müzisyen neyi örnek alır?

O- Konuyu neden daha üst düzeyde ele almıyoruz? Şarkı nedir?

Ben- Bu sorunu çözmeye gücümün yetmeyeceğini açıkça söyleyeyim. İşte zaten hepimiz böyleyizdir. Belleğimizde birtakım sözcükler vardır ki, sık sık ve yerinde kullandığımız için anladığımızı sanırız. Gerçekte bunlar zihnimiz için birtakım belirsiz kavramlardır. Şimdi ben şarkı sözcüğünü söylediğim zaman kafamda bunun berrak bir kavramı yok. Tıpkı siz ve sizin gibilerin: ün, ayıplama, onur, kötülük, erdem, iyilik, eğitim, utanma, gülünçlük sözcüklerini söylerken bunlar hakkında berrak bir düşünceniz olmayışı gibi.

O- Şarkı doğal seslerin ya da ihtiras dalgalarının, sanatın uydurduğu ya da doğanın esinlettiği bir ölçüye göre insan sesiyle olsun, bir müzik aletiyle olsun, taklididir. Görüyorsunuz ki bu formülde değişebilecek şeyleri değiştirince tanım resme, güzel söyleme sanatına, heykelciliğe ve şiire de tıpatıp

(*) Paris'te yaşayan bir İtalyan besteci. Opera-komikler yazmıştır.

uymaktadır. Şimdi sorunuza gelelim: müzisyenin ya da şarkıcının modeli nedir? Eğer bu model canlı ve düşünen bir varlıksa, deklamasyon(*) cansızsa gürültü. Deklamasyona bir çizgi dersek, şarkı bunun çevresine yılankavi sarılmış başka bir çizgidir. Bir çeşit şarkı olan bu deklamasyon ne denli güçlü ve gerçekse ona uygun olan şarkı da onu o denli çok noktada kesecektir. Şarkı ne denli gerçek ise güzeldir. Bizim genç müzisyenler bunu çok iyi sezmiş bulunuyorlardı. İnsan, *Je suis un pauvre diable*(**) şarkısını işittiği zaman bir pintinin sızlanmalarını duyduğunu sanır. Şarkı söylememiş olsaydı altınlarını toprağa gömerken bu tonla yere seslenecekti: Ey toprak, hazinemi koynuna al. Şu küçük kız da yüreği çarparak, yüzü kızararak başı dönerek efendisine, beni bırakın diye yalvardığı zaman da başka türlü mü konuşur? Bu parçalarda çeşit çeşit karakter, çok değişik deklamasyon biçimleri var. Bu ne yüksek şeydir bilir misiniz? Ölümün yaklaştığını duyan genç adamın söylediği: *Mon coeur s'en va!*(***) parçasını bir dinleyin. Şarkıyı dinleyin, senfoniyi dinleyin ve sonra bana bu şarkının dalgalanışlarıyla ölmek üzere olan adamın çıkardığı gerçek sesler arasında ne fark olduğunu söyleyin. Size şarkının koşullarından biri olan ölçüden söz açmıyorum; anlatış üzerinde duruyorum. Bir yerde okuduğum şu söz ne denli doğrudur: *Musices seminarium accentus*, aksan (accent) melodinin kaynağıdır. Bu işte resitatif(****) yapmanın ne güç ve ne önemli bir şey olduğunu anlayın. Güzel bir resitatif haline getirilemeyecek güzel bir hava olmadığı gibi, hiçbir güzel resitatif yoktur ki usta bir adam bundan güzel bir hava yapmasın. Her güzel konuşan mutlaka güzel şarkı söyler demek istemiyorum, ama iyi şarkı söyleyen birinin iyi konuşmamasına şa-

(*) Déclamation: Güzel konuşma, eski deyimle belâgat.

(**) "Ben zavallı yoksul bir adamım.

(***) "Kalbim yerinden oynuyor."

(****) Bir opera ya da senfonide konuşmayı andıran parça.

şarım. Şimdi bütün bu söylediklerime inanmalısınız, çünkü doğru şeylerdir.

Ben- Zihnim küçük bir noktaya takılmış olmasaydı size tamamıyla inanırdım.

O- Nedir bu nokta?

Ben- Bu müzik, bu denli yüksekse, Tanrısal Lulli'nin, Campra'nın, Destouches'un, Mouret'nin, söz aramızda sevgili amcanızın müzikleri biraz yavan olmalıdır.

O- (Kulağıma şunları söyledi): -Başkalarının duymasını istemem, çünkü burada beni tanıyanlar var, evet amcamın müziği de böyledir. Doğrusu ya sevgilidir diye, sevgili amcamı düşünecek ben kalmadım; susuzluktan dilim dışarda dolaşsam bir bardak su vermez. İstediği kadar oktav üzerinden, yedinciden *ha, ha, ha, ho, ho, ho, hi, hi, hi, tu, tu, tu, turluttu* gibi kafa şişiren gürültüyü bir araya getirsin, müzikten biraz anlamaya başlayan ve onu şamatadan ayırmasını bilenler, böyle şeylerden hiç hoşlanmayacaklardır. Sıfatı ve konumu ne olursa olsun, herkese Pergolése'in Stabat'sını söylemeyi polis gücüyle yasak etmeli. Bu Stabat'yı cellat eliyle yaktırmalı. Vallahi bu lanetli soytarılar bütün o Servante Maitresse'leri Tracollo'larıyla kafamızı şişirdiler. Eskiden bir Tancrède, İssé, Europe Galante, Les İndes ve Castor, Les Talents Lyriques dört ay, beş ay, altı ay oynanırdı. Bir Armide temsillerinin sonu gelmiyordu. Şimdi bunların, iskambil kâğıtları gibi birbiri ardından yıkıldığını görüyoruz. Bu yetmiyormuş gibi Rebel'le Francoeur de ateş püskürüyorlar. Her şeyin altüst olduğunu, mahvolduklarını, bu panayır şarkıcılarına daha çok göz yumulursa ulusal müzikten umudu kesmek gerekeceğini ve şu, artık işi kalmayan Krallık Akademisi'nin de kapılarını kapatması gerektiğini söyleyip duruyorlar. Bu sözlerin oldukça doğru bir yanı var. Otuz kırk yıldır her cuma, ti-

yatroya gelen ihtiyar papağanlar eskisi gibi eğlenecek yerde pek de nedenini bilmeden, canları sıkılarak esneyip duruyorlar ve bunun nedenini kendi kendilerine sordukları zaman da şöyle diyorlar: bunlar benim ruhuma bir şey söylemiyor! Bu gidişle Duni'nin falcılığı doğru çıkacak. *Peintre amoureux de son modèle*(*) oynadıktan sonra dört beş yıla kalmaz, şu ünlü çıkmaz sokakta (Akademi) cinler top oynar. Budalalar kendi senfonilerini bir yana bırakıp İtalyan senfonilerini çaldılar. Kulaklarını bunlara alıştıracaklarını ve bunun şarkılarına hiç etkisi olmayacağını sandılar. Şarkının gerçek deklamasyon olması gibi çalgının olanakları ve parmakların hareketliliğinden esinlenerek, bir kuraldışılıkla sanki senfoni de melodi (chant) yokmuşçasına, sanki hemen şarkıcının taklitçisi değilmiş, gün gelip güzelin yerini zor aldığında şarkıcı kemanın taklitçisi olmayacakmış gibi. Locatelli'yi ilk çalan yeni müziğin havarisi olmuştur.

Bu masalı başkalarına anlatsınlar! Bizi, ihtiras dalgalarını ve doğa olaylarını, şarkı ve sesle, sazla taklide alıştıracaklar; çünkü müziğin konusunun bütün genişliği burada. Fakat biz yine uçuşlar, atılışlar, ünler, zaferlerden duyduğumuz zevki tadacağız.

Git, bak Jean, geliyorlar mı? Sandılar ki müzikli trajedi ya da komedi sahnelerine gülüp ağlayacaklar ve kulaklarına öfkenin, kinin, kıskançlığın sesleri, aşkın gerçek iniltileri, İtalyan ve Fransız tiyatrosunun alayları tuhaflıkları duyurulacaktır hem de *Ragonde*'un ya da *Platée*'nin "Je t'en reponds, Tarar Prompon?"(**) hayranı olarak kalabilecekler. Bunlar, İtalyan dilindeki ahengin, kelime oyunlarının, büyük bir kolaylık, kıvraklık ve yumuşaklıkla sanata, harekete, ifadeye, seslerin ölçü değerine neler kazandırdığını her an anlayacaklar

(*) "Modeline âşık olan ressam."

(**) Klasik Fransızcada tumturaklı sözlerle, övünmelerle alay etmek için kullanılan bir tekerleme.

fakat kendi dillerinin kuruluğunu, boğukluğunu, ağırlığını, kabalığını, monotonluğunu ve ne denli ukalaca olduğunu anlamamakta direneceklerdir. Evet, evet. Gözyaşlarını, oğlunun ölümüne ağlayan bir ananın gözyaşlarına karıştırmak, bir insanın öldürülmesini emreden bir tiranın buyruğunu işitirken titremekle, şenliklerinden, yavan mitolojilerinden, küçük tatlımsak madrigallerinden canlarının sıkılmayacağına kendilerini inandırmışlardır. Bütün bunlar yazanın kötü zevkini olduğu kadar, ona boyun eğen sanatın düşkünlüğünü gösteren şeylerdir. Budalalar! Böyle şey olamaz ve olmamalıdır da. Gerçeğin, iyinin, güzelin hakkını çiğner, fakat sonunda hayran olurlar; bu hayranlık da uzun sürmez; sonra başlarlar esnemeye. Esneyin baylar, canınız istediğince esneyin, hiç sıkılmayın. Doğanın egemenliğine ve benim trinité'me(*) cehennemin kapıları her zaman kapalı kalacaktır; hakikat, babadır, oğul olan iyiye varlık verir. Ondan da kutsal ruh (saint-Esprit) olan güzel çıkar ve yavaşça yerleşir. Yabancı tanrı, mihrabın üstünde yerli tanrının yanında, alçakgönüllüce bir yer alır; sonra yavaş yavaş güçlenir, bir de bakarsınız günün birinde arkadaşına bir dirsek vurur ve hop! Bizim yerli tanrı alaşağı. Dediklerine göre cizvitler, Hıristiyanlığı Çin'e ve Hind'e bu yoldan sokmuşlar. Janseniste'ler ne derlerse desinler, amacına gürültüsüz, kansız kurbansız bir avuç yolunmuş saç bile istemeden yürüyen bu politika metodu pek mükemmeldir.

Ben- Hemen, hemen bütün söylediklerinizde akıllıca bir şeyler var.

O- Akıllıca mı dediniz? Ne iyi! Ama böyle olsun diye çaba harcıyorsam şeytan çarpsın. Bu kendiliğinden oluveriyor. Ben, ustam göründüğü zaman çıkmaz sokağın müzisyenleri ne hal alıyorlarsa öyleyim. Aklıma eseni söylerim. Bir

(*) Hıristiyanlıktaki "Baba, oğul, kutsal ruh üçlüsü."

kömürcü sanatı üzerinde herhalde bütün bir akademiden ve dünyanın bütün Duhamel'lerinden(*) daha iyi konuşur...

(Bundan sonra mırıldanarak, *İles des Fous'dan, Peintre amoureux de son Modèle*'den, *Maréchal Ferrant*'dan, *Plaideuse*'den parçalar mırıldanmaya başladı; zaman zaman da kollarını havaya kaldırıyor, gözlerini göğe çevirerek haykırıyordu.) Bu da güzelse insan nasıl olur da kafasının iki yanında bir çift kulak taşır ve böyle şeyler sormaya kalkar? diyordu. (Yavaş yavaş coşuyor, hafif sesle söylerken, coştukça sesinin tonunu yükseltiyor. Sonra jestler, mimikler, vücut hareketleri başlıyor. Kendi kendime, Hah! dedim, işte yine sapıttı, herhalde birtakım sahneler başlayacak...

Dediğim doğru çıktı, avazı çıktığı kadar bağırmaya başladı: *"Ben zavallı düşkünün biriyim... Efendimiz, efendimiz bırakın beni gideyim. Ey toprak, altınlarımı içine al, hazinemi sakla, ruhum, canım yaşamımı! Ey toprak!... Ah işte küçük dost! Aspettare e non venire... A zerbina penserete... Sempre in contrasti con tesi sta..."* Böyle trajik, komik, her çeşitten yirmi otuz İtalyan, Fransız havasını birbirine karıştırarak geveliyordu. Kimi zaman çok aşağı perdeden cehennemlere dek iniyor kimi zaman da inceltmeye çalıştığı bir sesle uzun uzun haykırarak göklere yükseliyordu. Bu sırada da birbirinin ardından kızgın, yumuşak, görkemli, alaycı edalar takınarak, şarkı söyleyen kimselerin yürüyüşünü, duruşunu, jestlerini de taklit ediyordu Şimdi ağlayan bir genç kızdır; onun bütün yapmacıklarını yineliyor. Sonra bir papaz, bir kral, bir tiran olmuştur; dehşet saçıyor, buyuruyor, coşuyor. Köle olup boyun eğiyor: alçalıyor, yakınıyor, sızlanıyor, rahatlıyor, gülüyor. Ama asla sesinin ölçüsünü, tonunu, sözcük anlamını karakterinin dışına çıkarmıyordu. Bütün satranç oyuncuları,

(*) Bilimler akademisi üyesi "l'art de Charbonnier" (Kömürcünün Sanatı) adlı kitabın yazarı.

oyun tahtalarının başından kalkıp çevresine toplanmışlardı. Dışarda kahvenin camekânlarının önü, yoldan geçerken gürültüyü işitip duranlarla dolmuştu. Her yerden duvarları sarsacak kadar kahkahalar yükseliyordu. Onun hiçbir şeyin farkında olduğu yoktu. Delirmiş gibi, çılgınlığa varan bir coşkunlukla şarkı söylemeyi sürdürüyordu. Kendine geleceği de belli değildi. Eğer kendine gelmezse yapılacak şey onu bir arabaya atıp tımarhaneye göndermekti. Jomelli'nin *Lamentations*'larından bir bölümünü söylerken, her parçanın en güzel yerini tamamıyla hakkını vererek, inanılmaz bir sıcaklıkla söylüyordu. Bu güzel *recitatif obligé*(*) Peygamberin, Kudüs'ün perişanlığını anlatışını sel gibi gözyaşları içinde söylemiş, herkesi de ağlatmıştı. Söyleyişinde parçanın inceliği, ifadenin ve ıstırabın kuvveti, her şey her şey vardı. Müzisyenin büyük ustalık gösterdiği yerlerde özellikle duruyordu. Şan parçasını bırakınca, çalgı için yazılmış parçalara geçiyor, sonra çalgıları da bırakıp yine sesle söylemeye koyuluyordu. Öyle ki, birinden ötekine geçerken bütündeki bağları ve birliği koruyordu. Ruhlarımızı sürüklerken ömrümde hiç hissetmediğim bir kararsızlık içine atıyordu. Beğenmek mi gerek? Evet, beğeniyordum. Acıyor muydum? Evet acıyordum. Ama bu duygularda biraz gülünçlük rengi vardı bu da onları bozuyordu.

Başka başka çalgıları çalar gibi yaparken görseydiniz, kahkahadan kırılırdınız. Avurtlarını şişirip boğuk bir ses çıkararak boru ve basson çalıyor; obua çalmak için de genzinden keskin bir ses yükseliyordu. Yaylı sazlarda, birbirine en yakın sesleri çıkararak sesini inanılmaz bir çabuklukla titretiyordu. Küçük flütlerde ıslık çalıyor, büyüklerinde de dem çekiyordu. Böylece bağırarak, şarkı söyleyerek deliler gibi çırpınarak, dansözlerin, dansörlerin, şantörlerle şantözlerin işini yapıp tek başına belki yirmi rolü birden oynayarak kâh koşuyor,

(*) Seyrek olarak orkestra eşliğindeki resitatif.

kâh gözleri alevler saçan bir cezbeli gibi, ağzı köpükler içinde, durarak tek başına bütün bir orkestrayı, bütün bir operayı canlandırıyordu.

Havada bunaltıcı bir sıcak vardı. Alnının kırışıklıklarından yanaklarına süzülüp akan terler, saçlarının pudrasına da karışarak ceketinin yakasına sızıyordu. Görseniz neler yapıyordu? Ağlıyor, gülüyor, içini çekiyor, zaman zaman etrafını kâh kızgın kâh duygulu, kâh sakin bakışlarla süzüyor. Bazen acılar içinde bir kadın, bazen ümitsizlikle çırpınan bir mutsuzdur. O, yükselen bir tapınaktır; gün batısında susan kuşlardır; sonra tenha ve serin yerlerde mırıldanarak akan, ya da birden dağların yücesinden sel gibi inen sulardır. Bir fırtına, bir kasırgadır; felakete uğramışların, rüzgârların ıslıklarına, gök gürültülerine karışan, feryatlarıdır. Bize bütün karanlıklarıyla geceleri, gölgeleri ve sessizliği yaşatıyor. Çünkü sessizliği bile seslerle duyurabilmektedir. Kendinden geçmişti artık.

Yorgunluktan tükenmiş, tıpkı derin bir uykudan ya da dalgınlıktan ayılan bir adam gibi hareketsiz, şaşkın, sersemlemiş bir halde durdu, nerede bulunduğunu anlamak isteyen, yolunu şaşırmış bir adam gibi çevresine bakındı; gücünün yerine gelmesini bekledi, zihnini toparlamaya çalıştı. Otomatik bir hareketle terini sildi. Sanki uyanır uyanmaz, onun ne yaptığından tamamıyla habersiz bir sürü insan yatağının etrafını sarmış gibi haykırdı: "Ne oluyor baylar? Neye böyle gülüyorsunuz? Hayretiniz neden? Ne var ki?..." sonra sözlerine şunu ekledi: "İşte müzik ve müzisyen dediğin böyle olur! Bununla birlikte baylar, Lulli'nin bazı parçalarını da küçümsememek gerek. Bahse girerim *J'attendrai l'aurore* sahnesini, sözlerini değiştirmeden kimse yapamaz. Campra'nın kimi yerlerini, amcamın, kemanın bütün parçalarını, gavotlarını, papasların, askerlerin kurban sunucuların giriş sahnesini kötülemek doğru olmaz. *Pâles flambeaux, Jour plus affreux que les ténèb-*

res, Dieu de Tartare, Dieu de l'oubli..." Burada sesini yükseltti; tonunu güçlendirdi, komşular pencerelere üşüştüler, biz de parmaklarımızla kulaklarımızı tıkadık. Sözünü sürdürdü: "İşte burada geniş ciğerler, soluk, güçlü bir soluk gerek. Fakat az önce, *Assomption'un hizmetçisi, Carème ve Rois* geçtiler. Neyin müzikleştirilebileceğini ve müzisyene neyin uygun gelebileceğini hâlâ bilmiyorlar. Lirik şiir daha yeni doğmakta ama *Pergolèse*'i, le *Saxon*'u, *Terradoglias, Trasetta*'yı mı ötekileri dinleye dinleye ve *Metastase*'ı da çok okuyarak bu işi başarabilecekler; başarmaları da gerekir.

Ben- Ne dediniz? Quinault, La Motte, Fontenelle bundan bir şey anlamazlar mı?

O- Yeni üslup için öyle, onların o sevimli şiirleri arasında müziğe uyan ardı ardına altı dize bulamazsınız. Bunlar çok ustalıkla söylenmiş bilgece sözler, hafif, tatlı ve ince madrigallerdir, fakat bunların bizim sanatımız bakımından ne denli değersiz olduklarını anlamak için Demosten'inkiler de içinde olmak üzere en ateşlilerini bile sesle okutmanız yeter, o vakit bütün bu parçalar size soğuk, ağır, monoton gelecektir. Yani bunların bir teki bile şarkıya model olamaz. La Rochefoucauld'nun *Maximes*'leriyle, Pascal'ın *Pensées*'lerini müziğe geçiririm daha iyi. Bize uygun gelen yolu gösterecek olan ihtirasın hayvanca haykırışıdır. Müziğe alınabilmek için bu ifadelerin birbirini hızlı hızlı kovalaması, cümlelerin kısa olması anlamının kesintili ve aralıklı olması gereklidir. Müzisyen bunların her parçasıyla istediği gibi oynayabilmeli, bir sözcüğü çıkarmalı ya da yineleyebilmeli, eksik olarak hissettiğini ekleyebilmeli, bozmadan altüst edebilmelidir. İşte bu nedenlerden ötürü Fransız şiiri, devrik tümceli dillere göre daha büyük bir zorluk gösterir.... O dillerde bu nitelikler kendiliğinden bulunmaktadır.... Barbar, zalim, sapla hançerini göğsüme; işte beni öldürecek darbeyi bekliyorum. Haydi

korkma, vur -Ah! Bittim, ölüyorum... yüreğim için için tutuşuyor. Zalim aşk, benden ne istiyorsun?... Bırak beni yine yaşamımın tatlı dinginliğine gömüleyim... Aklımı başıma getir... İhtirasların kuvvetli olması gerek. Müzisyen gibi şairin de çok duygulu olması gerekir. Müzik parçası hemen daima bir sahnenin son sözleri gibidir. Bunun için bize ünlemler, sorular, duraklamalar, sözü yarıda kesmeler, onaylamalar, yadsımalar gereklidir. Açık yüreklilikle haykırmalı, anmalı, çağırmalı, inlemeli, ağlamalı ve açık yüreklilikle gülmeliyiz. Ne nükte, ne büyük sözler, ne de o derin düşünceler. Bunlar sadeliği, doğallığı bozan şeylerdir. Aktörlerin oyunlarının ve sahnede söz söyleyişlerinin de bize model olabileceğini sanmayın. Sakın ha! Müzikte daha güçlü daha az yapmacıklı, daha çok gerçek olmak gerek. Dil ne denli monoton, ne denli az kıvrak olursa, ihtirasın sade ifadesine, herkesi sürükleyen sesine o denli gereksinmemiz vardır. İşte bunu da hayvanın, ya da ihtiraslı adamın haykırışı verebilir.

O bana bunları söylerken, çevremizdeki kalabalık ya ilgi duymadığı ya da söylediklerini anlamadığı için dağılmıştı. Çünkü, küçükler büyüklere benzediği kadar büyükler de küçükler gibi öğrenmekten çok eğlenmeyi sever. Herkes yine oyununa koyulmuş ve biz köşemizde yalnız kalmıştık. Küçük bir iskemleye oturmuş, başını duvara yaslamış, kollarını yanına salıvermiş, gözleri yarı kapalı: "Nem var bilmiyorum. Buraya geldiğim zaman kendimi dinç ve canlı hissediyordum. Şimdi her yanım kırılıyor, bitkin bir haldeyim. Sanki on fersahlık yol yürümüş gibiyim; birdenbire böyle oldum.

Ben- Soğuk bir şey içmek ister misiniz?

O- Hem de nasıl! Ezilmiş gibiyim, gücümü yitirdim, göğsümde de hafif bir ağrı var. Hemen her gün böyle oluyorum; neden bilmem?

Ben- Ne istersiniz?

O- Siz ne istersiniz. Güç beğenir değilimdir. Yoksulluk bana uysal olmayı öğretti.

Bira ve limonata getirttim; bizimki büyük bir bardağı iki üç kez doldurup dikti, sonra yeniden can bulmuş biri gibi kuvvetle öksürdü, silkindi ve yine söze koyuldu:

"Söyleyin sayın filozof, bir Yabancının, bir İtalyan'ın, bir Duni'nin gelip de müziğimize canlılık vermeyi, şarkımızı bütün hareketlere, bütün mezürlere, bütün entervallere bütün deklamasyonlara uydurmayı hem de güfteyi bozmadan, bize öğretmiş olmasını son derece tuhaf bulmuyor musunuz? Aslında bu da çok güç bir iş değildi. Sokakta bir dilencinin sadaka isteyişini, öfkeyle köpüren bir adamı, kıskanç ve öfkeli bir kadını, umutsuz bir âşığı, bir dalkavuğu, evet, sesini tatlılaştıran, yapışkan bir sesle heceleri uzatan bir dalkavuğu, bir sözcük ile ne olursa olsun, müzisyene model olacak kadar güçlü bir ihtiras sahnesini gören kimse iki şeyi ayırt eder: önce uzun ve kısa hecelerin sürelerinin, sabit olmadığını, hatta bunların süreleri arasında hiçbir bağlılık bulunmadığını, ihtirasın güfteyi istediği biçime soktuğunu, en büyük entervalleri kullandığını, en derin bir ıstırapla; "Ah! ne kadar mutsuzum!" diyen insanın feryadını en tiz ve en yüksek tonla anlattığını, sonra en pes ve hafif sese indiğini, oktav hatta daha büyük bir enterval çıkardığını ve her sese kulağı rahatsız etmeden melodiye uygun gelen değeri verdiğini ve bunu yaparken de ne uzun hecenin ne kısa hecenin sakin söyleyişteki uzunluk ve kısalığı taşımadıklarını görür. *Armide*'in bir parçasını söylediğimizden beri *Le vainqueur de Renaud* (sanki kimse böyle olabilirmiş gibi) *Obéissons sans balaencer*'yi, *Les Indes galantes*'ı söylediğimiz kadar bunları müzik deklamasyonunun birer harikası saydığınız zamandan beri ne kadar yol almışız! Fakat şimdi bu harikalara acıyarak omuz silkiyorum.

Bu gidişle sanat nereye varacak bilmem. Bu da dursun, biz birer bardak daha yuvarlayalım."

Ne yaptığını bilmeden, iki, üç bardak yuvarladı. Dalgınlıkla hep elini uzattığı şişeyi başka yere koymasam, demin tükendiği gibi, şimdi de boğulacaktı. Kendisine şöyle dedim:

Ben- Müzik sanatının güzellikleri için bu denli ince bir sezişiniz, bu denli büyük bir duygululuğunuz olduğu halde, nasıl oluyor da, ahlak güzelliklerine ve erdemin çekiciliğine gözlerinizi kapayabiliyorsunuz?

O- Öyle anlaşılıyor ki bunları duyabilmek için bende eksik olan bir duyu, ne kadar dokunulursa dokunulsun ses vermeyen gevşek bir tel var. Belki de hep iyi müzisyenler ve kötü adamlarla düşüp kalkmışımdır da ondan: kulağım çok iyi duyduğu halde yüreğim sağırlaşmış. Bundan başka bir de soy meselesi var. Babamın kanıyla amcamın kanı aynı kandır, benim kanım da babamınkinin aynıdır, babamın tohumu sert ve katıydı ve bu uğursuz ilk tohum kendisinden gelenleri de kendisine benzetmiştir.

Ben- Çocuğunuzu sever misiniz?

O- Çok severim küçük vahşiyi! Deliyisimdir.

Ben- Onda, şu uğursuz baba tohumunun etkisini önlemek için canla başla uğraşmak istemez misiniz?

O- Uğraşacağım, ama emeğim boşa gidecek. İyi bir adam olacak gibi görünürse ona hiç dokunmayacağım. Ama tohum onun da babası gibi bir serseri olmasını istemişse, namuslu bir adam yapmak için katlanacağım zahmetler onun için pek zararlı olacaktır. Eğitim hep tohumun gidişine engel olacağı için çocuk, her biri bir yana çeken iki kuvvetin arasında kalacak ve bu yüzden pek çok örneğini gördüğüm iyilikte de kötülükte de yaya kalmış zavallılar gibi yaşam yolunda bocala-

yıp duracaktır. İşte sıradan adam sözü bunun için bizce âcizliği ve en büyük hakareti anlatır. Büyük bir serseri, sonunda büyük bir serseridir, ama asla sıradan adam değildir. Baba tohumunun üstün gelip onu benim bulunduğum kepazeliğin son kertesine sürükleyinceye dek uzun bir zaman beklemesi, ömrünün en güzel yıllarını boşa geçirmesi gerekecek. Şimdilik hiç karışmıyorum, kendi haline bıraktım. Bakıyorum daha şimdiden oburdur, yaltaklanmayı biliyor, eli uzun, tembel ve yalancı. Yalnız soyunu yadsımasından korkarım.

Ben- Size tıpatıp benzesin diye müzik öğretirsiniz herhalde?

O- Onu müzisyen mi yapmak, müzisyen mi? Kimi zaman dişlerinin arasından mırıldanırken görürüm de eğer tek bir nota öğrenmeye kalkarsan kafanı kırarım derim.

Ben- Neden böyle yapacakmışsınız, söyleyin lütfen?

O- Müzik ona bir şey kazandırmaz da ondan.

Ben- Çok şey kazandırır.

O- Evet, insan bu yolda üstün olursa. Ama, kim, çocuğunun büyük bir müzisyen olacağını söyleyebilir? On binde bir olasılıkla onun da benim gibi zavallı tel zımbırdatan biri olacağına bahse girişilebilir. Bilir misiniz ki bir çocuğu, koca bir krallığı yöneten büyük bir kral olarak yetiştirmek, büyük bir kemancı yapmaktan daha kolaydır!

Ben- Bana öyle geliyor ki güzel yetenekler zayıf da olsa bir kimseyi zevke ve eğlenceye düşkün, lükse gömülmüş, hiçbir kural tanımayan bir halk arasında pek çabuk zenginliğe ulaştırır. Size söyleyen ben, bir efendi ile sığıntısı arasında geçen şu konuşmayı dinlemiştim. Sığıntı ötekine, kendisine yardım edeceğini umduğu bir adamdır diye başvurmuştu. Kendisine soruldu: "Ne bilirsiniz?" -Oldukça matematik bili-

rim. Peki, gidip matematik dersleri verin. Paris kaldırımlarını on iki yıl aşındırdıktan sonra üç yüz, dört yüz altınlık geliriniz olur. -Yasaları inceledim, hukuktan da anlarım. -Puffendorf'la Grotius yeniden dünyaya gelseler açlıktan ölürlerdi. -Çok iyi tarih ve coğrafya bilirim. -Çocuklarının iyi eğitilmesini içten isteyen ana babalar olsaydı çok kazanırdınız. Ama böyle kimse yok. -İyi bir müzisyen sayılırım. -Peki ama, bunu ne diye baştan söylemediniz? Şimdi size bu yeteneğinizden ne kadar yararlanabileceğinizi göstermek için, bir kızım olduğunu söyleyeceğim; her gün ona akşam yedi buçuktan dokuza kadar ders verirsiniz, size yılda yirmi beş altın veririm, bizimle kahvaltı edersiniz, öğle ve akşam; gününüzün size kalan saatlerinde de istediğinizi yaparsınız.

O- Peki sonra bu adam ne oldu?

Ben- Eğer akıllıca hareket etmiş olsaydı, sizin değer verdiğiniz tek şey olan zenginliğe konardı.

O- Kuşkusuz altın, altın.... dünyanın en değerli şeyi altındır. Altın her şeydir. Altınsız, hiçbir şey olmaz. Bunun için oğlumun kafasını, ileride yoksulluğa düşmek pahasına unutacağı parlak özdeyişlerle dolduracak yerde bir altınım varsa - ki bu her zaman olağan bir şey değildir- gelir karşısına dikilirim. Altını cebimden çıkarır, hayranlık içinde ona gösterir, gözlerimi göğe diker, karşısında altını öper, kutsal paranın önemini daha iyi anlatmak için değerlerini bir bir sayıp döker, onunla neler alınabileceğini parmaklarımla sayarak anlatırım: güzel bir kutu, güzel bir başlık, güzel bir çörek alınabileceğini söylerim. Sonra parayı cebime koyar, odanın içinde kurumlu kurumlu dolaşır, elimi kemerime vururum. Böylece ona, bende gördüğü bu güvenin cebimdeki altından geldiğini anlatmış olurum.

Ben- Bundan daha iyisi can sağlığı. Ama, böylece altının

değerini pek derinden kavramış olan çocuk bir gün...

O- Ne demek istediğinizi anlıyorum. O zaman göz yummak gerek. Pürüzlü yanı olmayan bir ahlak kuralı yoktur. En kötü olasılıkla bir çeyrek saatlik bir sıkıntıdan sonra hepsi geçer.

Ben- Bu kadar cesaretli ve akıllıca görüşlerinizi dinledikten sonra da çocuğunuzu bir müzisyen olarak yetiştirmenizin iyi olacağında ayak direyeceğim. Büyüklere yaklaşmak, onların keyiflerine hizmet etmek ve kendi çıkarını elde etmek için bundan daha iyi bir yol bilmiyorum.

O- Doğrudur. Ama benim, daha güvenilir ve daha çabuk başarıya ulaştıracak bir tasarım var. Ah! Çocuğum bir de kız olsaydı! Ama her zaman insanın istediği olmaz ki! Olana razı olmalı, onu en iyi biçimde kullanmasını bilmeli ve hele birçok babaların yaptığı gibi, kalkıp budalacasına Paris'te yaşayacak bir çocuğa Isparta eğitimi vermeye kalkmamalı. Bu babalar, çocuklarını mutsuz etmek için bundan daha kötü bir şey yapmış olamazlardı. Çocuğuma verdiğim eğitim kötüyse suç benim değil, içinde yaşadığım ulusun törelerinindir. Bunun tersini söyleyecek babayiğit varsa çıksın bakalım. Ben çocuğumun mutlu, yani saygı gören, zengin ve güçlü bir adam olmasını istiyorum. Onu bu amaca ulaştıracak birkaç yol biliyorum. Bunları daha küçükten öğreteceğim. Siz ahlakçılar, beni kötüleseniz de başarı ve çoğunluk aklar. Çocuğumun altını olmalı, beni ilgilendiren şey bu. Eğer çok parası olursa her şeyi elde eder. Sizin beğeninizi ve saygınızı bile...

Ben- Bunda aldanıyorsunuz sanırım.

O- Ya da birçokları gibi buna boş verir.

Bütün bu sözler, çoğu kez düşünülüp yapılan fakat söyle-

nilmeyen şeyleri açığa vurmaktaydı. İşte, gerçekten bizimkini, çevremizde yaşayanların çoğundan ayıran en belirgin fark bu. O başkalarının yadsıdıkları kötülüklerin kendisinde bulunduğunu açıkça söylemekten çekinmiyordu, yani ikiyüzlü değildi. Ötekilerden daha az ya da daha çok iğrençti diyemeyiz. Yalnız daha açık, daha akıllıca konuşuyor ve kepazelikte daha da ileriye gittiği oluyordu. Onun gibi bir öğretmenin elinde çocuğunun ne hale geleceğini düşündükçe tüylerim ürperiyordu. Toplumumuzda egemen olan törelere bu denli işlemiş bu tür eğitsel düşünceler bir an önce önlenmezse çok ileriye gideceği kuşkusuz.

O- Oh! Hiç korkmayın: önemli olan nokta, bir babanın üzerinde durması gereken güç nokta, ona kendisini zengin edecek sapıklıkları, büyüklere hoş gösterecek gülünçlükleri öğretmek değil. Benim kadar sistemli olmasa bile bunları, çevremizdekilerden birçok örnekten ders alarak yapar. Önemli olan şey çocuğa gerçek bir ölçü kazandırmak, insanların gözlerinden düşmekten, ayıplanmaktan kurtulmayı, yasalardan yakayı sıyırabilmeyi öğretmektir. Bunlar toplumun ahengi içindeki birtakım falsolardır ki insan bunları yerinde yapmayı, hazırlamayı ve korumayı bilmelidir. Yaşamda aykırı giden, dürten bir şeylerin olması gerek. Çünkü birbiri ardınca gelen akordlardan daha sıkıcı bir şey olamaz.

Ben- Çok güzel. Bu karşılaştırmanızla beni yeniden ahlak konusundan, istemeyerek uzaklaştığım müziğe getirdiniz. Bunun için size teşekkür ederim. Çünkü sizi müzisyen olarak görmek, ahlakçı olarak görmekten daha hoşuma gidiyor.

O- Bununla beraber müzikte pek yaya olduğum halde ahlak konusunda oldukça üstünüm.

Ben- Bence orası kuşkulu; iyi bir adamım ama sizin ilkelerinizi benimsemiş değilim.

O- Zararı size. Ah sizdeki yetenek bende olsaydı.

Ben- Benim yeteneğimi bir yana bırakalım da sizinkiler üzerinde konuşalım.

O- Sizdeki anlatma gücü bende olsaydı! Yarısı kibarca, yarısı bayağı antika bir konuşmam var.

Ben- İyi bir konuşmam yok benim; doğruyu söylerim, bilirsiniz ki bu da çoğu kez çekici bir şey değildir.

O- Ama ben sizin yeteneğinize doğruyu değil, yalanı söylemek için imreniyorum. Eğer yazabilsem, bir kitap şişirmek elimden gelse, bir armağan yazısını becerebilsem, bir budalanın gözünü boyar, kadınlara yanaşırdım.

Ben- Bütün bunları siz, benden bin kez daha iyi yapabilirsiniz. Ben sizin öğrenciniz bile olamam.

O- Bu denli güzel niteliklerinize yazık oluyor, bunların değerini bilmiyorsunuz.

Ben- Yazabildiğim şeylerin yararını görüyorum.

O- Böyle olsaydı sırtınızda bu kaba saba giysi olmaz, bu kötü yeleği giymez, bu yün çorapları, bu hantal pabuçları ayağınıza geçirmez ve başınızda da bu köhne peruka bulunmazdı.

Ben- Öyle olsun, zengin olmayan kimse pek beceriksiz sayılmalıdır, insanın zengin olmak için her şeyi hoş görmesi gerektir. Ama, zenginliğe dünyanın en değerli şeyi diye bakmayan adamlar, yani acayip adamlar da var.

O- Hem de çok acayip. İnsan bu kafa ile doğmaz, sonradan edinir; çünkü doğaya aykırı bir şeydir bu.

Ben- İnsanın mı?

O- Evet insanın. Canlı her varlık, bağlı kalacağı kümenin

zararına kendi iyiliğini ister. Eminim küçük vahşiyi hiçbir şeyden söz etmeden kendi haline bıraksam da o yine kelli felli giyinmek, zengin sofralarda yiyip içmek, insanların hoşuna gitmek, kadınlar tarafından sevilmek ve yaşamın bütün mutluluklarını elde etmek ister.

Ben- Dediğiniz gibi vahşiyi kendi budalaca haline bırakırsanız, onda beşikteki çocuğun kıt aklıyla, budalalığıyla otuz yaşındaki adamın şiddetli ihtirasları birleşir ve babasının boynunu koparıp anasıyla yatmaya kalkar.

O- Bu da iyi bir eğitimin gerekli olduğunu gösterir; bunu kim yadsıyor ki? Ama, insanı tehlikesiz ve zararsızca bütün hazlara kavuşturan eğitimden daha iyi bir eğitim olur mu?

Ben- Nerdeyse sizin fikrinize katılacaktım. Fakat kendimizden söz etmekten vazgeçelim.

O- Neden?

Ben- Korkarım ki görünüşte anlaşmış gibi olsak da kaçınılması gereken tehlikelerin ve zararların neler olduğu üzerinde bir kez tartışmaya dalarsak anlaşamayız sanıyorum.

O- Ne çıkar bundan?

Ben- Bırakalım bunları, şu konuda size öğretecek şeyim yok. Ama siz bana müzikte benim bilmediğim şeyleri öğretebilirsiniz. Müzikten söz edelim. Sevgili Rameau, şimdi bana söyleyin bakalım, en büyük ustaların parçalarını aklınızda tutup söyleyebildiğiniz halde ve onların size sizin de başkalarına aşıladığınız heyecana karşın nasıl oluyor da ortaya değerli bir yapıt koymamış bulunuyorsunuz.

Bana yanıt verecek yerde başını salladı ve parmağını havaya kaldırarak haykırdı: "Kader! Kader! Doğa Leo'yu, Vinci'yi, Pergolese'i, Duni'yi yaratırken gülümsemiş, Rameau'yu yaratırken ise somurtmuştur; o Rameau ki on yıl bo-

yunca büyük Rameau diye anılmıştır ama unutulması yakındır. Yeğenini biçimlendirirken yüzünü buruşturmuş da buruşturmuş." Bunları söylerken yüzünde bin bir çeşit mimik beliriyordu: bunlar kâh nefreti ve küçümsemeyi kâh alayı anlatan mimiklerdi. Bir yandan da parmaklarının arasında bir hamur parçasını yoğuruyor gibi yapıyor ve ona verdiği garip biçimlere gülüyordu. Bir süre sonra elindeki acayip heykelciği fırlatıp attı ve: işte doğa beni böyle yarattı, dedi ve böylece öteki heykelciklerin arasına fırlatıp attı: arasına düştüklerimin kimileri katmer katmer koca göbekli, kısa boyunlu, fırlak deli gözlü, kimileri çarpık boyunluydu; kurular, canlı bakışlılar, karga burunlular vardı. Hepsi birden beni görünce katıla katıla gülmeye başladılar. Ben de onları görünce kasıklarımı tutarak katıla katıla gülerdim; çünkü deli ile budala birbirleriyle karşılıklı eğlenirler, birbirlerini arar bulurlar. Eğer ben onların arasına katıldığım zaman, enayilerin parası açıkgözlerin zenginliğidir atasözü söylenmemiş olsaydı, bunu ben ortaya atardım. Şunu anladım ki doğa benim hakkımı enayilerin kesesine koymuştur; onu elde etmek için bin türlü yol buldum.

Ben- Bu yolların ne olduğunu biliyorum. Söylemiştiniz, ben de bunlara hayran kalmıştım. Ama elinizde bunca olanak varken neye ortaya güzel bir yapıt koymadınız?

O- Şu öyküyü kibarlardan biri, abbé Le Blanc anlatmıştı. Abbé şöyle diyordu: "Marquise de Pompadour beni ellerinin üstüne aldı, böylece Akademi'nin kapısının önüne dek götürdü, orada ellerini çekiverince düştüm ve bacaklarım kırıldı. Bir salon adamı ona şöyle dedi: "Siz de ayağa kalkmalı ve kapıyı kafanızla açmalıydınız..." Abbé de şu karşılığı verdi: "Zaten ben de bunu yaptım, ama ne kazandım biliyor musunuz? Alnımın ortasında bir şiş...."

Bu fıkradan sonra, bizimki başı önüne eğik, düşünceli ve bitkin bir halde yürümeye başladı. İçini çekiyor, ağlıyor, sızıl-

danıyor, gözlerini ve ellerini gökyüzüne doğru kaldırıyor, parmaklarını ve alnını parçalarcasına kafasını yumrukluyordu, sonra şöyle dedi: "Hâlâ bunda bir şeyler var sanıyordum, ama istediğim kadar yumruklayayım, sallayayım bir şeycik çıktığı yok..." Sonra yeniden kafasını sallamaya, var gücüyle alnına vurmaya koyuldu: "Ya içeride kimse yok ya da yanıt vermek istemiyorlar." dedi.

Bir an sonra kurumlu bir tavır takındı, başını kaldırdı, sağ elini kalbinin üstüne koydu, yürüyor ve şöyle diyordu: "Duyuyorum, evet duyuyorum." Sonra öfkelenen, tiksinen, acıyan, buyuran yalvaran bir adamın tavırlarını taklit ediyor ve hiç hazırlıksız öfke, acıma, kin ve sevgi söylevleri çekiyordu. İhtirasların özelliklerini insanı şaşırtacak kadar büyük bir incelik ve doğrulukla çiziyor ve şöyle diyordu: "Bu böyledir, sanırım? İşte fikir doğuyor. İşte sancıyı çabuklaştıran, azdıran ve çocuğu ortaya çıkartan bir ebe bulmak diye buna derler." Yalnız kalemi elime alıp yazmak istiyorum. Tırnaklarımı yiyorum, alnımı uğuşturup duruyorum, ey kul iyi akşamlar, Tanrı yardım etmiyor sana. Kendimi dâhi olduğuma inandırmıştım, ama daha bir satır yazar yazmaz budala budala, budala olduğumu okuyorum yazdığımdan. Yaşamak için düşüp kalktığım insanlar arasında duymak, yükselmek, düşünmek, güçlü çizgilerle anlatmak elden gelir mi? Hele şu çeşit gevezelikler: "Bugün sokak pek güzeldi; küçük Marmotte'u dinlediniz mi? İnsanı kendinden geçirecek kadar güzel çalıyor. Filan bayın görülmemiş derecede güzel bir kır atı var. Filan güzel bayan geçmektedir. Güzel bayan, insan kırkından sonra böyle tuvalet yapar mı hiç? Filan genç kız kendisine pek ucuza mal olan elmaslarını takınmış? Yani bu ona... pahalıya mı mal oldu demek istiyorsunuz? -Yok, hayır. -Nerede gördünüz onu? -*l'Enfant d'Arlequin perdu et retrouvé*'de. Umutsuzluk sahnesi kötü oynandı. Panayır soytarısında ses var ama incelikten, duygudan eser yok... Filan bayan bir karında

iki çocuk birden doğurdu, babalardan her birinin payına bir çocuk düşecek demek....” Şimdi Tanrı'nın günü bütün bu lafları dinleyen adamın öyle büyük şeyler düşünebileceğine inanır mısınız?

Ben- Hayır, insanın tavan arasına kapanıp ekmeğini suya batırarak yemesi ve kendisini bulması daha iyi.

O- Belki öyledir. Ama benim buna cesaretim yok. Sonra insan mutluluğunu nasıl, belirsiz bir başarı uğruna feda eder! Ya taşıdığım ad? Rameau! Rameau adını taşımak sıkıcı şey. Yetenek, soyluluk gibi büyük babadan babaya, babadan oğula, oğuldan toruna geçtikçe değeri artan bir nesne değil. Soylulukta atadan en son torunlarına hiçbir meziyet kalmamış bile olsa önemi yok. Eski kökten bir sürü budala türeyebilir ne önemi var? Ama yetenek için böyle olmuyor. İnsanın babasının ününü elde edebilmesi için ondan daha becerikli olması, onun cevherini taşıması gerek... Bende cevher yok, ama parmaklar gevşiyor, yay yürüyor ve tencere kaynamakta. İçinden şan ve şeref çıkmasa bile, söğüş çıkar.

Ben- Sizin yerinizde olsam böyle kesip atmaz, bir denerdim.

O- Denemedim mi sanıyorsunuz? Kendi kendime şöyle dediğim zaman daha on beşime girmemiştim: nen var, Rameau? Hülyalara dalmışsın, neler düşünüyorsun? Dünyanın hayranlığını çeken bir şeyler yapmak ya da yaptırmak istiyorsun. Bunun için üflemekten ve parmaklarını kımıldatmaktan başka yapacak şey yok. Şöyle bir gaganı da tıkırdattın mı, ördek olur çıkarsın. Daha sonraları, yaşlandığım zaman, kendi kendime bu çocukluk öyküsünü anlatırdım. Şimdi de hâlâ anlatmaktayım ve Memnon'un heykelinin(*) çevresindeyim.

(*) Denildiğine göre Teb kentinde Memnon'un bir heykeli varmış. Üstüne güneşin ilk ışınları serpilince tatlı sesler çıkarmış bu heykelden.

Ben- Memnon'un heykeliyle ne anlatmak istiyorsunuz?

O- Anlaşılabilir sanıyorum. Memnon'un heykelinin çevresinde, hepsi de güneşin ışıklarıyla yıkanan sayısız başka heykeller de vardı. Ama parıldayan yalnız onun heykeli. Bir şairin Voltaire'in, sonra yine Voltaire'in ve bir üçüncüsü de Voltaire'in. Dördüncü? Voltaire'in heykeli. Bir müzisyen, bu Capua'lı Rinoldo, Hasse, Pergoläse, Alberti, Tartini, Locatelli, Terradeglias'dır, amcamdır şu da yüzünde hiçbir anlam taşımayan, ama güzel şarkılar yapabilen ve anlatım gücüne sahip olan küçük Duni'dir. Alt yanı, bu birkaç Memnon'un yanında bir sırığa geçirilmiş bir sürü kukladan başka bir şey değil: Öylesine yoksul öylesine yoksuluz ki bunu bile Tanrı'nın nimeti saymalıyız. Ah! Bay filozof, yoksulluk berbat şey. Onu hep ağzı açık Danaide'lerin(*) fıçısından düşecek buz gibi su damlalarını yutmaya hazır diz çökmüş görüyorum. Yoksulluk, filozofun düşüncelerine keskinlik verir mi vermez mi bilmem ama, şairin kafasını tamtakır ettiğinden kuşkum yok. Bu fıçının altında güzel şeyler söylenemez. Ne mutlu oraya yerleşebilene! Ben de oradaydım ama tutunamadım. Bu budalalığı bir kez yapmış bulundum. Bohemya'ya, Almanya'ya, İsviçre'ye, Hollanda'ya, Flandr'a daha bilmem ne cehennemin bucağına yolculuk etmiştim.

Ben- Delik fıçının altında mı?

O- Evet delik fıçının altında. Hem zengin hem de parasını her yana saçan, müzikten ve benim çılgınlıklarımdan hoşlanan bir Yahudi ile beraberdik. Kafa patlatırcasına çalıp söylüyor, aklıma esen deliliği yapıyordum. Üstelik de hiçbir şeyim eksik değildi. Bizim Yahudi, kimi zaman dostlarına, fakat her zaman yabancılara karşı kendi ilkelerine hiç şaşma-

(*) Yunan mitolojisinde cehennemde dipsiz bir vazoya su damlatma cezasına çarptırılan kız kardeşler.

dan uyan bir adamdı. Kendisini kötü bir duruma soktu. Size bunu anlatayım; pek eğlenceli bir şeydir. Utrecht'te çok güzel bir yosma vardı. Bizim Yahudi bu Hıristiyan kadınına tutuldu. Bir uşakla gizlice, oldukça dolgun para vaat eden bir senet gönderdi. Acayip yaratık bu öneriyi reddetti. Yahudi umutsuzluğa düştü. Uşak, efendisine ne diye üzülüyorsunuz? Canınız mutlaka güzel bir kadınla yatmak istiyorsa bundan daha kolay bir şey yok. Peşinde koştuğunuzdan daha güzel bir kadın bile bulabilirsiniz. Aynı fiyata size karımı veririm. Uşak senedi aldı ve bizim Yahudi de uşağın karısı ile yattı. Senedin vakti geldi. Yahudi parayı vermedi, uşağın protesto etmesi üzerine de senedin sahte olduğunu söyledi. Mahkemeye düştüler. Yahudi şöyle diyordu: "Bu herif hiçbir zaman benden senedi ne karşılığında aldığını söyleyemez ve parayı alamaz." Duruşmada uşağa şunu sordu: "Bu senedi kimden aldınız? -Sizden. -Bir borç karşılığı olarak mı? -Hayır. -Bir mal karşılığında mı? -Hayır. -Bir hizmet karşılığında mı? -Hayır. Ama bunları ne diye soruyorsunuz. Elimde imzalı senediniz var; parayı ödemek zorundasınız. -Bu senedi ben imza etmedim. -Yani ben bir sahtekâr mıyım? -Ya siz yahut da sizi kullanan başka biri. -Ben alçağın biriyim ama sen de çok namussuzsun. Beni o kadar zorlama, her şeyi söylerim, onurumu kırarım, fakat, seni de mahvederim..." Yahudi, tehdide kulak asmadı. Uşak da bir sonraki duruşmada her şeyi olduğu gibi açığa vurdu. Herkes ikisine de lanet etti. Yahudi senedi ödemeye mahkûm oldu: ondan alınan paralar fakirlere dağıtıldı. Bunun üzerine Yahudiden ayrıldım, buraya geldim. Ne yapmalı? Ya yoksulluk içinde gebermek ya da bir şeyler yapmak gerekiyordu. Kafamdan binbir tasarı geçiyordu. Bir gün taşralarda oyun veren bir gruba katılmak için yola çıktım. Tiyatro bakımından olduğu kadar orkestra bakımından da ne iyi ne kötü sayılırdı. Ertesi gün şu köşe başlarında bir direğe asılı levhalardan birine resmimi

yaptırtmayı ve bu tablonun önüne geçip avazım çıktığı kadar şöyle bağırmayı düşündüm: "İşte doğduğu kent. İşte eczacı olan babasından ayrılış sahnesi. İşte başkentte amcasının evini arayışı. Şu resme bakın: kendisini kovan amcasının önünde dize gelmiş... İşte onu bir Yahudi ile birlikte görüyorsunuz vb..." Ertesi gün, sokak şarkıcılarına katılmak kararıyla kalktım. Bu çok kötü bir iş de değildi. Gidip amcamın penceresinin altında konser verecektik. Bu da amcamı öfkeden kudurturdu. Ama başka bir yol tuttum...

Burada sözü kesti. Önce elindeki kemanının tellerini geren bir adamın jestlerini yaptıktan sonra birdenbire yorgunluktan bitkin, gücü kalmamış, bacakları gevşemiş, dizlerinin bağı çözülmüş ve bir parça ekmek verilmezse son nefesini verecek bir zavallı halini aldı. Parmağıyla yarı açık ağzını göstererek ne denli aç olduğunu anlatmak istiyor gibiydi. Sonra şunu ekledi: "Anlaşılıyor değil mi? Bana rızkımı atarlardı. Etrafımdaki üç dört açla bunu kapmak için boğuşurduk... Gel de böyle bir yoksulluk içinde yüksek şeyler düşün, güzel şeyler yap!"

Ben- Evet güç iş.

O- Birçok durumlardan geçerek işte buraya kadar düştüm. El üstünde tutuluyordum. Sonra durum değişti. İlkin midenin haykırışını susturmak ve yarı açık duran ağza bir iki lokma atmak gerekiyordu. Bu dünyada değişmeyen ne var ki: bakarsın bugün en yüksek tepelerdesin, ertesi gün uçurumun dibine yuvarlanmışsın. Bizi önüne katıp götüren, hem de kötüye götüren birtakım uğursuz rastlantılardır.

Şişenin dibinde kalanı da yuvarladıktan sonra, yanında oturana: -Kuzum, bayım biraz beni dinleyin. Şuradaki kutunuz çok güzel. Müzisyen misiniz? -Hayır... -Ne mutlu size.

Çünkü müzisyenler birtakım acınacak tiplerdir. Kader benim böyle olmamı istemiş. Belki şimdi Montmartre'da bir değirmenci, ya da bir değirmenci çırağı vardır, ömründe çarkların gürültüsünden başka bir şey dinlemediği halde en güzel şarkıları söyler. Rameau! Değirmene, değirmene! Senin yerin orasıdır.

Ben- İnsan, doğanın kendisine gösterdiği yolda yürümelidir.

O- Doğanın çok garip yanılgıları var. Kendi hesabıma her şeyi birbirine karışmış olarak görecek kadar yüksekten bakmıyorum, makasla bir ağacı budayan adamla yaprağı kemiren tırtıla bakılırsa bunların ikisi de, kendilerine göre işleri olan iki böcek gibi görünür. İsterseniz Merkür'ün yörüngesine tüneyen ve Reaumur'ün sinekleri, terzi sinekler, arşınlayıcı sinekler, biçici sinekler diye sınıflandırışı gibi insanları doğramacı, oduncu, dülger, dansör, şarkıcı diye ayırın bu sizin bileceğiniz iş, buna karışmam. Ben yaşamın içindeyim ve öyle kalıyorum. Doğada eğer iştah diye bir şey varsa (ki ben olduğunu sanıyorum çünkü daima bunu kendimde duymaktayım) insanın her zaman yiyecek şey bulamaması bir düzensizliktir. Ne saçma bir ekonomik sistem! Bir yanda tıka basa karnını doyuranlar, öte yanda mideleri onlarınki kadar sağlam ve onlar kadar acıkan insanlar ağızlarına koyacak lokma bulamıyor. İşin kötüsü yoksulluğun bugün bizi içine düşürdüğü durumdur. Yoksul adam başkaları gibi yürümez: sıçrar, tırmanır, sürüklenir, kıvranır, ömrünü yeni yeni durumlara uymakla geçirir.

Ben- Nedir bu durumlar?

O- Bunu Noverre'e(*) sorun. Onun sanatının bile taklit edemeyeceği durumlara girenler var.

(*) Bir dans kitabının yazarı.

Ben- İşte siz de, sizin söylediğiniz, daha doğrusu Montaigne'in dediği gibi Merkür'ün yörüngesine tünemiş, oradan, şu insan türünün çeşitli pandomimalarını gözlemlemektesiniz.

O- Hayır, hayır, ben o kadar yükseklere çıkamayacak kadar ağırımdır. Bulutların üstünde oturmayı başkalarına bırakıyorum; ben yerde yaşamak istiyorum. Çevreme bakıyor durumumu buna göre ayarlıyorum, ya da başkalarının aldıkları pozlarla eğleniyorum. Benim ne eşsiz bir pandomimci olduğumu şimdi göreceksiniz.

Bunları söyledikten sonra gülmeye başladı; beğenen, yalvaran, yüze gülen bir adamın taklidini yaptı. Sağ ayağı ilerde, sol ayağı geride, sırtını kamburlaştırmış, başı havada, gözünü başkalarının gözüne çevirmiş gibidir; ağzı yarı açıktı ve kollarını bir şeye doğru uzatmıştı. Bir buyruğu bekler gibidir; buyuruluyor, ok gibi yerinden fırlayarak gidiyor, sonra dönüyor buyruk yerine gelmiştir; nasıl yapıldığını anlatıyor. Her şeye dikkat kesilmiştir, bir şey düşerse yerden kaldırıyor, oturanların ayaklarının altına bir tabure veya yastık koyuyor. Elinde bir fincan tabağı vardır, bir sandalye uzatıyor, bir kapıyı açıyor, bir pencereyi kapıyor, perdeleri çekiyor; gözü hep efendisiyle hanımındadır. Kollarını aşağıya salıvermiş, bacakları gergin, dimdik duruyor. En ufak sese kulak veriyor, bütün yüzleri okur gibi gözden geçiriyor ve "İşte benim pandomimam: Dalkavukların, sığıntıların, uşakların ve yoksulların da yaptığı aşağı yukarı budur." diyor.

Bu adamın çılgınlıkları, Abbé Galiani'nin öyküleri ve Rabelais'nin tiplerinin acayiplikleri beni kimi zaman derinden derine düşündürür. Ben bu üç depodan en ağırbaşlı adamın bile yüzüne geçirebilecek gülünç maskeler bulurum. Bunun

için ünlü bir yüksek papazı, Pantalon(*) bir başkanı, satir(**) çilekeş bir keşişi de bir hovarda bir bakan devekuşu, üst düzeyde bir görevliyi kaz olarak görürüm.

Ben- Size bakılırsa, dedim, dünyada pek çok düşkün var. Ben kendi hesabıma sizin dansınıza ayak uydurmayana rastlamadım.

O- Haklısınız. Bir krallıkta doğru dürüst yürüyen tek bir adam var: kral. Ötekiler hareketlerini ona uydururlar.

Ben- Kral mı dediniz? Bu konuda bir şeyler söylenebilir. Ona da arada pandomima yaptıran bir küçücük ayak, bir küçücük burun, bir küçücük saç topuzu olduğunu sanmıyor musunuz? Başkasına muhtaç olan herkes yoksuldur ve durumunu ona uydurur. Kral, metresine ve Tanrı'ya karşı tutumunu değiştirir ve pandomimasını yapar. Bakan da kralın önünde nedim, dalkavuk, uşak ve düşkün adam gibi davranır. Külah kapmak için çırpınan bir sürü adam da bakanın önünde birbirinden daha aşağılık tavırlarla sizin numaralarınızı yapar dururlar; dantelalı ve uzun cüppeli yüksek papaz da hiç olmazsa haftada bir kez defterdarın önünde aynı şeyleri yapar. Bana kalırsa, sizin düşkünlerin pandomiması dediğiniz şey şu dünyada herkesin uyduğu bir kuraldır. Herkesin bir küçük Hus'ü ya da Bertin'i vardır.

O- Böyle oluşu da yüreğime su serpiyor.

İnsanı katıla katıla güldürecek kadar komik tavırlarla sözlerini ettiğim kimselerin mimik ve hareketlerini taklit ediyordu. Örneğin küçük papazın yaptığını göstermek için şapkası koltuğunun altında, dua kitabı sol elinde, sağ eliyle cüppesinin eteğini kaldırmış, başı biraz omuzuna düşmüş, gözleri

(*) Bir İtalyan komedi kişisi, ihtiyar, miskin, öksürüklü ve pinti bir tip.

(**) Satir mitolojide insan vücutlu, teke ayaklı, küçük boynuzlu olarak gösterilen yarı tanrı.

yerde, yürüyor. İkiyüzlüye o denli benziyor ki, *Refutations* yazarını Orléans kardinalinin önünde görür gibi oluyordum. Dalkavuklarla, post düşkünlerinin taklidini yaparken adeta karnı yere sürtünüyordu. Öyle ki Bouret'nin hazine müfettişinin karşısındaki hali gözümün önüne gelivermişti.

Ben- Bütün bunları pek güzel yaptınız. Ama pandomima yapmayan bir insan da var; filozof; ne kimseye verecek bir şeyi vardır, ne de kimseden bir şey ister.

O- Nerede bu yaratık? Hiçbir şeyi yoksa sıkıntı çekiyor demektir. Bir şey istemiyorsa, hiçbir şey elde edemeyecek ve daima sıkıntı çekecektir.

Ben- Hayır, Diyojen yoklukla alay ederdi.

O- Ama insana giyecek gerek.

Ben- Çıplak gezerdi.

O- Ara sıra Atina'da havaların soğuduğu olurdu.

Ben- Buradan daha az.

O- Orada da insanlar yer içerlerdi elbet.

Ben- Kuşkusuz.

O- Kimin hesabına?

Ben- Doğanın. Vahşiler kime el uzatıyor? Toprağa, hayvanlara, balıklara, ağaçlara, otlara, köklere, ırmaklara değil mi?

O- Kötü bir sofra.

Ben- Ama büyük.

O- Ama iyi düzenlenmemiş.

Ben- Öyle ama, sofralarımızı, ondan alınanlarla dolduruyoruz.

O- Herhalde şunu da kabul edersiniz ki bizim aşçılar, pastacılar, kebapçılar, tatlıcılar, lokantacılar da zanaatlarıyla buna bir şeyler katmışlardır. Şu sizin Diyojen'in, yaptığı perhize bakılırsa eli kolu pek güçlü olmamalıydı.

Ben- Aldanıyorsunuz. Bugün bizim keşişlerin giyinişleri ne denli erdemli ise eskiden siniklerinki de(*) öyleydi. Sinikler, Atina'nın Cârme'ları(**) ve Cordeliers'leri(***) idiler.

O- Sizi yakaladım. Diyojen de pandomima yapmıştır. Perikles'in önünde değilse bile hiç olmazsa Lais ya da Frine'nin!

Ben- Yine yanıldınız. Başkalarına pek pahalıya mal olan oynak kadın, ona kendisini zevki için verirdi.

O- Peki ama ya kadın boş değilse, filozof da sabırsızlanıyorsa?

Ben- Fıçısına çekilir ve ondan vazgeçerdi.

O- Bana onun gibi yapmayı mı salık veriyorsunuz?

Ben- Bence bu, alçalmaktan, küçülmekten, bayağılaşmaktan bin kat daha iyidir.

O- Gelgelelim bana rahat bir döşek, güzel bir sofra, yazın hafif giysi, kışın kalın bir giysi, rahatlık, bol para ve daha bir sürü şey gerek. Bana yapılacak iyilikler için minnet duymayı, doğrusu bunları çalışarak elde etmekten yeğ tutarım.

Ben- Yani aylağın, oburun, düşkünün biri, bayağı ruhlu bir adamsınız.

O- Sanırsam size bunu söylemiştim.

Ben- Kuşkusuz, iyi yaşamak için gereken şeylerin bir de-

(*) Diyojen gibi düşünüp yaşayan Yunan filozofları.
(**) Yalınayak gezen keşişlerin tarikatı.
(***)Fransisken tarikatından keşiş.

ğeri var. Ama bunları elde etmek üzere neleri feda ettiğinizin farkında değilsiniz. Hep pandomima yapmışsınız, yapıyorsunuz, ileride de bu iğrenç oyunu sürdüreceksiniz.

O- Evet doğrudur. Ama bu iş bana hiç zarar vermedi, vereceği de yok. Bundan ötürü gidişimi değiştirirsem çok sıkıntı çekerim ve bu yolda uzun süre tutunamam. Söylediklerinize bakıyorum da karıcığımın adeta filozof olduğunu anlıyorum: aslan gibi kadındı. Nemiz var nemiz yok satıp da meteliksiz kalarak ağzımıza koyacak lokma bulamadığımız zamanlar, ben kendimi yatağımızın ayakucuna atar, kafese koyacak birini bulmak için kafa patlatırdım. Oysa karım ispinoz gibi şen şakrak, klavsenin başına geçer, çalar söylerdi. Bülbül sesi gibi bir sesi vardı. Bir dinlemeliydiniz onu. Bir konsere çağrıldığım zaman onu da götürürdüm. Yolda "Haydi madam, göster kendini; yeteneğinle, güzelliğinle dinleyenleri kendinden geçir..." Konsere katılır, şarkı söyler ve herkesi coştururdu. Yazık ki onu yitirdim. Zavallı karıcığım! Yetenekli bir kadın olduğu kadar güzeldi de. Minicik bir ağzı, inci gibi dişleri, güzel gözleri, ufacık ayakları, nefis bir teni, yanakları ve memeleri, geyik bacakları gibi ince bacakları, heykeli yapılacak kalçaları vardı. En azından vergi kesenekçisini elde edebilirdi. Ah! O ne yürüyüş, ne endamdı bir görmeliydiniz! Bunları söyleyerek karısının yürüyüşünü taklide başladı. Küçücük adımlarla yürüyor, saçlarını rüzgâra bırakır gibi yapıyor, yelpaze sallıyor, kalçasını kıvırıyor, şu bizim küçük koketleri bütün eğlenceli yanları, bütün gülünçlükleriyle göz önüne getiriyordu.

Sonra söylevine, bıraktığı yerden yeniden başlayarak: "Onu her yere, Tuilleries'ye, Palais-Royal'e, Boulevrds'lara götürürdüm. Onun benimle kalmasına olanak yoktu. Sabahleyin başı açık salınarak sokaktan geçişini görseniz,

seyretmek için durur ve onu kucaklamak isteğini duyardınız. Küçük adımlarla kaldırımlarda sekerken görüp de ince etekliğinin büsbütün belirttiği dolgun kalçalarını fark edenler adımlarını sıklaştırırlardı; peşinden gelmelerine ses çıkarmaz, sonra birdenbire dönerek iri kara gözleriyle öyle bir bakışla bakardı ki peşinden gelenler oldukları yere mıhlanır kalırlardı. Yani sözün kısası madalyanın tersi yüzüne uygundu. Ama ne yazık ki onu yitirdim! Bütün zenginlik umutlarım da onunla birlikte uçup gitti. Bütün tasarılarımı kendisine açmıştım. Karım bunların doğruluğunu kabul edecek kadar akıllıydı ve hepsini anlayacak kadar da doğru düşünürdü.

Bunları söyleyerek ağlayıp hıçkırmaya başladı: Hayır, hayır, olamaz. Karımı yitirdikten sonra da avunmam olası değil. Papaz cüppesi ile takkesini giymekten başka çare kalmadı benim için.

Ben- Kederden mi?

O- İsterseniz ondan deyin. Ama asıl nedeni çorbayı sağlamaktır... Saate baksanıza. Operaya gideceğim de...

Ben- Ne oynanıyor?

O- Le Dauvergne'den bir şey. Müzik oldukça güzel. Ama yazık ki ilk kez bunları söyleyen o olmamıştır. Ölüler arasında daima yaşayanların canını sıkanlar bulunuyor. Ama ne yaparsınız? Quisque suos (non) patimur manes(*) Ama saat beş buçuk. Benim ve Abbé de Caneye'nin akşam çanı çalınıyor. Hoşça kalın bay filozof, her zaman olduğum gibiyim değil mi?

(*) "İçimizden hiç kimse atalarına katlanamaz." Diderot bu Latince deyime bir **"hayır"** ekliyor(x)

(x) Bu "Açıklamalar" (Diderot, Le Neveu de Rameau) Ed. Gallimard 1966, Notices et notes, pp. 484-493'ten alındı.

Ben- Yazık ki evet, ne mutsuzluk.

O- Kırk yıl kadar daha bu mutsuzluğa katlanmak isterim, son gülen iyi güler.

DIDEROT

RAMEAU'NUN YEĞENİ

Rameau'nun Yeğeni, *Diderot*'nun sağlığında yayınlanmamıştı, böyle bir yapıt olduğu da bilinmiyordu.

Çok sonra Almanya'da Schiller, eski kitap satılan bir dükkânda elyazması metnini ele geçirdi. O denli beğendi ki Goethe'ye de okuması için verdi. Goethe okur okumaz hayran olarak *Rameau Neffe* adıyla almancaya çevirdi. Engels'in *«Bir diyalektik başyapıtı»* diye nitelendirdiği **Rameau'nun Yeğeni** dünya edebiyatının «eşsiz yapıt»ıdır.

Diderot'nun 1762'de yazdığı bu roman fransızca olarak ancak 1805'de yayınlanabildi.

Alman kültür çevrelerinin **«Rameau'nun Yeğeni»**ne ilgisi günümüzde de sürmekte. Prof. Dr. Kurt Ralck'ın Goethe'nin çevirisinden oyunlaştırdığı bir bölüm, İstanbul Türk-Alman kültür merkezince 4 Şubat 1973'de Işık Lisesi'nde sahnelendi.

«Ben» rolünü Theâter Renaisance Berlin aktörlerinden O.E. Hasse, «O» rolünü Peter Mosbaeher oynamışlardı.

ISBN 975-379-053-8

9 789753 790536